

Antonio FAUR

Un deceniu din existența
evreilor bihoreni
(1942-1952)

Contribuții istoriografice și documentare

Antonio FAUR

Un deceniu din existența evreilor bihoreni
(1942-1952).
Contribuții istoriografice și documentare

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FAUR, ANTONIO

**Un deceniu din existența evreilor bihoreni (1942-1952) :
contribuții istoriografice și documentare / Antonio Faur. -**

Cluj-Napoca : Mega, 2012

ISBN 978-606-543-263-5

94(=411.16)(498-35 Bihor)"1942/1952"

© 2012, ANTONIO FAUR

Tehnoredactare și copertă:
ADRIAN BUZAȘ

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

UNIVERSITATEA DIN ORADEA
CENTRUL DE CERCETARE A ISTORIEI EVREILOR
„EVA HEYMAN”

Antonio FAUR

UN DECENIU DIN EXISTENȚA EVREILOR BIHORENI
(1942-1952).
(Contribuții istoriografice și documentare)

2012

CUPRINS

1. Un demers istoriografic necesar
2. Surse documentare cu privire la evreii din județele de nord-vest ale Transilvaniei (iulie-decembrie 1945)
3. O mărturie a unei supraviețuitoare a lagărelor germane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial
4. Raportul consulului general român din Oradea despre situația evreilor din Transilvania de Nord (1944)
5. Contribuția consulului general de la Oradea, Mihai Marina, și a colaboratorilor săi, la salvarea de la moarte a unor evrei din Transilvania de Nord (1944)
6. Contribuția avocatului Aurel Socol la salvarea unor evrei clujeni (aprilie-iulie 1944)
7. Considerații referitoare la „filierile” de trecere clandestină a evreilor din Ungaria în România (mai – august 1944)
8. O evidență din anul 1944 a cititorilor evrei ai unor cărți din biblioteca publică a orașului Oradea
9. Contribuția cercetătorului Ioan Chira la reactualizarea unor aspecte din istoria tragică a comunității evreilor din Oradea

10. Noi surse documentare cu privire la suferințele supraviețuitorilor evrei ai ghetourilor, lagărelor de concentrare și detașamentelor de muncă, reveniți în Oradea după război
11. Documente inedite cu privire la unii evrei deportați (în anul 1944) din nordul județului Bihor
12. Un document inedit despre evreii din Oradea (din anul 1952)

UN DEMERS ISTORIOGRAFIC NECESAR

Înlăturarea dictaturii comuniste din România, în decembrie 1989, a avut – în plan istoriografic – efecte salutare, ea putându-și stabili alte priorități, eliberată fiind de constrângerile politicului și ideologicului. Drept urmare, au fost făcute eforturi considerabile de recuperare a „timpului pierdut” altfel spus, de sincronizare cu evoluția actuală a istoriografiei universale. De asemenea, s-a trecut la reinterpretarea unor fapte și evenimente istorice pe care istoriografia de partid le falsificase sau supralicitase. Este, în acest context, de remarcat și preocuparea pentru rescrierea istoriei contemporane a țării, prin defrișarea arhivelor, în care se găsește un imens fiind documentar, parțial accesibil și la această dată.

Între experiențele istoriografice de certă utilitate se situează și acele lucrări care vizează istoria minorităților din România. Avem în vedere, desigur și destinul evreilor din Bihor, despre care, în ultimul timp, s-a scris, mai ales în lucrări de memorialistică, combinate cu rezultatele unor cercetări personale.

În ceea ce privește Bihorul, se impune o remarcă: acestea sunt elaborate îndeosebi de cercetători evrei și mai puțin (incidental) de către cei români și maghiari, ceea ce ne determină să credem că această atitudine trebuie amendată. Este cazul ca și alți cercetători (care trăiesc actualmente pe teritoriul orașului Oradea și al Bihorului, să se aplece, cu interes și obiectivitate, asupra acestui capitol al istoriei locale și, prin investigații temeinice (îndeosebi în arhive), să realizeze o cunoaștere cât mai exactă a contribuției populației evreiești la viața istorică a acestui teritoriu din vestul țării.

Acordând atenția cuvenită acestui deziderat istoriografic, redacția revistei „Cele trei Crișuri” a convocat câțiva dintre istoricii orădeni, pentru a recupera unele aspecte ale istoriei minorității evreiești din Bihor în perioada interbelică și până la începutul anului 1945, ca un prim pas în direcția elaborării unei lucrări de referință având ca obiect o asemenea problematică. A fost proiectat chiar un grant, care beneficiază de o colaborare promițătoare, urmând să fie obținută finanțarea acestuia, care să faciliteze nu numai efectuarea investigațiilor științifice, ci și editarea unei cărți.

Până atunci însă, ca un *semnal* în legătură cu efectuarea unor demersuri istoriografice atât de necesare, publicăm un set de lucrări despre evrei, semnate de autori bihoreni care și-au propus să contribuie la reconsiderarea unor fragmente semnificative din istoria evreilor care au trăit și muncit în părțile Bihorului, lăsând urme evidente în istoria acestui județ, dar mai ales a municipiului Oradea.

SURSE DOCUMENTARE CU PRIVIRE LA EVREII DIN JUDEȚELE DE NORD-VEST ALE TRANSILVANIEI (IULIE-DECEMBRIE 1945)

Suferințele îndurate de evreii din județele de nord-vest ale Transilvaniei în anii celui de-al doilea război mondial, cărora aplicarea (de către naziști) – a „soluției finale” le-a conferit dimensiuni monstruoase, sunt cunoscute dintr-o impresionantă literatură memorialistică, dar și din unele lucrări recent apărute, care apelează la informații statistice și documentare neintrate până acum în circuitul istoriografic. Chiar dacă s-a realizat un evident progres în modul de a reconsidera această problemă istorică, totuși mai sunt numeroase surse documentare în arhivele marilor orașe transilvănene care se referă și la revenirea acasă a acelor evrei, care au rămas în viață după eliberarea din lagărele morții.

Încercările lor, de reintegrare în viața comunităților și adaptarea la noile realități istorice, determinate de instaurarea la putere - de către sovietici - a guvernului dr. Petru Groza. Perioada aceasta, destul de tulbure, necesită încă o cercetare riguroasă, pentru a fi restituit adevărul, la care face, adesea, trimitere istoricul.

Cercetând documentele rămase de la Inspectoratul de Jandarmi Oradea (care se păstrează în fondurile Arhivelor Naționale - Direcția Județeană Bihor), a cărei autoritate s-a extins asupra a cinci județe (Arad, Bihor, Sălaj, Maramureș și Satu-Mare) din nord-vestul Transilvaniei, am descoperit și unele referiri la atitudinea, în acele împrejurări, a evreilor aflați în această zonă geografică. Ne propunem să

le reactualizăm, fără să avem intenția de a valorifica întreaga informație existentă cu privire la situația și manifestările evreilor (mai ales sub raport politic) din aceste județe în cea de a doua parte a anului 1945.

După eliberarea Transilvaniei de Nord, de către trupele române și sovietice (în lunile septembrie-octombrie 1944), s-a trecut la refacerea instituțiilor evreiești „distruse total sau grav afectate în anii anteriori”, precum și la reorganizarea învățământului evreiesc (de toate gradele) și la refacerea „sistemului caritativ, de asistență socială”¹, care să asigure – prin înființarea de cantine populare, orfelinate, aziluri de bătrâni și de săraci – posibilități de hrană pentru cei întorși din deportare. Supraviețuitorii lagărelor naziste s-au îndreptat cu speranță spre locurile natale, unde așteptau să-i întâlnească pe mulți din conaționali lor. Au trăit însă sentimente dureroase la contactul cu starea de lucruri de acasă. Avem în acest sens, o mărturie emoționantă: „Cei deportați ca și cei ce au fost duși la munca obligatorie, pe măsură ce puteau să o facă, reveneau acasă, căci acesta fusese marele lor vis. Se conștientizase ideea că numai „acasă” vor putea afla cine a scăpat din marele pârjol mondial. Dar noțiunea de „acasă” nu mai exista și foarte mulți au constatat abia acum că au rămas singuri. Tinerii s-au trezit orfani și fără nici un sprijin. În ceea ce odinioară fusese pentru ei „acasă” stăteau acum străini sau (fosta lor - n.n.) locuință era jefuită, cu ușile larg deschise. Reîntoarcerea primea de cele mai multe ori conotații tragice iar reîntâlnirile, amintiri cumplite². În aceste condiții le-a fost desigur extrem de greu, unora dintre ei, să se confrunte cu ceea ce-i aștepta în așezările din care au fost „extrași” de fasciștii unguri, în luna mai a anului 1944. Alții, cu o mai mare capacitate de regenerare au luat parte la viața economică, politică și culturală a momentului,

---

¹ Ladislau Gyemánt, *Evreii din Transilvania*, Editura Institutului Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, p. 136

² Téreza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Haseffer, București, 1997, p. 239-240

încercând să se afirme, și dacă este posibil, să recupereze pozițiile și bunurile pierdute. Erau oameni marcați de tragismul unor experiențe limită, la care au fost supuși de naziști.

Despre comportamentul unora din aceștia s-au păstrat documente în fondurile instituțiilor jandarmerești române care informau autoritățile centrale de la București despre tot ceea ce se întâmplă în țară și cu deosebire despre starea de spirit a populației din județele din nordul Transilvaniei. Căpitanul Constantin V. Popa, comandantul Legiunii de Jandarmi Satu-Mare, informa - la 28 iulie 1945 – Inspectoratul General al Jandarmeriei despre modul cum văd evreii din Ungaria, reîntorși din lagărele naziste, raporturile cu statul ungar. Aflăm, astfel, că „mulți evrei din Ungaria, deportați de unguri, pe timpul ocupației germane, în lagărele din Germania, fiind eliberați de trupele anglo-americane s-au înrolat în aceste trupe, luptând cu ele împotriva armatei germano-maghiare până la capitularea acesteia (în mai 1945-n.n.), după care au fost lăsați la vatră”³. Despre poporul ungar, aceștia afirmă că „este sfidat de Națiunile Unite” (mai exact, de S.U.A., Anglia și Uniunea Sovietică), pentru „*faptul că s-a purtat barbar cu evreii în timpul războiului, deportându-i și persecutându-i mai mult ca orice alt popor*”⁴ (subl.ns. – A.F.). Viitorul Ungariei este desenat în negru: „Acești evrei mai discută că Ungaria va fi împărțită, dându-se teritorii (din aceasta-n.n.) României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, rămânând Ungariei numai Budapesta și câteva orașe care vor fi administrate de Marile Puteri și declarate ca orașe internaționale, care vor putea fi vizitate

---

³Arhivele-Naționale -Direcția Județeană Bihor, (în continuare: A.N.-D.J.Bh), fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea (în continuare: fond Insp. Jd. O.), dos. 49/1945, f. 942; Antonio Faur, *Manifestări ale spiritului revizionist în județele din nord-vestul Transilvaniei (1944-1945). Studiu și documente*, Editura Universității din Oradea, 2003, p. 193

⁴ *Ibidem*

fără nici un fel de pașaport”⁵. În completarea acestor informații vin cele consemnate într-o notă informativă (din 6 august 1945), semnată de maiorul N. Diaconescu, comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor, în care se afirmă că: „între Uniunea Evreilor Democrați (din Bihor -n.n.) și Uniunea Populară Maghiară se constată o răcire a raporturilor, chiar și în cadrul organizațiilor politice, fie în Oradea, fie în teritoriul rural”⁶. Erau proaspete în memorie dramele trăite cu un an în urmă, datorate cruzimii unor fasciști germani și unguri.

Jandarmii români din comune aflau date precise despre atitudinea față de evrei a unor „șoviniști”. Astfel, plutonierul major N. Bădescu, comandantul Sectorului de Jandarmi Sălard, raporta comandantului Legiunii de Jandarmi Bihor, la 23 septembrie 1945, - despre acțiunile în această direcție - lui Mocikas Ioan, gardian la Penitenciarul din Oradea, care a „ajutat autoritățile comunale (horthyste” -n.n.) din comuna Tăutelec la împărțirea averilor rămase de la evreii internați (în ghetoul de la Oradea-n.n.). Chiar și el a deținut pământ și o livadă cu pruni (de la evreii deportați n.n.), pe care i-a tăiat și folosit ca lemn pentru foc”⁷. Acest personaj avea tupeul să critice autoritățile române într-o ședință a organizației de partid din Cetariu⁸ (jud. Bihor), în care era membru. Și-a schimbat, conform unei practici larg răspândite, „haina” de fascist cu cea de comunist, în ambele ipostaze făcând mare larmă și mult rău unor locuitori români și evrei. Despre Mocikas Ioan, un consătean de-al său (Fazeș Adalbert, declara următoarele: „când evreii au fost băgați în ghetou (la Oradea-n.n) susnumitul Mocikas Ioan a ajutat autoritățile din Tăutelec, în anul 1944, de au împărțit averile

---

⁵ *Ibidem*

⁶ A.N.-D.J.Bh, *fond Insp. Jd. O*, dos. 52/1945, f. 80; Antonio Faur, *op. cit.*, p. 206

⁷ Antonio Faur, *op. cit.*, p.239

⁸ *Ibidem*

evreiești la oameni, chiar și el a luat în stăpânire mult teren din aceste averi, ba ceva mai mult, un evreu a avut o livadă cu pruni (în hotarul comunei Tăutelec), pe cari copaci fructiferi susnumitul i-a dus acasă, folosindu-i ca lemne de foc⁹. Într-un așa-zis *Studiu general al problemelor existente pe teritoriul postului de Jandarmi Popești* (jud. Bihor), autorul acestuia, plutonierul Gh. Baltă, menționa: „avem informațiuni sigure că pe timpul ocupației maghiare (din anii 1940-1944 –n.n.) *profasciștii s-au purtat foarte neomenos în special cu evreii, cari fiind deportați averile lor au fost împărțite după bunul plac al fasciștilor*”¹⁰ (subl. ns. - A.F.), desigur tot unor fasciști, care i-au terorizat și pe locuitorii români. Antisemitismul fasciștilor horthyști s-a manifestat și în anul 1945, ceea ce demonstrează că n-aveau nici o teamă față de autoritățile române. La 21 noiembrie 1945, șeful postului de jandarmi Sălard, plutonierul Gh. Radu, aducea la cunoștința superiorilor săi că, prin cercetări personale, a constatat că în comuna Vaida (jud. Bihor), „în ultimul timp s-au răspândit (pe străzile comunei) anumite fițuici pe hărți volante, scrise în limba maghiară, cu conținutul: „Lagăr jidanilor și moarte comuniștilor!”¹¹. Într-o sinteză de la finele anului 1945 (31 decembrie) s-a revenit și la această chestiune: „În raza comunei Sălard au fost răspândite ...manifeste... cu următorul cuprins, în limba maghiară:

- Ghetou jidanilor!
- Moarte comuniștilor!

S-au luat măsuri pentru identificarea autorilor și colportorilor. Un număr de trei originale din aceste manifeste au fost indicate de către un ofițer rus de la Oradea”¹².

---

⁹ *Ibidem*, p.242

¹⁰ *Ibidem*, p. 323

¹¹ A.N.-D.J.Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 61, f. 34

¹² Antonio Faur, *op. cit.*, p. 319-320

Evreii reîntorși din lagărele naziste și-au creat instituții proprii, cu ajutorul cărora să se apere, cum a fost și *secția de poliție* din Săcuieni, care a avut „misiuni de ordin politic”. Deci, evreii din localitate „*făceau poliție din punct de vedere politic*, în care calitate arestau și internau (în lagărele locale-n.n.), după bunul lor plac, persoane învinuite că au activat în organizațiuni fasciste”¹³. Din comuna Săcuieni au fost „internate, în lunile ianuarie și februarie 1945, un număr de 150 persoane”¹⁴, fără nici o bază legală, numai datorită toleranței comandamentului sovietic din aşezare, care pornise o adevărată vânătoare de „fasciști”. Evreii vizau mai ales pedepsirea criminalilor fasciști, libertatea comerțului (care era una din ocupațiile lor principale) și refacerea capitalurilor „pe care le-au pierdut cu ocazia deportării de către statul maghiar”¹⁵. Au încercat, unii dintre ei (care au ajuns în poziții de decizie), să recupereze o parte din bunurile (mai ales mobila din casele lor, pe care horthyștii le-au jefuit sau le-au distribuit unor oameni de-ai lor. I-au abordat pe locuitorii maghiari de orientare fascistă, dar, uneori, și pe cei români, care n-au avut legături cu autoritățile, ci au fost, ca și evreii, victime ale acestora. Cu atât mai mult, populația românească și-a manifestat, de câteva ori, nemulțumirea că a fost tratată ca și cum s-ar fi implicat în acțiunea de devalizare a bunurilor evreilor, ceea ce, în realitate, nu s-a putut întâmpla, deoarece unicii profitori ai acestei situații extreme au fost fasciștii horthyști și simpatizanții lor. În *Buletinul Informativ* (din 22 august 1945), redactat de comandantul Legiunii de Jandarmi Maramureș, căpitanul Teodor Popescu, este descrisă starea de spirit a locuitorilor și consemnate toate „nemulțumirile” acestora, între care și faptul că unii evrei, care s-au „înapoiat din deportare”, în aşezările în care nu sunt jandarmi (ca reprezentanți ai

---

¹³ *Ibidem*, p. 316

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*, p. 317

autorităților române), „merg (și) la țăranii români și le fac percheziții neașteptate”, pe motivul că aceștia „ar fi în posesia lucrurilor ce le-au lăsat evreii la deportare”¹⁶. Asemenea șicane au fost făcute în special locuitorilor români din Sighet¹⁷, împrejurare care îi determină pe jandarmi să afirme că „Evreii își asumă prea mari drepturi față de populația românească”¹⁸. Ca atare, ei fac propunerea conducerii Inspectoratului General al Jandarmeriei să intervină, „pentru a da dispozițiuni evreilor să nu mai comită abuzuri”¹⁹ față de locuitorii români. Se pare că nu s-a adoptat nici o măsură pentru a stopa această practică, deoarece și în *Buletinul Informativ* (din 25 octombrie 1945) al aceleiași Legiuni se menționa că populația românească „mai este încă și azi percheziționată de evreii ce se înapoiază din deportare”²⁰.

Documentele conțin și informații care se referă la comportamentul unor evrei care au ajuns în diferite poziții pe care le-au folosit, încălcând legile. Astfel, Vasile Lichtenstein (primar în plasa Șimelul Silvaniei în comuna Doh) a „adunat cotele datorate de populație la contribuția pentru aplicarea Armistițiului”, amenințându-i pe unii cu pistolul²¹. El a confiscat mai multe lucruri de la locuitori, sub pretextul că le dă la Convenția de Armistițiu, în realitate însă le păstra pentru el”²². Alți „colectori” evrei de bunuri pentru Convenția de armistițiu, precum Braun și Gros din Cadea (jud. Bihor), „au ridicat și nu au plătit (până la finele anului 1945-n.n.) următoarele cantități de cereale și animale: cereale diferite

---

¹⁶ A.N.-D.J.Bh, *fond Insp. Jd O.*, dos. 47/1945, f. 483

¹⁷ *Ibidem*, dos. 48/1945, f. 131

¹⁸ *Ibidem*, f. 132

¹⁹ *Ibidem*, f. 133

²⁰ *Ibidem*, f. 181

²¹ *Ibidem*, dos. 47/1945, f. 513

²² *Ibidem*, f. 489

675.755 kgr, bovine-166 capete și porcine – 52 de capete”²³. Au fost și comercianți evrei, care – fără nici o teamă de lege și de autorități” – au vândut mărfuri extrem de căutate (ca gaz, chibrituri, sare, zahăr) cu prețuri de speculă²⁴, fapt constatat de jandarmi, care făceau rapoarte despre starea de lucruri din județe. Până și administratorul fabricii de conserve „Arovit” din Valea lui Mihai, Iosif Hertzfeld, s-a dat la speculă și contrabandă cu produse în Ungaria²⁵. În schimb, directorul minelor de cărbuni de la Cornișel-Borod, Mauhner, nu s-a preocupat de acordarea „ajutorului de iarnă”, provocând nemulțumirea angajaților²⁶.

Am recuperat din documentele timpului câteva mărturii despre evreii din județele situate în partea de nord-vest a Transilvaniei, în ideea că ele vor fi utile celor care se vor încumeta să elaboreze lucrări de sinteză temeinic informate, care să fixeze adevărul cu privire la experiențele trăite de comunitatea evreiască din această regiune a țării.

---

²³ Antonio Faur, op. cit., p. 313

²⁴ *Ibidem*, f. 314

²⁵ A.N.-D.J.Bh, *fond Insp. Jd. O.*, dos. 48/1945, f. 287-288 și 376-377

²⁶ *Ibidem*, f. 532

O MĂRTURIE A UNEI SUPRAVIEȚUITOARE A LAGĂRELOR GERMANE DIN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Între episoadele celui de-al doilea război mondial se numără și experiențele cumplite din lagărele de concentrare ale celui de al III-lea Reich, unde au fost duși toți cei care erau considerați dușmani ai regimului nazist, indezirabili, prizonieri de război, dar și cei pe care Hitler, în ura sa viscerală, îi considera ca fiind rase inferioare, care trebuiau exterminate. În concepția sa, ca și în ideologia nazistă, alături de alte popoare, evreii erau situați între rasele inferioare. În mod special, față de aceștia s-a dus o politică de exterminare totală, fiind văzuți ca vinovați de toate marile neajunsuri în care se afla Germania după primul război mondial, astfel încât, în anul 1944, Hitler a hotărât că nu mai are suficient timp pentru a distruge, prin muncă forțată, populația evreiască din Europa ocupată de Wehrmacht și că e necesară aplicarea așa-zisei „soluții finale”, adică transformarea lagărelor de concentrare, mai ales cel de la Auschwitz-Birkenau, în adevărate „fabrici ale morții”, în fapt niște abatoare umane, unde evreii, alături de slavi, țigani și alții, erau sortiți uciderii sistematice, prin diverse metode, care au demonstrat bestialitatea regimului nazist.

În acest număr din revistă publicăm un interviu cu o supraviețuitoare a lagărelor de la Auschwitz-Birkenau și Buchenwald. Este vorba de d-na VARODI Iudit, din Oradea. Facem precizarea că dumneaei, în momentul când a fost deportată la

Auschwitz-Birkenau locuia în comuna Șintereag, în apropiere de orașul Dej, stabilindu-se în Oradea abia ulterior, după terminarea celui de-al doilea război mondial, în anul 1948. Este vorba de o mărturie mișcătoare despre o experiență teribilă, a cărei memorie considerăm că este necesar să fie păstrată. În viitor, sperăm să mai interviuăm și alte persoane, și din județul Bihor de atunci, în legătură cu aceste evenimente dramatice din existența lor.

16 august 2005, Cantina Comunității Evreiești din Oradea.

Interviu cu d-na VARODI Iudit (79 de ani), din Oradea.

A.F.: *V-aș ruga să vă prezentați, să ne dați câteva date personale și să ne spuneți, după aceea, de ce vreți să depuneți această mărturie?*

V.I.: Mă numesc VARODI Iudit, după numele de naștere HIRSCH Iudit și după numele inițial al soțului meu, un timp m-am numit WEISS Iudit. M-am născut în 1926, la Cluj-Napoca, din părinții Hirsch Eugen și Hirsch Eugenia. În momentul de față locuiesc în Oradea, din 1948.

A.F.: *Cu ce ocazie ați venit la Oradea?*

V.I.: M-am măritat cu soțul meu, WEISS Adalbert, întrucât am încheiat la Timișoara căsătoria, la 20 noiembrie 1948, el fiind locuitor al acestui oraș, după primul război mondial. A fost chemat de un prieten în Oradea, ca să lucreze la înființarea comerțului socialist, el fiind expert în munca comercială și așa am ajuns în Oradea.

A.F.: *Unde trăiți...*

V.I.: Aici trăiesc și astăzi și ca atare mă mândresc cu faptul că ultimii ani de muncă i-am petrecut la fosta fabrică „Plastor” din Oradea, unde am depus 30 de ani de muncă și astăzi încă consider această fabrică, mă rog, ipotetic, ca propria mea fabrică... Și anul trecut am fost invitată în mijlocul lor, pentru a sărbători Crăciunul...

A.F.: *Deci, nu v-au uitat. Doamna Varodi, vă rog să ne spuneți de ce ați dorit să dați acest interviu. Ce motive aveți dvs., pentru a vorbi despre niște evenimente atât de tragice, la 60 de ani de la producerea lor?*

V.I.: Primul motiv, fiindcă sunt întrebată. Al doilea motiv, este pentru ca lumea să știe că, în fond, evreii totdeauna au fost un popor foarte loial și muncitor, fac parte din populația acestei țări și consider că rădăcinile mele familiale, din partea tatălui, sunt atât de vechi încât doresc ca, eventual, cei care vor citi despre mărturia mea să știe că totdeauna am vrut ca să fie o înțelegere deplină între oameni..... Pentru mine n-a existat deosebire că-i cineva neamț, român ori maghiar. Așa am crescut, așa am primit în puținii ani educația din partea tatălui, să-l stimăm pe aproapele nostru.

A.F.: *Vă aduceți aminte în ce secol a venit familia tatălui dvs. în Transilvania?*

V.I.: N-aș putea să spun când au venit, dar posed o fotografie a unui străbun de-al meu, care la Gherla a împlinit 70 de ani în 1879, atunci el a fost fotografiat cu cei 13 copii ai lui și nurorile și cuscrii care erau atunci acolo, la această serbare, deci, acest aranjament fotografic atestă, în primul rând, c-am fost o familie foarte numeroasă și, apoi, însuși bunicul meu, care era prezent la această întâlnire familială, a încetățenit acest obicei, de a ține familia foarte unită și iubitoare, deci amintirile mele din copilărie sunt pline de aceste amintiri de

dragoste între membrii familiei, între cei apropiați. Părinții mei au fost niște oameni foarte darnici și față de străini și față de alții.

A.F.: Unde trăia familia dvs. în 1944?

V.I.: În 1944 din familie nu mai trăiau decât mama mea, fratele meu și cu mine, în comuna Șintereag, în casa bătrână a bunicului, HIRSCH Coloman, care a avut o gospodărie mare, a fost întemeietorul unei fabrici de spirt, și realizatorul unei mori de apă. Fabrica de spirt a ars, gospodăria a fost naționalizată parțial, digul pentru moara de apă a fost distrus de Șieu, și atunci bunicul a luat niște împrumuturi bancare. La data când noi am ajuns, prin 1931, în Șintereag, tata, care a devenit administrator al acestei gospodării, care n-a fost împărțită între cei 8 copii ai bunicului ...

A.F.: Și aici ați locuit din 1931 până în 1944. Doriți să spuneți ceva despre momentul 30 august 1940, când o parte din Transilvania de Nord a fost cedată statului ungar și dvs. locuiați tocmai în acest teritoriu?

V.I.: Mi-aduc aminte de un eveniment foarte trist și care a mi-a marcat viața. Primii patru ani de gimnaziu i-am făcut la Bistrița. Primii ani ca elevă ordinară, și ceilalți, prin corespondență sau ca elev particular, care a dat toate examenele. În 1940 am terminat clasa a patra și am luat micul bacalaureat, cum era pe vremea aceea. Acest liceu a fost cu limba de predare română și comisia a apreciat modul meu de a mă prezenta la examen și m-a lăudat că vorbesc așa de bine românește, că nu s-ar putea ști că nu sunt româncă. După acest bacalaureat, am dat la Cluj admitere la liceul comercial, care, la Cluj, este pe malul Someșului, și-am ieșit a treia la concurs dar, în septembrie, când am vrut să mă înscriu în învățământ, practic am

fost respinsă, pe motiv că sunt evreică și legile rasiale de atunci nu ne-au permis nouă, evreilor, să studiem în instituțiile publice și nici în cele confesionale.

A.F.: Asta a fost în septembrie 1940?

V.I.: În septembrie 1940. Și atunci, în situația aceasta, capii comunității evreiești din Cluj au organizat, cu o maximă urgență, o școală cu predare în limba maghiară, așa-zisă „Jiglitz” (Zsidogymnasium), unde au fost înscriși toți copiii evrei din Ardealul de Nord care au vrut să învețe și care au avut posibilități să urmeze cursurile. Și atunci, în anul 1940-1941, în clasa a 5-a de liceu, am locuit la o mătușă de-a mea, care atunci a primit o locuință mai bună, mai încăpătoare. Aveau o fată și un băiat, fata cam de o vârstă cu mine, și am stat la ei. Din nefericire, în 1941 -1942, tatălui meu nu i s-a mai permis să lucreze pământul din gospodăria despre care v-am vorbit și n-am mai avut mijloace, rezervele pe care le-am avut până atunci. În anul următor, 1941-1942, mama, fratele și cu mine ne-am dus la Cluj și-am închiriat o cameră mobilată. Fratele meu a început liceul, în același liceu evreiesc, iar mama mea a început să învețe croitoria de lenjerie de dame.

A.F.: Ce s-a întâmplat cu tatăl dvs?

V.I.: Tatăl meu stătea acasă. Și nu a făcut prea multă treabă, fiindcă nu a prea avut ce. Probabil că a avut niște vite, niște grâne ..., un timp s-a mai asociat cu un cetățean și, sub numele lui, moara a fost repusă în funcțiune, un oarecare domn Nif, și după aceea iarăși apa a rupt digul și n-a mai fost nimic altceva. Deci, eu în 1942-1943, în clasa a VII-a, am reușit să învăț mai departe, prin faptul că am dat meditații elevilor din clasele mai mici și am stat în chirie la alții, nu la mătușa de care v-am

vorbit, fiindcă și membrii familiei ei au fost nevoiți să-și restrângă traiul, și n-au mai putut să mă primească și pe mine.

A.F.: Care a fost atitudinea populației din Cluj față de comunitatea evreiască?

V.I.: Eu numai de aceea îmi aduc aminte că comunitatea evreiască a fost foarte sprijinitoare. Deci eu am mâncat la cantină, la *mensa*. În decurs de un an am schimbat vreo cinci gazde, ca să fie mai ieftin, dar relații cu populația din afara comunității mele, eu, ca atare, n-am avut. Părinții mei au fost, mă rog,.... discriminați, că li s-au luat, să zicem, mijloacele de subsistență. Au fost reînchiriate camerele din locuința noastră, am fost amenințați de către comandantul unui detașament de muncă,

A.F.: Unde vă aflați în 1944, la început?

V.I. La începutul anului 1944 eram încă în Șintereag, fiindcă după moartea tatălui meu ...

A.F.: Când a survenit?

V.I. El a murit în 1943, în iunie. Și atunci, la începutul lui 1944, nu m-am dus la liceu, deși ar fi fost ultimul an. Cu ajutorul colegilor am învățat, și datorită dirigintei mele, care mă aprecia foarte mult, am depus examenele pe primul trimestru, așa că înainte de sfârșitul anului 1944 eu mă găseam la Cluj. Și din nou m-am mutat la această mătușă din Cluj și atunci...

A.F.: Ce s-a întâmplat cu mama dvs.?

V.I. Mama mea a stat în continuare la Șintereag, cu fratele meu ...

A.F.: *Cât de departe este comuna Șintereag de Cluj?*

V.I.: Cam o sută de km.

A.F.: *Și de Dej?*

V.I. Cam 35-40 de km. Este cam la demidistanță între Bistrița și ..., fix la 10 km de Beclean. Pe atunci Becleanul nu era considerat oraș, acum și Becleanul este oraș. La începutul lui 1944, ... mă rog, a fost perioada concediului. Revelionul l-am petrecut la mătușa mea din Beclean ...

A.F.: *În primele luni ale anului 1944, așa cum se știe, guvernul de la Budapesta a luat o serie de măsuri împotriva evreilor, cum a fost înființarea de ghetouri pe cuprinsul Ungariei. Și, în acest sens, știm că în apropierea orașului Dej a existat un astfel de lagăr, unde au fost duși evreii. Puteți să ne relatați experiența dvs. în legătură cu acest fapt?*

V.I.: Ce vreau să vă spun ..., încă înainte de a fi internați în lagărul de la Dej, în martie, când nemții au ocupat Ungaria, da, atunci școala noastră s-a închis temporar, deci, după 19 martie, fiecare copil s-a dus înapoi la domiciliul său și, ca atare, eu m-am reîntors în Cluj dar, iarăși, comunitatea evreiască din Cluj a făcut niște intervenții, încât o comisie școlară din Debrețin a aprobat ca elevii anului 1943-1944 să revină la școală, să fie examinați, să termine anul școlar iar pentru ultimul an în care am umblat și eu ni s-a admis să susținem bacalaureatul . Așa că eu, în 1944, la sfârșitul lui aprilie, am luat diploma de bacalaureat, pe care am luat-o cu mine în lagăr, și pentru ca să ajung eu din Șintereag în Cluj, la această reexaminare, a trebuit să cer aprobare, fiindcă deja s-a instituit legea de a purta steaua galbenă, și eu am primit aprobare de călătorie la Cluj cu steaua

galbenă, cu care m-am dus la Cluj. Cu steaua galbenă și cu diploma de bacalaureat am venit acasă, în data de 2 mai 1944, și mama m-a primit cu foarte mare căldură, ca și fratele meu. Aveam acolo, la noi, încartiruit un medic al detașamentului de muncă. Toți m-au primit cu multă căldură, m-au felicitat pentru bacalaureat și am întrebat-o pe mama mea: Mama dragă, oare cât vom mai sta, în liniște, împreună?

A.F.: Ați presimțit ceva?

V.I.: Dar s-au auzit multe lucruri, ce s-a întâmplat cu evreii din Cehia, cu evreii din Polonia, am auzit de...

A.F.: Credeați în aceste zvonuri?

V.I.: Credeam, să zicem așa, nimeni n-a negat acest lucru. Știam deja că suntem după Stalingrad. Din vești se auzea că războiul se apropie, am auzit și de ieșirea României din război... evreii au fost, să zicem, așa am sperat că vom scăpa, fără să fim duși și noi la această soartă. Nu despre crematorii am auzit, ci despre duși în lagăre și supuși muncilor grele. Nu am auzit de exterminare. Am auzit de muncă forțată în lagăre de muncă. Și atunci, după ce am ajuns acasă, în 2 mai 1944, în 3 mai 1944, dimineață de cu zori, au venit jandarmii și cu un om oficial de la Primărie care, după amintirile mele, a fost funcționar la primărie, a cărui mătușă o cunoșteam și eram în relații bune, și de aceea m-am mirat foarte mult de duritatea cu care ne-a tratat...

A.F.: Vorbea urât?

V.I.: A fost foarte categoric și foarte riguros în a ne soma de a preda toate valorile, de a preda tot...

A.F.: Primul lucru a fost să predați toate bunurile de valoare din casă și casa?

V.I.: Și casa, ca atare, cheile casei. Ni s-a pus în vedere că vom fi strănși și duși la muncă. N-am știut atunci ținta adevărată, unde am ajuns. Toți am fost strănși în sala școlii maghiare din Șintereag și de acolo am fost duși cu niște căruțe până în Dej.

A.F.: În aceeași zi ați ajuns în Dej?

V.I.: În aceeași zi am ajuns la Dej.

A.F.: Ce s-a întâmplat atunci?

V.I.: În Dej am ajuns în mijlocul unei păduri.

A.F.: Cum se cheamă această pădure?

V.I. Pădurea Bungur din Dej, o pădure întunecată, cu copaci frumoși, cu pârâiașe între ei, cu oameni foarte .... În orașul Dej, unde am umblat, și unde am avut o prietenă foarte bună, pe Klein Aliza, care a încercat să-mi aline durerile, după moartea tatălui meu în 1943.

A.F. Și cum ați numi această pădure? Ce cuvânt ați folosi, ghetou, lagăr?

V.I.: A fost un lagăr, care avea și un regulament de lagăr, în care a fost precizat ce avem voie să facem, ce n-avem voie, a fost împrejmuț cu sârmă, santinelă, soldați înarmați cu baionetă și câini, și de toate...N-am avut nimic, n-am avut o pătură, o pernă, un acoperiș deasupra capului, totul s-a realizat pe urmă de către tineri,

să zicem așa. Locuitorii lagărului au fost, au dat dovadă de frăție, de solidaritate, de într-ajutorare firească, și atunci ni s-a construit acolo o colibă, nu știu dacă am fost numai noi sau a mai fost băgată și altă familie, asta nu aș mai putea să vă relatez. Cert este că am fost împreună cu mama și fratele și știu că era undeva un loc de unde puteam să ne aducem de mâncare. Ulterior, l-am mai văzut intrând în acest lagăr și pe unchiul meu, care era farmacist în satul Beclean și l-am văzut venind și pe acel medic care a stat în casa noastră în ziua în care noi am fost luați, și știu că fratele meu n-a vrut să mănânce mâncarea care am primit-o acolo .

A.F.: De ce?

V.I.: Nu i-a plăcut calitatea, nu știu din ce o fi fost gătită, iar alimentele au fost deja raționalizate. Poate și din cauza apei. El deja a fost suferind când am fost noi duși..., am fost scoși din lagăr, mai departe acolo au venit niște vagoane de marfă, după amintirile mele aproape peste 100-150 de oameni au fost înghesuiți într-unul, din cărțile pe care le-am citit se vorbea doar despre 100, în orice caz am fost ca sardinele în cutie.

A.F.: Adică 100 de oameni imbarcați într-un vagon?

V.I.: Într-un singur vagon.

A.F.: Înaintea de a fi imbarcați, ce vă mai amintiți de atmosfera din lagăr?

V.I. A fost o atmosferă foarte ostilă, cu amenințări permanente ...

A.F.: Ați fost anchetați?

V.I.: Mama mea a fost anchetată, bătută, dar n-a avut voie să spună nimănui, însă în tren ne-a povestit deja.

A.F.: *De ce a fost anchetată și bătută?*

V.I.: Că unde a lăsat bunurile? Adevărul este că mama mea când eu m-am dus la Cluj a încheiat niște contracte de formă cu niște vecini..

A.F.: *Creștini?*

V.I.: Creștini, cărora le-a lăsat tiparele de croitorie, în ideea că se va întoarce și va putea să ne întrețină pe noi, că era totuși mama a doi copii, fără soț, fără nimeni, pentru că pământul ne-a fost luat ...

A.F.: *Dânsa nu mai avea și obiecte de valoare?*

V.I.: Obiecte de valoare a avut, dar le-a ascuns.

A.F.: *Au putut să le obțină de la dânsa jandarmii?*

V.I.: N-au putut.

A.F. *Au rămas tot la dânsa?*

V.I.: Nu la dânsa, au rămas sub pământ.

A.F.: *Au fost îngropate în pământ?*

V.I.: A îngropat în pământ doar lucrurile de valoare. Vacile, căruța, tiparele, trusoul meu, câteva vase frumoase, câteva lucruri frumoase

din casă, le-a dat la alții, dar nu i-a pârât nici pe ăștia. Pe drum, când am mers cu căruța, ceasul tatălui meu l-am dat la căruțaș ...

A.F.: Vă rugăm să ne relațați cum a fost cu transportul din lagărul de la Bungur, de lângă Dej? În ce dată a avut loc?

V.I.: La sfârșitul lunii mai, 25-26 mai, fiindcă călătoria de la Dej până în Auschwitz –Birkenau a durat aproximativ cinci-șase zile. Deci, la Birkenau am ajuns pe data de 3 iunie.

A.F.: Știați că au fost și alte transporturi înaintea dvs., sau ați fost primul transport?

V.I.: Cred că am fost primul transport. Am fost primul transport și am zăbovit mult ... După amintirea mea, am fost încolonați cam 150 de persoane la un vagon. Eram înghesuți ca sardelele ...

A.F.: Putea să stea cineva jos?

V.I.: Nu, deci toți am stat în picioare în vagonul de animale și ne înghesuiam la geamuri, să vedem. Deci, pur și simplu oamenii au fost extenuați. Eu cred că au fost și morți printre noi, din când în când. Nu știu exact, n-aș putea să vă spun. Știu un singur lucru, că fratele meu era slăbit și foarte bolnav și din momentul când am fost coborâți din tren, în marea învălmășeală, i-am pierdut urma.

A.F.: De atunci nu mai știți ce s-a întâmplat cu el?

V.I.: Nu mai știu nimic de el, cu toate că am aruncat cu pietre în lagărele învecinate, unde am auzit vorbindu-se că ar fi copii, că ar fi băieți, și am întreat ...

A.F.: Ce înseamnă că ați aruncat cu pietre?

V.I.: Păi n-aveam nimic. Aveam câte o piatră, pe care scriam cu o altă piatră, că îl căutăm pe HIRSCH Coloman, dacă știe cineva să ne spună. N-am primit răspuns, și de atunci mereu, deci... Este o paranteză: când am aflat că soțul meu are doi veri gemeni care au supraviețuit și au fost în Auschwitz, și fratele meu s-a născut în 1930, acești veri s-au născut în 1933, și am crezut că l-ar fi văzut pe fratele meu, și când ne-a spus că vine unul dintre gemeni să ne viziteze, l-am așteptat ca pe fratele meu, vrând să aflu ceva despre el, sau să zicem așa, când am fost, în anul 1990, în Israel, la o întâlnire școlară, unde au fost expuse fotografiile foștilor elevi ai școlii și acolo am găsit unul care era de vârsta fratelui meu, l-am căutat și l-am întrebat: „Nu cumva l-ai văzut, nu cumva știi de el ceva?”, dar nimeni n-a știut. Deci, probabil că el, fiind bolnav, și fiind văzut deja când a coborât că nu este nici de vârstă corespunzătoare, fiindcă numai cei care erau peste 16 ani au fost lăsați în viață.

A.F.: Dacă vă aduceți aminte de momentul sosirii la Auschwitz-Birkenau?

V.I.: Momentul acela este un moment crucial, deci toată lumea trebuie să-și dea seama că un om relativ liber, cu toate îngrădirile suferite în timpul anilor 1942, 1943, 1944, începând din 1940, cu posibilitatea de a studia, ești umilit, dar încă ești om, dar când am ajuns aici, când am trecut acest prag, am ajuns într-o hală mare, unde era așa-zisa anticameră a băii, a trebuit să ne dezbrăcăm goi-pușcă acolo, am fost tunși peste tot unde a fost păr pe noi și apoi am trecut în așa-zisa baie. Ni s-a spus să memorăm pe ce număr am pus lucrurile, dar am primit complet alte veștminte, de rob, chiar dacă au fost haine civile, dar pe spate eram cu o cruce vopsită, a mea a fost

cel puțin cu dungă roșie, am avut ceva galben, un triunghi galben pe îmbrăcăminte.

A.F.: Da, care, probabil că însemna unde trebuie să fiți trimisă, încadrată într-un detașament de muncă...

V.I.: Păi am fost încolonați și duși într-un loc unde era o imensitate de barăci, unde am fost repartizată într-o baracă, care așa mi se pare că a fost numărul 32, mi s-a întipărit bine sau rău în minte, nu știu, în orice caz a fost o baracă.

A.F.: Cât timp ați stat în baraca 32?

V.I.: În baraca 32 am stat până în iulie și până atunci am trecut prin mai multe selecții, când, iarăși, în aleea lagărului încercuit cu sârmă ghimpată cu curent, electricată mă rog, deci am trecut peste mai multe selecții, după care am rămas tot acolo, apoi m-am trezit a fi în lagărul învecinat, de la grupul C, am fost dusă la lagărul B, tot la Auschwitz-Birkenau, și acolo tot același regim, tot aceeași împărțire, tot aceleași barăci.

A.F.: Cum era viața în lagăr?

V.I.: Dimineața în zori, am fost treziți, am fost scoși, respectiv ne-am dus la necesități firești, în condiții foarte vitrege, apoi am stat încolonați ore în șir, pentru un așa-zis apel și apoi am fost duși din acest al doilea lagăr în afară terenurilor, am cules pietre, le-am așezat dintr-un loc în altul, următoarea zi din locul celălalt de unde le-am adus...

A.F.: Trebuia să faceți munci inutile?

V.I.: Nu așa ne-au spus că este muncă inutilă. Dar strângeam pietrele dintr-un loc, făceam din ele un morman de pietre și a doua zi, de fapt, nu știu dacă am fost atât de breji ca să recunoaștem că-i același morman pe care noi l-am făcut, deci, probabil, că a fost un morman strâns de alții pe care noi l-am dezintegrat și l-am pus în altă parte.

A.F.: Era greu?

V.I.: Foarte greu. Eram urmăriți de câini lup, de care și azi mi-e frică.

A.F.: Cum se purtau soldații S.S.?

V.I. Dacă ieșezi din linie, dacă făceai ceva, atunci arma spre tine, nu prea a fost dialog între robi și...

A.F.: Au fost și loviți?

V.I. Au fost pedepsiți cei care au fost dar, eu, sincer să vă spun, am fost un om destul de neînsemnat, n-am fost nici prea grasă nici prea slabă, în general am fost atât de tristă și atât de dornică de a mă prinde de sârma electrică, încât n-am avut gândul de a supraviețui, mai repede mă gândeam cum să.,... că ș-așa n-aveam un viitor, tată n-aveam, mamă n-aveam, frate n-aveam. Ce mă aștepta?

A.F.: Au fost oameni care s-au sinucis?

V.I.: Da, au fost. Am văzut cu ochii mei.

A.F.: Cum de ați rezistat să n-o faceți?

V.I. Ceilalți care mi-erău în jur, care erau mai optimiști sau mai rezonabili, m-au sfătuit să nu fac..., atunci am primit și numărul de

lagăr, am fost tatuată și ni s-a spus că suntem deja niște prizonieri ocrotiți, că Crucea Roșie ne va ocroti și, în sfârșit, de aici am fost iarăși aleasă, prin septembrie, pentru o altă destinație, și atunci când am mers pe linia ferată a început ceva raid aviatic ostil nemților, nemții s-au retras, deci aveau ei locuri, ... adăposturi, am stat acolo până am fost transferați din nou într-un alt lagăr și acolo, prin octombrie, iarăși încolonată și dusă. De fiecare dată este acest ritual de a fi dusă în spălătorie, de a nu ști dacă e de spălat ...

A.F.: Dar atunci când intrați în spălătorie...

V.I.: Nu știai dacă primești apă sau gaz.

A.F.: Dar știați că se poate să fie și gaz?

V.I.: Da, da, că ne-a spus kapo că: „ați intrat pe ușă și o să ieșiți prin horn!”.

A.F. Ce origine aveau acești kapo?

V.I. Cei care au fost cehi sau alte naționalități, lituani...

A.F.: Cum se purtau kapo?

V.I.: Dur.

A.F.: Mai rău chiar decât soldații S.S.?

V.I.: N-aș putea să spun, deci aia, nu știu cum să vă spun, este psihologia, deci când ne gândim și vrem să-i judecăm pe ei, cum am

fost noi judecați și chiar înghionțiți, unii kapo care au fost găsiți pe străzi în alte țări, deci documentele descriu și cazuri de răzbunare, cum este cel al unui evreu din Cluj, care a făcut un pact cu nemții, prin care o mică grupă de evrei clujeni a fost scăpată din lagăr, fiindcă le-a dat ... Kastner, Kastner, ați auzit de numele acesta? Kastner, deci el a fost între militanții evrei care a încercat să negocieze cu Eichmann pentru salvarea evreilor, dar n-a reușit să scape decât un grup mic, între care și pe rabinul neolog Carmilly-Weinberger. Deci, în acest grup a fost și Weinberger, care au fost duși un timp mic într-un lagăr, și de acolo în Elveția, a fost un mic grup care a fost salvat. Kastner a fost și el evreu, și cu toate acestea a fost împușcat pe stradă în Israel, fiindcă a fost considerat trădător, dar istoria ulterior va decide, fiindcă, dacă se poate spune că pentru cine a salvat o viață se sădește câte un pom într-o grădină din Yad Vashem, să se recunoască meritul, dacă ai salvat un om înseamnă că ai salvat omenirea. Deci, eu știu că kapo a fost dur, dar știu că, cine a trecut și a devenit ... și eu simt că am deja inima de piatră, nu mai am inima așa de duioasă, așa cum m-au crescut părinții, fiindcă prin atâtea am trecut încât deja nu mai pot fi așa de sensibilă, cum am fost pe vremuri, în perioada copilăriei mele, nu mai pot fi. Și faptul că mi-am pierdut mama, nu știu cum să exprim mai tare durerea cea mai mare pe care o resimt cotidian. Tânjesc după dragostea de mamă, pe care n-am avut-o de peste 60 de ani... Asta vreau să vă spun, aceasta vreau să înțeleagă copiii viitorului și să fie oameni cu oamenii, fiindcă fiecare din noi avem o singură mamă...

A.F.: Cum îi judecați pe criminali, pe vinovați?

V.I.: Criminalii îi detest, nu am calitatea de a judeca, Dumnezeu o să-i judece pe toți, dar eu nu judec popoare și nu fac generalizări, nu fac generalizări și am fost, să zicem așa, în război și cu Dumnezeu pentru

tot ce mi s-a întâmplat, până când am ajuns în pragul morții de peste șapte ori, de la cele șapte operații pe care le-am suferit, și atunci mi-am dat seama că, totuși, pentru ce am luptat - și am vrut ca să fie egalitate-, nu s-a dovedit viabil.... Dar speranța în D-zeu mi-a redat oarecare forță ca să mai pot îndura zilele câte îmi sunt date de soartă. Asta este.

A.F.: Să ne întoarcem la lagărul Auschwitz-Birkenau. La sfârșitul anului 1944 vă mai aflați în lagărul Auschwitz-Birkenau?

V.I. Nu! V-am spus că în octombrie deja am fost dusă într-un nou eșantion de muncă și-am fost dusă la lagărul din Buchenwald, Kommando Taucha, în Germania. Acesta este situat lângă Leipzig, lângă Lipsca, acolo am fost dusă într-o fabrică de muniții și zilnic am făcut naveta de la lagărul unde am fost cazați până la această fabrică pe jos. Mergeam printr-o pădure un kilometru, cert este că mai mult de o oră-două am mers până când am ajuns acolo. Am așteptat la poartă venirea echipei care a lucrat, deci am lucrat în două schimburi, schimbul de zi și schimbul de noapte, și am lucrat 12 ore.

A.F.: *Ce făceați acolo?*

V.I.: Eu eram o purtătoare de, ... făceam niște carabine, eu trăgeam părțile de lemn la strunguri, unde se puneau capacele de metal, ...

A.F.: *Era o muncă peste puterile dvs.?*

V.I.: N-a fost prea ușor și am fost complet extenuată, așa că, atunci când, în aprilie, frontul se apropia de lagărul nostru de la Taucha, Kommando Taucha, atunci am fost evacuați din lagăre și atunci s-a format „marșul morții” la începutul lui aprilie. Fabrica aceea am părăsit-o, n-am mai lucrat.

A.F.: A fost bombardată?

V.I.: A fost bombardată. Și în timpul cât am lucrat și nemții se duceau la adăpost noi stăteam: „Hai, vino bombă și termină odată, scapă-ne!”

A.F. Deci fabrica a rămas în picioare și a funcționat, cu toate raidurile din aprilie 1945, când se apropia frontul sovietic?

V.I.: Sovieticii se apropiau, Armata roșie se apropia, mi-amintesc că însoțitorii mei S.S., gardienii noștri, erau îmbrăcați în niște mantale și am observat că sub mantale nu mai aveau uniformă, ci aveau haine civile, ei vroiau să se predea, și pe noi forțelor aliate, în schimbul nostru să primească ei drum liber. Eu n-am reușit să termin acest marș al morții, fiindcă aveam niște bube pe corp, subsuoară, pe umeri și nu mai aveau putere, pur și simplu nu mai aveau putere, și chiar în ultimul popas n-am mai putut să mă ridic de lângă șanțul pe care m-am așezat și, conform obiceiului, trebuia să fiu împușcată și practic un soldat cu baionetă m-a zgâlțâit cu baioneta în spate: „Auf! Auf!”, deci „Ridică-te! Ridică-te!” Și i-am spus: „Împușcă-mă! Împușcă-mă!”, că nu mai pot, și atunci el nu m-a împușcat, ci m-a ridicat de mâini și m-a aruncat în coloană. Coloana m-a purtat până în următorul popas, unde am fost lăsată într-un grajd de vite și acolo m-am trezit, nemâncată și neajutorată, când rușii au deschis poarta grajdului și m-au eliberat și mi-au pus în mână o pasăre.

A.F. O pasăre?

V.I. O pasăre. Și era încă război, deci nu era încă 9 mai, era prin mai, nu știu în cât mai. Atunci, eu cu pasărea în mână... ca s-o tai, s-o mănânc.

A.F.: O găină?

V.I. O pasăre, cocoș, găină, n-aș putea să vă spun. Nu știu nici astăzi ce-o fi fost în capul lui. Ei au mers mai departe .

A.F. Acte?

V.I. Da de unde, nimic. Ei au mers mai departe Primul act l-am primit la Praga.

A.F.: Ce s-a întâmplat din momentul când ați fost eliberată de soldații Armatei sovietice și până ați ajuns acasă, în România?

V.I.: M-au găsit acolo două vecine din Beclean, în curtea grajdului, în gospodăria care era, probabil, un han cândva, au luat găina de la mine și m-au târât sus, într-un pat, și pe urmă ele, cu găina s-au dus în satul vecin, așa mi-aduc aminte că a fost Freidorf, și-au închiriat de acolo de la niște localnici, o cameră și ne-am mutat în camera aceea. Ele mi-au făcut niște mâncăruri mai ușoare și m-au cocoloșit și m-au ajutat, ca pe urmă să începem să mergem spre casă. Am făcut un drum destul de anevoios, ne-am dus cu căruța până la Kemnitz, curios că aceste nume nu mi s-au șters din amintire, un oraș din Germania, acolo ne-am urcat pe un tren, fără bilet, bani n-am avut.

A.F. Cine v-a controlat pe tren?

V.I. Nimeni. Era cu vreo două săptămâni după armistițiu, și atunci ne-am dus până s-a oprit trenul, ne-am coborât, ne-am urcat pe un alt tren și-am ajuns la Dresda, și-am văzut distrugerea din oraș.

A.F.: Orașul era distrus complet...

V.I.: Am văzut ruine, ruine, ruine, ruina Zwinger-ului, pe care-l cunoscusem din imagini, muzeul de acolo și, de pe deal, am văzut într-o parte că erau casele nebombardate și atunci am cerut adăpost și-am declarat că suntem români. Ne-a fost frică să zicem că suntem evrei.

A.F.: Chiar dacă războiul s-a terminat ...

V.I. Da, da, ne-a fost frică, acesta e adevărul, și-am cerut de muncă și am lucrat. Una era croitoreasă... Și am primit bani de la ei, încât am stat acolo un timp, a fost o perioadă destul de grea, și atunci, prin munca pe care am depus-o, am câștigat atâția bani că am ajuns să ne cumpărăm bilete pe un vaporeș și cu vaporeșul ne-am dus până la granița cehoslovacă. Am trecut granița și-am mers până la gară, atunci ne-am urcat pe tren...

A.F.: În Praga?

V.I. Nu, nu, era Bratislava sau știu eu ce stație era, n-aș putea să vă spun. Unde era oprirea vaporeșului și de la vaporeș am urcat pe un tren și-am ajuns într-o gară. Ce gară o fi fost? Nu știu, nu-mi dau seama, și atunci ne-am urcat pe tren și acolo oamenii ne-au spus ca să ne prezentăm la oficialități, că altfel vom fi maltratați, dacă ne vor găsi fără acte. Și atunci, în Praga, am căutat punctul de Crucea Roșie și, din păcate, Crucea Roșie m-a găsit pe mine bolnavă, și m-au reținut acolo, așa că ...

A.F.: Ați mai stat în Praga?

V.I.: Am stat într-un așa-zis spital, sau carantină, unde m-au operat și au descoperit că am tuberculoză, și acolo m-au tratat și de acolo am venit cu un tren de spital până în Budapesta, unde am intrat iarăși în

spital și am stat acolo. Un cunoscut de-al familiei noastre m-a găsit, m-a ajutat până când mi-am făcut formele de repatriere. S-au făcut martie 1946, și atunci m-am repatriat ...

A.F.: Ați stat până în martie 1946 în Budapesta?

V.I.: Nu numai în Budapesta, unde m-au îngrijit, în Ungaria.

A.F.: Când ați revenit în România?

V.I. Am hârtia de repatriere, cred că 19 sau 18 martie, nu știu exact acum, îmi scapă, dar am actul de repatriere

A.F.: Pe unde ați intrat în țară?

V.I.: Prin Curtici, Arad. Mi-aduc aminte perfect de acest lucru, fiindcă a fost noapte, am venit nu chiar oficial și iarăși într-un vagon de marfă și am ajuns acolo noaptea, cu puținele lucruri care mi le-au dat cunoscuții și rudele în Budapesta. Din Arad trebuia să ajung în Timișoara, acolo unde trăiau un frate și o soră a mamei mele. În primul meu drum la Timișoara l-am întâlnit, după cunoștințele mele, pe un văr de-al tatălui meu.

A.F.: La Timișoara ce ați făcut, în 1946?

V.I.: După ce m-am instalat la un frate de-al mamei mele, la care n-am putut sta decât temporar, m-am mutat în chirie, m-am înscris în școala textilă, unde am devenit tehnician textil și m-am angajat la „Industria lânii” din Timișoara, unde am lucrat la secția tricotaje și am stat acolo până m-am întâlnit cu soțul meu și m-am căsătorit, ca să vin în Oradea, unde trăiesc și astăzi.

A.F.: Ce ați dori să mai spuneți, în finalul interviului?

V.I.: În finalul interviului pot să spun că am avut o viață trudită, dar totuși am avut o perioadă frumoasă, cât am lucrat la fabrica „Plastor”, pe care iluzoriu vorbind, am considerat-o fabrica mea și în care cifrele au vorbit și au făcut muzică pentru mine. Deci mi-am iubit munca și atât de mult am iubit-o încât țin legătura cu noua conducere a societății de astăzi. În încheiere îi doresc managerului principal și întregului colectiv, tuturor de acolo mult succes în viață și să fie în fruntea fabricilor și pe mai departe. Vă mulțumesc că m-ați ascultat.

A.F.: Și eu vă mulțumesc d-na Varodi, pentru bunăvoința de a-mi da acest interviu, pentru că știu că nu este un lucru ușor, ați avut mare răbdare ca să-mi povestiți întâmplările dureroase prin care ați trecut în anii 1940-1945.

RAPORTUL CONSULULUI GENERAL ROMÂN DIN ORADEA DESPRE SITUAȚIA EVREILOR DIN TRANSILVANIA DE NORD (1944)

Acum trei decenii și jumătate, consulul general dr. Mihai Marina – de la Consulatul General Român din Oradea (care a funcționat în perioada 1940-1944) – a dat publicității, într-o revistă de istorie de mare popularitate¹, un material memorialistic referitor la acțiunile pe care le-a organizat, împreună cu alți membri ai Consulatului din Oradea, pentru salvarea unor evrei din Transilvania de Nord și Ungaria de la o moarte sigură, pe care i-au trecut clandestin granița din Ungaria în România. Despre această realitate a scris, într-o carte de memorialistică, și publicistul orădean Katona Béla².

Disponem, deci, de cel puțin două relatări cu privire la evenimentele dramatice din nordul Bihorului în primăvara și vara anului 1944, când autoritățile administrative locale (primăria, jandarmeria și poliția) au strâns, în câteva zile și cu metode din cele mai barbare, aproape toți locuitorii evrei din partea de nord a județului Bihor, în număr de aproximativ 35.000 de oameni. Aceștia au fost internați în două ghetouri din Oradea, cel mai mare dintre ele fiind, de altfel, al doilea ca mărime din Ungaria și Transilvania de Nord. Cum istoricul acestui ghetou orădean constituie o temă de

---

¹ Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili!*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39-41

² Katona Béla, *Vârăd a viharban (Oradea în furtună)*, Oradea, 1946. Un capitol din acesta a fost reprodus în același număr al revistei *Magazin istoric* (1976, nr. 6, p. 38).

cercetare separată (cunoscută, într-o oarecare măsură, din memoriile unor victime³ ale Holocaustului), ne vom referi, în prezentul studiu, la un *document de o valoare istorică excepțională*, care a fost elaborat la Oradea și a aparținut Consulatului General al României din Oradea, îndeosebi consulului general Mihai Marina.

Revenim, așadar, asupra acestuia, cu intenția de a-i sublinia însemnătatea și de a reconstitui împrejurările în care a fost scris, precum și de a face câteva referiri utile la conținutul său. Înainte de a ne referi la *raportul* în discuție, considerăm necesare câteva mențiuni despre raporturile consulului general dr. Mihai Marina cu locuitorii din Oradea, atitudinea acestuia față de manifestările antisemite tot mai arogante și jignitoare, primele știri despre organizarea ghetourilor în Oradea (și alte așezări din Transilvania de Nord), preocupările Consulatului din Oradea pentru cunoașterea cât mai exactă a acestor realități dramatice și informarea Centrului de la București despre toate aspectele de natura celor enumerate. Memorialistul Katona Béla consemna în cartea sa o întâmplare interesantă, în care personajul principal a fost consulul general Mihai Marina. După introducerea „semnului distinctiv pentru populația evreiască din Ungaria”, dr. Mihai Marina a dezavuat această măsură înjositoare, după cum relatează publicistul amintit: „Arătând spre oamenii cu stea galbenă, dr. Mihai Marina, consulul

---

³ Vezi Eva Heyman, *Am trăit atât de puțin*, Editura Alex, București, 1991; Katona Béla, *op. cit.*; Leitner Sándor, *A nagyváradi zsidók tragédaja (Tragedia evreilor din Oradea)*, Schön, 1991; Oliver Lustig, *Jurnal însângerat*, Editura Militară, București, 1987; Tereza Mózes, *Decalog însângerat*, Editura Ara, București, 1995; Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Ion V. Ranca, *Drumul Holocaustului. Calvarul evreilor din nord-vestul Transilvaniei sub ocupația Ungariei (5 IX 1940- 25 X 1944)*, Editura Ciubăncan, Cluj-Napoca, 1995; Gh. I. Bodea, *Tragedia evreilor din nordul Transilvaniei (1944)*, Editura Hiparion, Cluj-Napoca, 2001.

român de la Oradea, a făcut – în fața ziariștilor unguri – următoarea observație: „Și actualul regim maghiar mai vorbește despre superioritatea culturală?”⁴ (subl.ns.-A.F.). La remarcă unui gazetar ungur, cum că această situație s-a datorat unei „porunci a germanilor”, dr. Mihai Marina a dat o replică zdrobitoare: „Lăsați, vă rog, la noi în România sunt mai demult și mai mulți hitleriști și totuși nu au putut impune așa ceva”⁵.

Referindu-se, la rândul său, la episodul evocat de Katona Béla, consulul general Mihai Marina preciza faptul că el nu s-a exprimat în termenii respectivi, cu prilejul unei conferințe de presă (pentru că nu a „organizat o astfel de întâlnire”), ci a avut unele discuții la o „frizerie”, unde mergea aproape zilnic și, cu această ocazie, se „întâlnea” cu unii ziariști unguri. Folosind un asemenea prilej, el a intenționat „să marchez[e] poziția noastră, a românilor” față de purtarea obligatorie, de către evrei, a stelei galbene, pentru a „nu se crede” că ei ar fi de „acord cu astfel de măsuri”⁶ discriminatorii. Deci, s-a folosit de posibilitatea unor contacte cotidiene cu ziariști unguri, ca să le transmită anumite mesaje, unele de factura celui evocat.

Au fost, fără îndoială, și ecouri ale declarațiilor sale, evident nu numai în rândul ziariștilor, ci și al autorităților locale, care au luat act de afirmațiile consulului general Mihai Marina. Unul dintre cei care și-au dezvăluit receptivitatea față de cele întâmplate a fost dr. Hlatki Endre, prefectul orașului Oradea, care i-a dat un telefon, solicitând o întrevvedere la sediul Consulatului General al României de la Oradea, care funcționa în fosta casă a dr.-ului Aurel Lazăr (actualmente muzeu memorial al acestuia ca personalitate proeminentă a evenimentelor din anii 1918-1919, un autentic ctitor

---

⁴ Apud Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

al României Mari). „La discuția pe care am avut-o - își reamintea dr. Mihai Marina (prefectul municipiului-n.n.) mi-a împărtășit faptul că și el este de acord cu ceea ce spusesem în fața ziariștilor. Era un om cu concepții avansate, care, de altfel, nu peste mult timp, și-a și dat demisia și a părăsit Ungaria”⁷, arătându-și astfel inaderența la politica fascistă antisemită a autorităților ungare, chiar repudierea acesteia. Consulul general Mihai Marina a reținut și alte momente legate de viața evreilor din Oradea, care au avut implicații decisive asupra acestora. El nu ignoră ședința de la Prefectura din Oradea, convocată la finele lunii aprilie 1944 de către László Endre (subsecretar la Ministerul de Interne al Ungariei) și la care au fost prezenți reprezentanții autorităților locale: subprefectul, ajutorul de primar Gyapay László (participant la „acțiunile criminale împotriva populației evreiești” din Oradea, condamnat la detenție „grea pe viață”⁸), șeful poliției și inginerul șef al orașului. Această ședință s-a „încheiat noaptea târziu, cu hotărârea ca – din 3 mai [1944] – să se înființeze un ghetou în Oradea”. Decizia a fost transmisă, cu promptitudine, la Budapesta, pentru a „se lua măsuri de trimitere a unor detașamente de jandarmi”⁹. După ce a aflat, chiar a doua zi, despre sinistra întrunire de la primărie, consulul general Mihai Marina, impacientat pe bună dreptate, le-a comunicat „*mai multor familii de evrei*” (subl.ns.-A.F.) din Oradea, cu care se afla în relații bune, că îi așteaptă o cumplită nenorocire, aceea de a fi internați în ghetou: „*Unii dintre ei – preciza diplomatul român – au luat atunci hotărârea să se refugieze în România*”¹⁰.

---

⁷ *Ibidem*

⁸ Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Ion V. Ranca, *op. cit.*, p. 177-178

⁹ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39

¹⁰ *Ibidem*

Privind retrospectiv, putem afirma că au și început să caute refugiu în România. Documentele publicate de noi¹¹ confirmă această realitate, în sensul că la 28 aprilie 1944 au fost surprinși, în comuna Ginta, patru evrei (Katz Iosif, Kahan Marta, Krakorschi Jan și Pauker Isac), care au trecut „fraudulos” granița, din Ungaria în România, declarând jandarmilor că „au fugit din Ungaria din cauza persecuțiilor” contra lor. Cei patru refugiați au fost „conduși” în localitatea Ginta de către două „călăuze” (Teodor Ticrat și Mihai a Petrii Dărabului), care au plecat după ei până la Oradea, unde aveau o legătură (în acest sens) cu un evreu, cu care au organizat „trecerea clandestină a evreilor din Ungaria în România”¹². După ce i-au „preluat de la Oradea”, cele două „călăuze” i-au „trecut peste frontieră printre comunele Sântelec-Felcher[iu], la Tășad, de unde au venit la Ginta, unde au fost prinși evreii”¹³. Iată, deci, o adevărată „filieră” de salvare a evreilor, alături de atâtea altele (unele identificate, altele în curs de a fi stabilite prin cercetări de arhivă). Și aici este vorba de o tipologie clasică a unei asemenea acțiuni: existența unor călăuze, apoi a unei legături a acestora cu un om important din Oradea (pentru a pregăti grupul de evrei care urma să fie trecut granița), ca și a unui punct la graniță, prin care să nu poată fi prinși, apoi transportarea (până într-o localitate apropiată, aceasta fiind, cu deosebire Ginta, deoarece aici se aflau mai mulți evrei, aduși din Bihorul de Sud) pe teritoriul României.

Ghetoizarea evreilor în Oradea (în cele două ghetouri) s-a realizat – după opinia lui Mihai Marina – „în condiții dramatice”,

---

¹¹ Antonio Faur, România – „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie – august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare, Editura Universității din Oradea, 2010, p. 87-89

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

descrie, de altfel, și de către Eva Heyman în Jurnalul¹⁴ său, care a fost un document contemporan cu evenimentele. Este cea mai autentică reflectare, în conștiința și sufletul unei tinere (de numai 13 ani), a unei tragedii trăite, ea fiind una din victimele Holocaustului.

În primele zile de organizare a ghetoului central¹⁵ a fost „permisă vizitarea celor închiși”. Consulatul General al României de la Oradea, conform mărturiei consulului general Mihai Marina, a primit „dispoziții” de la Ministerul Afacerilor Străine din București ca să se intervină „pentru scoaterea evreilor (foști-n.n.) *cetățeni români*”¹⁶ (subl.ns.-A.F.) din ghetouri, după care să fie trimiși „în țară”, adică în România. Prin urmare, „mai mulți salariați ai Consulatului” – sub pretextul că „aveau de rezolvat unele probleme” – *“au mers zilnic în ghetou, stabilind contacte cu cei internați”*¹⁷ (subl.ns.-A.F.).

Această precizare merită o atenție specială, deoarece are valoarea unei informații importante cu privire la faptul că membrii Consulatului român au comunicat, cel puțin în perioada inițială, cu evreii din ghetoul orădean. Pe parcurs, ei au primit – în permanență – „știri referitoare la *viața de infern a celor din ghetouri*”¹⁸.

Desigur, consulul general și colaboratorii săi nu au rămas „impasibili” la situația îngrozitoare în care au fost aduși mii de locuitori evrei, ci au organizat o „filieră” de salvare a acestora. Mai mult, aveau cunoștință despre acțiuni similare realizate de alți

---

¹⁴ Eva Heyman, *op.cit.*, p. 97-112

¹⁵ Vezi Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, p. 193-213

¹⁶ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*. Nu este exclusă ipoteza ca dr. Mihai Marina să fi trimis Centralei de la București rapoarte și note despre ghetourile din Oradea, pentru că erau de cea mai mare însemnătate și, din punct de vedere profesional, aveau prioritate. Autoritățile române trebuiau ținute la curent cu toate aceste măsuri de aplicare a „soluției finale”, fără cruțare, de reprezentanții locali ai administrației horthyste.

conaționali de ai săi, din Oradea, și întreaga circumscripție consulară. În „acele zile – afirmă Mihai Marina – multe familii de români din Oradea și-au asumat riscul adăpostirii evreilor în casele lor, în special a copiilor”¹⁹ (de pildă, Gheorghe Mangra, administratorul Seminarului Greco-Catolic din Oradea; profesorul Virgil Maxim de la aceeași instituție; țăranul Timiș Nicoară Pomuț, din comuna Borșa). De un interes științific real a fost și mențiunea diplomatului român: *„Nu am ținut o evidență strictă a situațiilor de acest fel²⁰, deoarece ele s-au produs spontan, fără nici un alt gând decât acela de a veni în ajutorul unor oameni aflați în suferință”*²¹ (subl.ns.-A.F.). Cel mai important demers în direcția cunoașterii adevărului despre ghetourile din Transilvania de Nord, cu deosebire cele din Oradea, le-a întreprins consulul general român în vara anului 1944. Prin urmare, sunt de reconstituit circumstanțele în care a fost conceput un raport, care a fost transmis Crucii Roșii Internaționale la Geneva (în Elveția). Aceasta a fost informată cu privire la ceea ce i se întâmpla populației evreiești de pe teritoriul Ungariei. Despre acest document *nu s-a scris prea mult*, nu i-au fost relevate semnificațiile, așa cum s-ar fi impus, datorită valorii sale excepționale. De aceea, am considerat că este necesar a fi reactualizate eforturile consulului general Mihai Marina de a furniza unui factor internațional informații despre aplicarea, de către administrația ungară, a „soluției finale”, cu exemplificări revelatorii

---

¹⁹ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

²⁰Salvatorii evreilor nu se gândeau, pe atunci (când trebuiau să acționeze, nu să întocmească documente cu cine, pe unde și cum i-au ascuns sau i-au trecut clandestin granița, în România), că li se va imputa, ulterior, faptul că n-au conceput acte care să conțină informații cuprinzătoare și exacte despre evreii pe care i-au scăpat de la moarte. Consulul general român de la Oradea le dă acestor contestatari un răspuns de bun simț.

²¹ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

despre calvarul îndurat de evreii din Oradea și din alte regiuni ale Transilvaniei de Nord, care au fost internați în gheto-uri.

După ce i-au parvenit „știri referitoare la viața de infern din cele două gheto-uri” din Oradea, consulul general Mihai Marina și colaboratorii săi apropiați s-au decis să întreprindă „ceva, pentru a veni în ajutorul lor, sesizând unele foruri internaționale”²² (subl.ns.-A.F.). Pentru a-și concretiza intențiile, devenea imperioasă procurarea de „cât mai multe date” despre ghetourile organizate de autoritățile locale în toată Transilvania de Nord.

Soluția practică era aceea de a fi trimiși prin județele din acest teritoriu unii membri ai Consulatului General Român din Oradea. Au și fost repartizați, pentru realizarea acestor investigații de teren, următorii membri ai Consulatului: Ion Isaiu (la Cluj și Năsăud), Ion Romașcan (în secuime), Mihai Bologa (la Sighet și la Satu Mare), Vasile Hossu (la Sălaj și Someș) și Alexandru Olteanu (în Mureș)²³. Inițiativa la care ne-am referit a avut rezultate notabile, printre care și constatarea – din surse directe (rămase anonime, din motive lesne de înțeles) – că s-a manifestat un sprijin „unanim” al locuitorilor români pentru evreii „prigoniți”²⁴ de fasciștii unguri. De asemenea, au avut surpriza să afle că în ghetourile din Transilvania de Nord au fost internați peste 150.000 de evrei²⁵. După încheierea operației de adunare a „datelor” despre realitățile menționate,

---

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*

²⁵ Este, totuși, menționată împrejurarea că publicistul orădean Katona Béla (care era pe jumătate evreu) a fost lăsat „liber”, dar era supravegheat îndeaproape, pentru a n uputea „întreprinde” ceva în ajutorarea evreilor (*Ibidem*). Până la urmă, el a reușit să facă acest lucru (de care le era frică autorităților horthyste din Oradea), publicând în 1946 un remarcabil text memorialistic, care descrie teroarea din ghetourile orădene și alte aspecte ale monstruoasei aplicări a „soluției finale”.

membrii Consulatului au aflat „știrea” despre evacuarea ghetourilor, fără să cunoască „destinația trenurilor cu vagoane de marfă încărcate cu oameni până la refuz”²⁶. A fost pus în circulație zvonul că vor fi transportați în Ungaria, dincolo de Dunăre, spre a fi „concentrați într-un singur loc toți evreii din țară”²⁷. A funcționat, și în acest caz, diversiunea bine pusă la punct, pentru că evreii nu s-au opus îmbarcării, cu toate că au fost înghesuți (câte 70- 80 de persoane) într-un vagon de transport animale. Consulul general Mihai Marina mărturisește că a fost interesat de ceea ce se întâmplă cu evreii urcați în trenurile amintite. A și avut discuții cu un „feroviar român” care, întâmplător, „însoțise un astfel de tren”, de la care a aflat că destinația acestuia a fost orașul Košice (în Slovacia de sud-est), de unde trenurile plecau mai departe. Dornic să elucideze această chestiune, de o însemnătate deosebită, a hotărât să verifice cum stau lucrurile. Prin urmare, a plecat la Budapesta, însoțit fiind de Ion Isaiu și Mihai Bologa. De aici, cu propria mașină (care avea un număr german, ca să nu atragă atenția), s-au îndreptat spre Košice, unde au intrat într-un restaurant din apropierea gării. Reproducem un pasaj din relatarea consulului general Mihai Marina: „ne-am așezat la masă cu câțiva feroviar unguri, înjghebând o discuție cu ei. Pe măsură ce paharele se goleau, limbile se dezlegau. Am aflat astfel că unul dintre feroviar își aștepta un frate care plecase de câțva zile cu un tren cu evrei. După un timp, a sosit și cel așteptat, care a luat loc la masa noastră, împreună cu alți doi colegi ai săi. Ne-au povestit

---

²⁶ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

²⁷ *Ibidem*. Această intoxicare propagandistică a avut efecte, pentru că apare și în *Jurnalul Evei Heyman*, care nota – în ziua de 30 mai 1944 – următoarele: „toți spun că vom rămâne în Ungaria, că pe toți evreii din țară îi adună undeva, lângă Balaton și acolo vom munci” (Eva Heyman, *op. cit.*, p. 115). Tânăra Eva Heyman, cu o surprinzătoare maturitate, conchide că „degeaba spun toți că pe noi nu ne duc în Polonia, ci la Balaton” (*Ibidem*, p. 115-116).

cum au mers cu trenul acela până la Auschwitz (Oswiecim în Polonia), unde au fost debarcați evreii. *Din povestirile lor am reușit să aflu ce se petrecea cu evreii care luau drumul Auschwitz-ului*²⁸ (subl.ns.-A.F.).

Profund impresionat de cele aflate despre Auschwitz cu prilejul cercetărilor efectuate la Košice, consulul general Mihai Marina, după ce s-a întors la Oradea, s-a decis să informeze cercurile internaționale „asupra sfârșitului tragic al evreilor deportați”²⁹. Unul dintre procedeele practice în această direcție putea fi elaborarea unui document în care să cuprindă toate constatările sale, ca și cele ale colaboratorilor din cadrul Consulatului, la care să adauge și alte informații, provenite de la dr. Miksa Kupfer, care fusese internat în ghetoul orădean. De fapt, după transportarea evreilor orădeni în lagărele morții din Polonia, dr. Miksa Kupfer și Alexandru Balint – care scăpaseră vii – s-au prezentat la Consulatul General Român din Oradea, de unde au fost transportați (împreună cu familiile lor), cu mașina consulului general din Oradea, „spre locul unde-i așteptau oamenii care i-au trecut frontiera”³⁰ (subl.ns.-A.F.), prin apropierea comunei Șauaieiu. A doua zi a fost trimis viceconsulul Ion Isaiu să ia contactul cu dr. Miksa Kupfer, de la care a primit un valoros „material informativ, privind atrocitățile din ghetou”³¹. Era o sursă

---

²⁸ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

²⁹ *Ibidem*

³⁰ *Ibidem*

³¹ *Ibidem*. În legătură cu modul în care a intrat consulul general Mihai Marina în posesia documentului amintit, scris de dr. Miksa Kupfer, există și o altă variantă, furnizată de publicistul Katona Béla. O reproducem: „Într-o după amiază, primind permisiunea să iasă în oraș, acesta (dr. M. Kupfer-n.n.) a făcut o vizită medicului român Ignatie Terțan. După ce i-a prezentat situația dramatică a evreilor din ghetou, l-a întrebat dacă nu s-ar putea ca prin intermediul Consulatului Român din Oradea să se facă cunoscute Crucii Roșii Internaționale atrocitățile comise în ghetoul orădean” (subl.ns.-A.F.) (Katona Béla, *op. cit.*, p. 38). Medicul Ignatie Terțan s-a

de primă mână care poate fi apreciată ca una dintre cele mai veridice și concise relatări despre dramele trăite de evrei în ghetoul din Oradea. Dacă evreilor din ghetourile din Transilvania de Nord, care fuseseră, până la jumătatea lunii iunie 1944, transportați la Auschwitz, nu le „mai putea servi materialul adunat”, el constituia, totuși, o puternică și incontestabilă „mărturie documentară a unor întâmplări dramatice care au avut loc în primăvara anului 1944, pe teritoriul unui stat (Ungaria horthystă) din Europa Centrală”³². Există, așadar, o rațiune pentru declanșarea acțiunii de informare a unor „cercuri internaționale” despre această realitate tragică, pentru ca personalități cu roluri decisive – în cadrul unor state și instituții - să procedeze la adoptarea de măsuri urgente, pentru stoparea efectelor aplicării, de către naziști și acoliții lor, a „soluției finale”. Consulul general Mihai Marina a recurs la elaborarea unui *raport*, întemeiat pe mai multe surse documentare:

1. informațiile de la feroviarilor unguri, care s-au „dovedit riguros exacte”;
2. de la dr. Miksa Kupfer, care a prezentat „tratamentul la care erau supuși evreii în ghetourile” orădene;
3. despre numărul aproximativ al evreilor care au fost închiși în ghetourile din Transilvania de Nord;

întâlnit cu consulul general Mihai Marina și a discutat despre o asemenea eventualitate. Dr. Mihai Marina „s-a arătat dispus să acționeze în sprijinul evreilor”, astfel că „peste câteva zile”, a primit – în casa aceluiași doctor - un „memoriu de 16 pagini, redactat de dr. Kupfer, pe formulare de „rețete” (*Ibidem*). Deci, cunoaștem și faptul că textul memoriului s-a extins pe cele 16 pagini de „rețete”, care au fost preluate de consulul general Mihai Marina. Documentul acesta se „referea, în special, la torturile la care erau supuși medicii din ghetou, împinși astfel la sinucidere. Era o ilustrare concludentă a modului în care erau tratați și ceilalți internați din ghetouri” (subl.ns.-A.F.) (*Ibidem*).

³² Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

4. referitoare la „datele culese” de membrii Consulatului General Român din Oradea, cu prilejul cercetării realizate în acest teritoriu, conform planului stabilit;

5. „cu privire la condițiile inumane în care au fost înghesuiți în vagoane de marfă și transportați evreii din Transilvania de Nord „spre Auschwitz”, „pe baza relatărilor unor feroviari români și membrii ai poliției”³³ ungare. Raportul era, în concepția consulului general Mihai Marina, o lucrare cât mai temeinică și cu evidente tendințe de a sintetiza informațiile care au fost adunate, pentru a fi credibil și a determina reacțiile scontate. El nu s-a rezumat la conținutul memoriului medicului Miksa Kupfer, cum credea publicistul Katona Béla³⁴. De fapt, sunt două documente separate:

1. *memoriul* conceput de dr. Miksa Kupfer; 2. *raportul* unor activități de cercetare (la Košice, în Transilvania de Nord și Ungaria) desfășurate de membrii Consulatului Român din Oradea. Aceste disociații au fost necesare, deoarece s-a manifestat tentativa nejustificată, din perspectivă științifică, de a confunda – până la identitate - cele două importante documente. *Raportul* consulului general Mihai Marina nu numai că a *absorbit conținutul memoriului amintit*, ci a adus completări substanțiale la acesta, îndeosebi cele referitoare la celelalte ghetouri din Transilvania de Nord, apoi la transportarea evreilor la Auschwitz și, bineînțeles, la existența acestui monstruos ghetou în inima Europei Centrale. De menționat împrejurarea că însuși Mihai Marina a oferit unele explicații utile

---

³³ *Ibidem*

³⁴ Memoriul medicului Miksa Kupfer este, în acești termeni, apreciat de Katona Béla: „Datele din memoriu constituiau *primele informații demne de încredere și relativ amănunțite asupra celor ce se întâmplau în ghetouri* (subl.ns.-A.F.). Căci, deși în străinătate se știa că în Ungaria fuseseră înființate ghetouri, nimeni nu și-a putut închipui ce grozăvii se petreceau între zidurile acestora și, în special, la Oradea” (Katona Béla, *op. cit.*, p. 40).

restabilirii adevărului: „Desigur, nici dr. Kupfer, care pe atunci (mai exact în momentul când a fost elaborat raportul. n.) se afla în România și care, la revenirea în Oradea (după 12 octombrie 1944-n.n.), l-a informat pe Katona Béla, și nici acesta din urmă n-au avut de unde să cunoască conținutul raportului”³⁵. În momentul finalizării raportului, a trecut prin Oradea, în drumul său spre Elveția, profesorul universitar Vespasian Pella, ambasador al României în Elveția, pe care consulul general Mihai Marina îl cunoștea din anii anteriori, deoarece s-a mai oprit la Oradea. Având încredere în acesta, Mihai Marina i-a înmănat raportul, rugându-l să-l citească. V.V. Pella a „rămas uimit”, după lectura documentului, astfel că l-a întrebat pe consulul general Mihai Marina de unde are informațiile „pe care le prezintă atât de impresionant în raport. I-am arătat referatele colegilor care fuseseră prin județe – precizează, în textul său memorialistic consulul general Mihai Marina -, precum și materialul primit de la dr. Kupfer și cele povestite de feroviari”³⁶ (subl.ns.-A.F.). Ambasadorul V.V. Pella a apreciat raportul și l-a asigurat pe consulul general Mihai Marina de faptul că a doua zi după sosirea sa în Elveția va preda documentul acolo unde trebuie³⁷, mai exact Crucii Roșii Internaționale. Peste o săptămână, acesta i-a trimis lui Mihai Marina „o ilustrată” cu un text care cuprindea și „mulțumiri din partea tuturor”, consulului general Mihai Marina, care a inclus memoriul medicului Miksa Kupfer, la acesta asociindu-se alte informații despre problematica la care ne referim, obținute în

---

³⁵ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

³⁶ *Ibidem*, p. 41. Tot dr. Mihai Marina a făcut o mențiune necesară cu privire la întâmplarea că Miksa Kupfer și publicistul Katona Béla au fost informați după „eliberarea Oradiei” (la 12 octombrie 1944), de către Ion Isaiu, despre inițiativa trimerterii (cu ajutorul ambasadorului V.V. Pella) a unui raport (memoriu) de către consulul general Mihai Marina, Crucii Roșii Internaționale din Elveția.

³⁷ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 41

urma. ceea ce constituia o confirmare a faptului că raportul consulului general român din Oradea ajunsese la Crucea Roșie Internațională, care fusese, astfel, informată „despre cele ce se petrec” la Auschwitz. Consulul general Mihai Marina nota cu satisfacție în materialul memorialistic, pe care l-a publicat, că „*prima denunțare a crimelor în acest sinistru lagăr*” s-a făcut prin memoriul (raportul-n.n.) *expediat de noi, de diplomații români*³⁸ (subl.ns.-A.F.). În stadiul actual al cercetării problematicei de care ne ocupăm, considerăm că afirmația consulului general Mihai Marina referitoare la însemnătatea demersului său diplomatic este credibilă, mai ales în ceea ce privește informațiile despre ghetourile din Oradea și Transilvania de Nord, fiind vorba, neîndoielnic, de cea dintâi denunțare a atrocităților comise asupra evreilor care au fost internați în acestea. *Raportul* poate fi așezat alături de *Jurnalul* Evei Heyman, în care se regăsesc pagini emoționante despre suferințele acelorași locuitori evrei ai Oradiei (și, în sens mai general, ai Bihorului de Nord). Sunt două documente de excepție, cronologic informate și scrise aproape în același timp, unul în termeni obiectivi, iar celălalt cu amprenta subiectivității ultragiante, însă ambele de o valoare istoriografică incomparabilă. În urma suferințelor populației evreiești din partea de nord a județului Bihor au rămas, ca niște mărturii remarcabile, aceste două documente, care ar merita să fie readuse în circuitul istoriografic contemporan. Atât consulul general Mihai Marina, cât și publicistul Katona Béla, a susținut că *raportul* trimis Crucii Roșii Internaționale a fost nu numai primit de aceasta, ci s-a trecut și la demersuri imediate. Astfel, s-a constituit o „comisie neutră” din reprezentanți (proveniți din Elveția, Portugalia și Spania) ai Crucii Roșii Internaționale, care au descins „fără întârziere” la Budapesta, unde au solicitat cel puțin două lucruri:

---

³⁸ *Ibidem*

copiii evrei de până la 14 ani să fie „dați în grija părinților” și înființarea în capitala Ungariei a așa-numitelor „case protejate”³⁹, fiind în acest fel atenuate măsurile de aplicare în Budapesta a „soluției finale”. Conform opiniei lui Katona Béla, prin relatarea la Geneva (unde funcționa Crucea Roșie Internațională) despre „chinurile îndurate de evreii” din Oradea și Transilvania de Nord s-a „făcut un serviciu”⁴⁰ evreilor din capitala ungară.

În timpul desfășurării procesului intentat căpeteniilor fasciste care au dus la extrem politica antisemită a administrației statului ungar, unul dintre martorii care lucraseră la Crucea Roșie Internațională de la Geneva a declarat că „deportările în Ungaria au fost oprite la intervenția acestei instituții internaționale”, care a fost informată în legătură cu soarta evreilor din ghetouri și lagărele morții de la Auschwitz și Birkenau⁴¹. Aceasta a fost o confirmare a faptului că raportul consulului general Mihai Marina a determinat o reacție promptă a Crucii Roșii Internaționale în favoarea evreilor din Budapesta și de pe întregul teritoriu al Ungariei. După discursul regelui Mihai, la postul de radio, din noaptea de 23 august 1944, în care anunța „ruperea relațiilor” cu Germania nazistă, jandarmii unguri au primit ordinul să ocupe clădirea Consulatului General al României din Oradea, să aresteze toți membrii Consulatului (și familiile lor) și să confişte toate mașinile personalului acestei instituții⁴². Diplomații români din Oradea au fost „ținuți” forțat în incinta Consulatului General timp de 30 de zile, după care au fost internați într-un lagăr din Budapesta. După aceasta, au fost deportați în Germania. Documentele Consulatului General Român, care ar fi fost de o mare utilitate pentru o cunoaștere cât mai cuprinzătoare a

---

³⁹ Katona Béla, *op. cit.*, p. 38

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 41

⁴² Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 66

tuturor acțiunilor membrilor acestuia în sprijinul populației evreiești, nu au mai ajuns la Ministerul Afacerilor Străine. Drept urmare, la 10 aprilie 1946, dr. Mihai Marina solicită Ministerului Afacerilor Străine să declanșeze o anchetă în cazul dispariției documentelor de la consulatele României din Oradea și Cluj, lăsate – în momentul deportării personalului acestora în Germania – la Legația României din Budapesta⁴³. Ministrul a dispus, la 28 mai 1946, formarea unei comisii de anchetă (în componența căreia a intrat și dr. Mihai Marina), care să cerceteze condițiile în care au dispărut de la Legația Română din Budapesta⁴⁴ documentele aparținătoare celor două consulate (Oradea și Cluj). Nu cunoaștem care au fost rezultatele activității acestei comisii. Încercând o încheiere în legătură cu *raportul* elaborat de consulul general dr. Mihai Marina, împreună cu unii dintre membrii Consulatului din Oradea, care nu este identic cu *memoriul* scris de dr. Miksa Kupfer, ci constituie un document complet (care conținea și alte informații despre celelalte ghetouri din Transilvania de Nord și despre realitatea, necunoscută până atunci, a deportării evreilor în lagărul de la Auschwitz), putem concluziona că acest document, (care se află în arhiva Crucii Roșii Internaționale de la Geneva), a tras un semnal de alarmă în legătură cu condiția tragică a evreilor din Ungaria horthystă, a căror exterminare în masă era proiectată prin această odioasă „soluție finală”, gândită de naziști.

---

⁴³ A.M.A.E., *fond Problema 77/Dosare penale*, M 157, vol. I, f. 128-129

⁴⁴ *Ibidem*

CONTRIBUȚIA CONSULULUI GENERAL DE LA ORADEA, MIHAI MARINA, ȘI A COLABORATORILOR SĂI, LA SALVAREA DE LA MOARTE A UNOR EVREI DIN TRANSILVANIA DE NORD (1944)

Acțiunile de salvare, în diferite forme (ascunderea sau trecerea clandestină peste graniță în România), a unor evrei de pe teritoriul Transilvaniei de Nord (aflată sub administrația statului ungar din septembrie 1940 până în octombrie 1944), îndeosebi în lunile aprilie – iunie 1944 - când aceștia au fost scoși cu forța din locuințele lor, de către poliție și jandarmerie, și ghetoiizați la Oradea (în două ghetouri) – au constituit o preocupare memorialistică (din partea celor care au trecut prin experiențele tragice și traumatizante ale Holocaustului), precum și o problemă de cercetare și de reflecție, pentru istorici și publiciști, care s-au arătat interesați de un asemenea aspect istoric care vizează victimele celui de-al doilea război mondial.

S-a realizat o sumară bibliografie a problemei, care se cuvine a fi examinată cu rigoare și discernământ. Totodată, se impune extinderea investigațiilor pentru a putea fi descoperite și alte documente care ar putea să completeze, cu informații noi, spațiul cunoașterii în această direcție. Deocamdată, ne aflăm în stadiul inițial al reconstituirii acestei realități de cert interes istoriografic, în legătură cu importanța căruia s-au formulat aprecieri îndreptățite.

Dintre acestea se detașează constatarea din *Raportul final* al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în

România, în cuprinsul căruia întâlnim următoarele considerații, la care subscriem, pentru că relevă un adevăr de necontestat:

„Formele de solidaritate ale românilor cu evreii sunt insuficient cercetate și evidențiate. Fără îndoială că acțiunile de salvare a evreilor în timpul Holocaustului sunt mult mai numeroase decât cele evidențiate până acum. Este o temă care se cuvine aprofundată, pentru a prezenta o imagine echilibrată și cât mai apropiată de realitatea anilor 1940-1944”¹.

Într-adevăr, modalitățile în care s-a exprimat această „solidaritate” nu sunt decât parțial cunoscute, acest fapt datorându-se absenței, în cele patru decenii și jumătate de la desfășurarea evenimentelor, a unui interes constant față de o asemenea dimensiune a comportamentului uman, care dezvăluie și partea bună din oameni, aceea a „iubirii aproapelui”, indiferent de condiția lui socială și apartenența etnică.

Este de reținut, din perspectiva necesității studierii atente și profesionale a tuturor inițiativelor salvatoare, concluzia președintelui comisiei amintite, scriitorul Elie Wiesel (laureat al premiului Nobel pentru pace și unul dintre supraviețuitorii Holocaustului), pe care o reproducem:

„Au existat români buni și curajoși care și-au riscat propriile vieți și au salvat onoarea națiunii, opunându-se opresiunii și uciderii concetățenilor lor, și aceștia merită adâncă noastră recunoștință”².

Referindu-se la acest „capitol destul de puțin cunoscut”³ al Holocaustului, istoricul american Randolph L. Braham afirma următoarele într-un interviu acordat revistei *Magazin istoric*⁴:

---

¹ *Raport final*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 294-295.

² *Ibidem*, p. 15: *Mesajul președintelui Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, Elie Wiesel*, 11 noiembrie 2004.

„Un aspect special al problemei evreiești în România a fost salvarea evreilor unguri. După luna martie 1944, când în Ungaria s-au introdus măsurile naziste de exterminarea a evreilor, România a devenit – cum arătam în una din cărțile mele – o adevărată oază pentru mii de evrei hăituiți și mânați spre camerele de gazare și crematoriile Auschwitz-ului. De acum, autoritățile hitleriste au făcut presiuni asupra românilor pentru a lua măsuri care să împiedice un asemenea exod”⁵.

După ce mii de evrei din Ungaria au „trecut clandestin frontiera”, în România, aceștia n-au fost „supuși nici unei constrângeri nerezonabile”, ci s-au îndreptat spre Arad, Timișoara și București⁶. Un exemplu concludent în acest sens l-a oferit Consulatul General Român de la Oradea, ai cărui membri au fost sensibili „la suferințele populației evreiești” din Transilvania de Nord și au „urmărit cu atenție” activitățile administrației ungare în ce privește „internarea în ghetouri și deportarea”⁷ evreilor.

Considerăm că este momentul unei examinări a informației bibliografice și documentare despre contribuția personalului diplomatic al Consulatului General din Oradea, cu deosebire a consulului general dr. Mihai Marina, la acțiunea de salvare a evreilor,

---

³ Randolph L. Braham, *Prefață* la ediția în limba română a cărții lui Zoltán Tibori Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1944-1944)*, Editura Compania, [București, 2004], p. 9.

⁴ Florentina Dolghin, *interviul* luat prof. Randolph Braham, (SUA) despre *România – o adevărată oază pentru evrei în cel de-al doilea război mondial*, apărut în *Magazin Istoric*, 1989, nr.3, p. 36-37.

⁵ *Ibidem*. Randolph Braham, fără îndoială cel mai temeinic și avizat cunoscător al Holocaustului de pe teritoriul Ungariei, a și susținut, la începutul anului 1989, o conferință la București despre „particularitățile acestuia”, cu o privire specială asupra terorii organizate în Transilvania de Nord și a modului monstruos în care s-a efectuat transportarea evreilor în „lagărele morții” din Polonia.

⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁷ *Ibidem*.

trecându-i frontiera prin așa-zisa „vamă a cucului”⁸, adică prin locuri pe care a preferat să le mențină în anonimat.

În anul 1944, dr. Mihai Marina era *consul general* al României la Consulatul General din Oradea, el fiind, deci, cel mai important diplomat român care a funcționat, până în 1944, în această instituție a statului român. S-a născut la 5 octombrie 1907, în comuna Apșa de Jos (județul Maramureș). A urmat cursuri universitare și a obținut titlul de doctor în drept la Universitatea din Cluj, după care a desfășurat, timp de aproape un deceniu, o bogată activitate în cadrul Ministerului de Interne, în mai multe instituții ale acestuia din Transilvania⁹.

Beneficiind de o justificată apreciere din partea șefilor săi, datorită seriozității tipic transilvane a atitudinii sale în funcțiile pe care le-a deținut, dr. Mihai Marina a fost numit, la 9 iulie 1941, consul al României la Oradea, misiune pe care a preluat-o în ziua de 10 iulie 1941, după ce guvernul ungar i-a acordat „agrementul”¹⁰, conform unei practici diplomatice obișnuite. În patenta de numire, conducătorul statului preciza faptul că misiunea noului consul la Oradea este aceea de a „ocroti și sprijini” interesele Regatului, mai

---

⁸ „Vama cucului” este o expresie populară, care semnifică un loc necunoscut, în același timp greu de depistat. Firește că, în cazul nostru, este vorba de mai multe puncte de trecere a frontierei, rămase în anonimat, din motive explicabile. Unul dintre acestea a fost menționat în documentele pe care le-am publicat. Ne referim la localitatea Șauaieiu, în apropierea căreia a funcționat o „filieră” de salvare a evreilor, utilizată de diplomații de la Consulatul român din Oradea.

⁹ Consemnăm câteva date despre această perioadă din viața sa, când a fost impiegat stagiar la Prefectura Județului Cluj (5 mai 1930 – 12 ianuarie 1931), șef de birou la Prefectura Județului Maramureș (12 ianuarie 1931-1 aprilie 1934); șef de birou clasa I la aceeași instituție (21 aprilie 1934 – 1 aprilie 1936), șef de serviciu cl. II la amintita prefectură (1 aprilie 1937 – 1 aprilie 1939) și subdirector cl. II în ținutul Someș – Cluj (Arhivele Ministerului de Externe, în continuare: A.M.A.E.), *fond Problema 77/dosare personale*, M. 157, vol. I, p. 1-13).

¹⁰ A.M.A.E., *fond Problema 77/dosare personale*, M. 157, f. 10,14

ales „în ceea ce privește comerțul și navigațiunea”, apoi de a da „... ajutor supușilor români în afacerile lor”¹¹ (subl.ns.-A.F.).

Ajuns la Oradea în vara anului 1941, consulul Mihai Marina și-a exercitat cu exemplară devoțiune toate atribuțiile, reușind - în scurt timp - să stabilească raporturi extrem de active cu locuitorii români și evrei din Oradea, dar și din alte părți ale Transilvaniei de Nord. Eforturile sale au fost remarcate de Gheorghe Davidescu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine, care, în anul 1942, scria următoarele generalului Ion Rășcanu (primarul general al Capitalei):

„În special dl. consul Marina, prin cunoștința deplină a stărilor din Transilvania de Nord și prin întinsele relațiuni ce [le] are în circumscripția consulatului său a devenit pentru populația română de acolo un îndrumător a cărui lipsă ar fi viu resimțită. Fiind dat marele interes național ce avem de a fi cât mai bine reprezentați în Transilvania de Nord, în împrejurările actuale am onoarea, dl. general, a vă ruga să binevoiiți a reexamina, ținând seama de considerațiile de mai sus, posibilitatea menținerii detașării funcționarilor în chestiune pe lângă Ministerul Afacerilor Străine”¹².

Ministrul român de la Budapesta, Eugen Filotti, recunoștea într-o corespondență trimisă, la 20 ianuarie 1943, centralei de la București, serviciile aduse de către consulul Mihai Marina și propunea ministrului Afacerilor Străine să fie înaintat la gradul de consul general (clasa a II-a). Concomitent, elogia modul de lucru al acestuia, care putea constitui un exemplu stimulat și pentru alți diplomați români. El a efectuat mari cheltuieli pentru a realiza gruparea românilor din Oradea și din circumscripția sa în jurul Consulatului. Mai mult, casa sa era permanent deschisă „tuturor

---

¹¹ *Ibidem*, f. 29.

¹² *Ibidem*, f. 35.

românilor”, astfel că aproape în fiecare zi avea câțiva intelectuali la masă. O grijă specială a manifestat consulul pentru felul cum erau primiți țăranii români, „cu plângerile lor”, care erau găzduiți într-o încăpere specială. Ministrul Eugen Filotti aprecia că, prin această „procedare”, Mihai Marina a „reușit să stabilească legături strânse cu populația românească și să contribuie mult la menținerea moralului ei”¹³.

La 12 martie 1943, Legația României la Budapesta a fost anunțată de către Ministerul Afacerilor Străine al Ungariei că este de acord ca, din 3 februarie 1943, Consulatul României din Oradea să fie ridicat la rangul de Consulat General. O consecință imediată a acestei decizii a fost faptul că dr. Mihai Marina a devenit *consul general* clasa a II-a¹⁴. În același an, Mihai Marina a fost încadrat, din oficiu, în gradul de consul general clasa I¹⁵. Prin urmare, în vara anului 1944 el deținea importanta funcție de *consul general clasa I*¹⁶, ca expresie a aprecierii pentru strădaniile sale, în direcția eficientizării maxime a instituției pe care-o conducea.

De altfel, ministrul Eugen Filotti semna, la 1 iunie 1944, o referință pozitivă la adresa consulului general. După opinia sa, care-i cunoștea cel mai bine activitatea polivalentă, dr. Mihai Marina este „un funcționar foarte capabil, animat de cele mai curate sentimente

---

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f 116.

¹⁵ Este de menționat și împrejurarea că mareșalul Antonescu l-a încadrat – printr-un decret colectiv din 20 iunie 1944 – în corpul consular al țării în gradul de *consul general cl. I* (începând cu 1 iunie 1944) (*Ibidem*, f. 111-112).

¹⁶ Am făcut această remarcă pentru a corecta afirmația că dr. Mihai Marina ar fi fost, în anul 1944, numai consul (vezi Z.T. Szabó, *op. cit.*, p. 111-118). Există o mare diferență între gradul de consul și cel de consul general cl. I, care era în mod frecvent conferit diplomaților consulari cu activitate de excepție.

naționale. Domnia sa a adus în postul de la Oradea servicii excelente, pe care Ministerul însuși le-a recunoscut”¹⁷ (subl.ns.-A.F.).

Acesta era, deci, omul care s-a implicat în activitățile de salvare a evreilor de pe teritoriul circumscripției consulare de care răspundea, jucând și rolul decisiv în organizarea și funcționarea „unei filiere” de trecere a evreilor peste graniță, în România, unde au scăpat cu viață. Era un caracter integru, cu incontestabilă autoritate morală și profesională, capabil de acte de solidaritate, dar și de asumarea riscurilor pe care acestea le presupuneau. Prin demersurile sale de salvare, pe care le-a evocat într-un valoros material memorialistic¹⁸, dr. Mihai Marina a reprezentat, împreună cu colegii săi de la Consulatul General din Oradea (despre care vom face, în continuare, câteva comentarii necesare), corpul diplomatic român, în rândurile căruia s-au aflat, incontestabil, și alți intelectuali care au manifestat un sprijin deschis pentru soarta tragică a evreilor¹⁹ în timpul Holocaustului.

Sunt comentatori ai fenomenului la care ne referim nemulțumiți de prea multe aserțiuni generale (care, prin repetiție, au devenit banalități), pretinzând o argumentație factică convingătoare. Este cazul să fie căutate și descoperite cât mai multe date concrete (despre diversele componente ale acțiunilor de salvare, de la numele refugiaților, la locurile sau punctele de trecere clandestină a graniței și până la numele călăuzelor etc), pentru a asigura un elementar coeficient de credibilitate reconstituirilor istorice pe această temă de certă actualitate.

---

¹⁷ A.M.A.E., *fond Problema 77/dosare personale*, M. 157, f. 116.

¹⁸ Dr. Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili !*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 38.

¹⁹ Vezi, spre pildă, Ottmar Trașcă, Stelian Obiziu, *Un diplomat roumain à la défense des Juifs: Constantin Karadja*, în *Transylvanian Review*, 2010, nr. 3, p. 131-145.

Sub acest raport, considerăm că este potrivit să menționăm numele tuturor celor care au funcționat în cadrul Consulatului General al României de la Oradea (în 1944) și au fost implicați (în măsuri diferite) în acțiunile de salvare concepute de consulul general dr. Mihai Marina. Fiecare dintre aceștia a avut o contribuție specifică, în funcție de atribuțiile pe care le îndeplinea în cadrul instituției. Prin urmare, membrii Consulatului au fost: Anghel Lupescu (viceconsul, transferat de la Legația României din Budapesta), Ion Isaiu (originar din Bihor, jurist și viceconsul), Ion Romașcanu (viceconsul și ofițer al S.Sp.I., cu acoperire diplomatică), Mihai Bologa (viceconsul), Alexandru Olteanu (viceconsul), Vasile Hossu (viceconsul), Rupert Gamber (secretar), Geta Cănciulescu (secretar), Tinuca Sabău (secretar), Steinkolar (secretar), Mihai Hotea (administrator) și Mihai Mihai (administrator)²⁰.

Participarea atâtor persoane la activitățile de informare despre situația tragică a evreilor din Transilvania de Nord și la cea de organizare a unei „filieră” de salvare²¹ a unora dintre aceștia prin trecerea lor clandestină peste graniță, în România, confirmă o

---

²⁰ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39; Mihai Drecin, *Informații de „istorie orală” privind activitatea Consulatului român din Oradea (septembrie 1940 – august 1940)*, în *1940. Drama românilor bihoreni sub administrație horthyhstă*, Editura Tipo MC, Oradea, 2010, p. 63.

²¹ O altă „filieră” importantă de salvare a evreilor din Transilvania de Nord a fost cea organizată de primarul comunei Vârciorog, Teodor Popoviciu (vezi Antonio Faur, *România-„poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie-august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, Editura Universității din Oradea, 2010, p. 33-37; Idem, *Teodor Popoviciu – salvatorul de la moarte sigură a sute de evrei (1944)*, Editura Universității din Oradea, 2010, 175 p.; Idem, *The contribution of Maior Teodor Popoviciu (from Vârciorog, Bihor County) to the Salvation of hundreds of Jews from „certain death” (1944)*, în *Studia Europaea*, 2008, nr. 3, p. 101-108.

realitate care se impune a fi accentuată, și anume aceea că între „sarcinile de serviciu” ale membrilor Consulatului s-au aflat și asemenea demersuri, care erau avizate de conducerea centrală de la București, altfel nu era posibilă o angajare a aproape întregului personal al Consulatului în acțiuni ilegale. Așadar, coordonarea – de către consulul general Mihai Marina – s-a realizat în deplină cunoaștere a responsabilităților sale și, de aceea, a avut concursul tuturor colaboratorilor săi, care au știut să păstreze o discreție totală asupra celor întâmplate. Este necesar însă, să nu ignorăm faptul că toți membrii Consulatului erau urmăriți, în permanență, atât de contraspionajul ungar, cât și de profesioniștii germani în domeniu.

Rememorarea împrejurărilor și modalităților de salvare a evreilor debutează cu o explicație a consulului general Ion Marina, care merită atenția noastră, pentru valoarea ei morală incontestabilă:

„Oricâte rețineri ne-ar fi impus situația noastră de salariați în regimul antonescian, acreditați într-un stat fascist, ca oameni nu am putut rămâne impasibili în fața suferințelor pricinuite de acțiuni care batjocoreau însăși noțiunea de demnitate omenească. Aceasta ne-a impus să acționăm în sprijinul populației evreiești, în măsura posibilităților și cu prudența necesară. Imboldul și sprijinul... principal în aceste chestiuni... le aveam de la întreaga populație românească din Transilvania de Nord”²².

După ce menționează faptul că relațiile membrilor Consulatului cu evreii din Oradea – și, în sens mai larg, cu cei din Transilvania de Nord – datează dintr-o perioadă anterioară anului 1944, mai exact din momentul când a început instituția diplomatică să funcționeze, unii dintre membrii acesteia au devenit chiriași ai familiilor evreiești din orașul de pe Crișul Repede. De asemenea, în vizitele pe care le-au făcut unor familii românești din Oradea, ei au

---

²² Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39.

întâlnit evrei²³, cu care au întreținut relații cordiale. Acestea au constituit premise pentru adoptarea unei atitudini favorabile evreilor în contextul evenimentelor dramatice din anul 1944.

Consulul general Mihai Marina, pentru a fi mai convingător, evocă exemple de sprijin direct și dezinteresat dat unor evrei. Este vorba, mai întâi, de creditorul Ludovic Schwartz, unul dintre „conducătorii mișcării comuniste din Oradea”²⁴. Cu acesta îi făcea „plăcere să discute” și să-l „asculte cu câtă convingere își exprima credința într-un viitor mai bun”²⁵. Atunci când Gestapo-ul și-a făcut apariția în Oradea, Mihai Marina i-a propus lui Ludovic Schwartz să „treacă în România”, însă acesta l-a refuzat politicos, pe motivul că are „dispoziție” (în calitate de militant comunist) să „rămână în Oradea”, comunicându-i și locul unde se va ascunde, astfel că, atunci când a fost posibil, l-a ajutat²⁶ cu cele necesare existenței. Consulul general român i-a facilitat și unui profesor din Iași (care rămăsese în Oradea, după Dictatul de la Viena) să „treacă clandestin” – prin amintita „vamă a cucului” – în România²⁷.

---

²³ *Ibidem*.

²⁴ Această afirmație este confirmată de alte două documente. Într-o *notă* a Direcției Generale a Poliției, din 27 aprilie 1944, se preciza că Mihai Marina este cunoscut și pentru „activitatea sa comunistă” sau, altfel spus, ar „întreține unele legături cu elemente comuniste din Ungaria” (A.M.A.E., *fond Problema 77/Dosare personale*, M 157, vol. I, f. 117). Ulterior, într-o scrisoare adresată, la 29 noiembrie 1948, de diplomatul Mihai Marina ministrului Ana Pauker, el face o mărturisire edificatoare: „Faptul că membrii notorii ai mișcării comuniste, în ilegalitate și cu viața în pericol, au avut încredere, neînșelată, de a mi se adresa și a ține contact cu mine, din locurile unde au fost ascunși, cred că este suficient de elocvent” (*Ibidem*, vol. II, f.8).

²⁵ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39.

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*

Cum era „organizată” această trecere clandestină a frontierei, mult mai atent păzită în lunile mai și iunie, 1944 de către consulul general Mihai Marina, împreună cu unii dintre funcționarii Consulatului? În textul său memorialistic²⁸, consulul general ne informează despre faptul că au fost utilizate, pentru transportarea refugiaților evrei, cele *trei automobile*: al consulului și cele ale viceconsulilor Anghel Lupescu și Ion Romașcanu (acesta era și ofițer acoperit de informații, deci acționa într-o manieră profesionistă). Așadar, evreii care erau ajutați să fugă peste frontieră, în România – pe filiera consulară Mihai Marina – erau transportați cu automobilele Consulatului (care nu erau controlate de autoritățile de la frontieră, beneficiind de imunitate diplomatică), până în „anumite puncte”, unde erau „*așteptați de oameni de încredere și trecuți frontiera prin locuri sigure*” (subl.ns.-A.F.).

Consulul general Mihai Marina insistă asupra realității că „au fost mulți” evrei care au ajuns în România prin această „filieră” și că nici unul „n-a căzut în mâinile jandarmilor sau grănicerilor unguri”. Și aceasta, pentru că acțiunea de „trecere” efectivă, „prin diverse puncte”, a frontierei a fost foarte bine „organizată” (cu deosebire de către cei doi administratori ai Consulatului, Mihai Hotea și Mihai Maxim), la aceasta participând, în postura de cunoscători ai locurilor (de dincolo și dincoace de graniță), țărani Ion Luncan și Ieremia Drămbă²⁹.

Într-o carte a sa (apărută în limba maghiară, la Cluj-Napoca, în 2001 și, în limba română, peste patru ani), publicistul clujean Zoltán Tibori Szabó (care se arată rezervat, ba chiar critic, atunci

---

²⁸ Vezi *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 9.

²⁹ *Ibidem*; *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940-octombrie 1944)*, coordonatori Mihai Fătu și Mircea Mușat, București, 1985, p. 274; Oliver Lustig, *Jurnal însângerat*, Editura Militară, București, 1987, p. 264-265; Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165

când se referă la contribuția unor intelectuali și țărani români la „opera umanitară” de salvare de la moarte sigură a evreilor din Transilvania de Nord și, în sens mai general, din Ungaria) afirmă, cu o nonșalanță surprinzătoare, că: „Informațiile fostului consul (general-n.n.) nu au fost confirmate până acum de alte surse”³⁰ (subl.ns.-A.F.). Altfel spus, datele furnizate de cel care a organizat o filieră de salvare a evreilor, respectiv consulul general Mihai Marina, sunt discutabile, deoarece nu se sprijină și pe alte mărturii (memorialistice și documentare), fiind emanația propriei subiectivități.

Un asemenea punct de vedere exprimă – în mod evident – tendința de a decredibiliza una dintre cele mai nobile acțiuni de sprijinire a oamenilor, amenințați de primejdia unei morți iminente. În loc să aprecieze asemenea demersuri, cum a și făcut-o în cartea sa (mai ales atunci când a fost vorba de locuitori unguri care s-au remarcat în acest sens), publicistul amintit se manifestă ca un negativist³¹, care însă este contrazis de izvoarele istoriografice ale timpului (1944-1946). Vom apela *la cel puțin trei dintre acestea*, care sunt, în mod cert, „confirmări” ale relatărilor consulului general Mihai Marina.

Într-una dintre primele lucrări memorialistice despre Oradea în 1944, Katona Béla (care a trăit tensiunea acelor timpuri, a cunoscut unele dintre activitățile Consulatului General al României

---

³⁰ Într-o altă parte a cărții sale întâlnim o aserțiune de această factură: „O activitate asemănătoare (de salvare a evreilor – n.n.) a desfășurat la Oradea consulul (general-n.n.) român Mihai Marina, dar nu avem informații verificate (subl.ns.-A.F.) despre o rețea permanentă de salvare organizată și susținută de el” (Z.T. Szabó, *op. cit.*, p. 118).

³¹ Katona Béla, *Vărad a viharban (Oradea în furtună)*, TEALKA Kórháztámogató Egyesület, Nagyvárad (Oradea), 1946; Idem, *Dramaticul parcurs al unui memoriu*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 38.

din Oradea) aduce un justificat elogiu membrilor instituției: „Consulul român de la Oradea și aproape fiecare membru al consulatului s-a străduit să înlesnească drumul fugarilor evrei din oraș. Nu odată automobilul cu număr diplomatic al consulului a trecut noaptea în goană granița, încărcat cu evrei evadați din ghetoul din Oradea”. Este clar că, încă din anul 1946, a fost pusă în circulație cultural-istorică, din partea unui publicist maghiar din Oradea, o informație cu privire la rolul pe care l-au avut membrii Consulatului General Român din Oradea în acțiunea de salvare a evreilor. Afirmările lui Katona Béla n-au putut fi influențate de factori exteriori. Ele preced, cu trei decenii, textul lui Mihai Marina. De remarcat, totodată, faptul că aceste pasaje au fost reproduse în alte două cărți³² care au apărut înainte anul 1989. Un cercetător temeinic al bibliografiei de referință nu putea să le ignore, pentru că probitatea profesională îl obliga să le citeze, ca argument pentru cele scrise de Mihai Marina, dacă mai era nevoie.

Cea mai puternică și irefutabilă „confirmare” a aserțiunilor lui Mihai Marina le aduce un important medic evreu din Oradea, Miksa Kupfer, care – după ce a fost salvat de consulul general Mihai Marina, în împrejurări pe care le prezentăm mai jos a lăsat posterității o *Declarație* (în 2 septembrie 1946), din care reproducem cele mai elocvente pasaje:

„Dl. Marina, pe care l-am cunoscut în anul 1942, în repetate rânduri s-a declarat contra fascismului, condamnându-l în toate manifestațiile lui. În afară de declarații făcute ca ideologie, în timpul prigoanei fasciste a dovedit și de fapt că este în toate sentimentele democrat și antifascist.

Fapte:

---

³² *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României...*, p. 272-275; Oliver Lustig, *op. cit.*, p. 263-265.

1. În timpul când la Oradea s-a făcut ghetoul, eu și familia mea, datorită sentimentelor democratice și umane ale Dlui Marina, cu ajutorul lui ne-am salvat, refugiindu-ne în România. Țin să declar că acest ajutor ne-a fost dat din partea D-lui Marina absolut dezinteresat.

Știu precis că din inițiativă proprie, tot așa de dezinteresată, a oferit ajutor și familiilor dr. Nagypál, Osvát, dr. Winkler și alții. În afară de aceste ajutoare, știu că pe dl. Ludovic Schwartz, unul dintre cei mai vechi luptători ai muncitorimii din Oradea, care s-a refugiat în vile din Oradea, imediat după intrarea trupelor germane în Ungaria, dl. consul Marina l-a ajutat cu bani și alimente timp de câteva luni”³³.

Este evident, pentru un cercetător de bună credință, că această declarație constituie un document care atestă, indubitabil, faptul că dr. Mihai Marina a desfășurat o activitate de salvare a evreilor, pe care a prestat-o fără să pretindă bani sau obiecte (din metale prețioase) de la refugiații pe care reușit, cu ajutorul unor colaboratori (pe care i-am menționat, mai concret pe cei cunoscuți până acum), să-i treacă granița, clandestin, din Ungaria în România.

Pe parcursul unor investigații am descoperit câteva mărturii documentare inedite despre membrii familiei Kupfer, cum și când a fost ajutată să ajungă în România, precum și ce li s-a mai întâmplat. Și acestea sunt probe imbatabile referitoare la veridicitatea rememorărilor lui Mihai Marina.

La 25 iunie 1944, Biroul de Cercetări din Tinca, printr-o adresă semnată de căpitanul I. Hera, trimitea Curtții Marțiale din Timișoara un grup de evrei veniți clandestin din Ungaria despre care sunt furnizate informații sumare. Aflăm astfel că, în 24 iunie 1944, prin *punctul de frontieră* Șauaieu, au „trecut fraudulos frontiera” din Ungaria în România câțiva „indivizi”, care s-au îndreptat spre gara

---

³³ *Ibidem*, p. 273.

Tinca, de unde și-au luat bilet pentru trenul spre Arad. Au fost prinși în gara Ciumeghiu, de către poliția de frontieră din „acea localitate”³⁴. Este vorba de familiile a doi medici orădeni (care scăpaseră, printr-o strategemă, de transportarea cu trenul la Auschwitz-Birkenau): Miksa *Kupfer*³⁵ (soția *Elisabeta*, născută *Czeizler*, fiul *Rafael* de 14 ani și *Rozalia*, mama sa, de 76 de ani) și *Alexandru Balint*³⁶ (cu soția sa *Iuliana*, născută *Fogel*, de 39 de ani). Toți aceștia „s-au refugiat în România din cauza măsurilor luate de autoritățile maghiare contra evreilor”³⁷.

Așadar, după ce consulul general Mihai Marina a aranjat trecerea acestora peste graniță, în România³⁸, prin punctul de frontieră *Șauaieiu*, a celor cinci persoane (din familiile unor importanți medici evrei), acestea au fost surprinse în trenul care mergea la Arad, apoi cercetate de Biroul de Investigații al Marelui Stat Major care funcționa la Tinca și al cărui șef era căpitanul I. Hera. Numai acesta avea dreptul să facă asemenea cercetări. El a stabilit în ce condiții au trecut „fraudulos” granița cele două familii, după care le-a trimis, conform practicilor legale, la Curtea Marțială

---

³⁴ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.-S.Jd.Bh), *fond Legiunea de Jandarmi Bihor* (în continuare: Lg. Jd. Bh) dos. 12/1944, f. 133-134; Antonio Faur, *România – poartă deschisă pentru salvarea evreilor...*, p. 46-48, 53-54; 120-121.

³⁵ *Ibidem*, f. 134.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, f. 133.

³⁸ Nedispușând de alte informații (decât cele incluse în textul memorialistic publicat de dr. Mihai Marina în revista *Magazin istoric*), publicistul Z.T. Szabó riscă afirmații care sunt contrazise de documentele existente în arhivele din țară: „Din păcate, [consulul general] Marina nu a publicat și alte amănunte – nu știm cine a fugit cu ajutorul lui de la Oradea la Beiuș sau la Arad”, (Z.T. Szabó, *op. cit.*, p.165-166). Acum poate afla numele a cel puțin cinci persoane care au beneficiat de ajutorul consulului general Mihai Marina, la care, desigur, cercetările riguroase care se vor face în viitor vor adăuga și altele.

(a Corpului 7 Teritorial) din Timișoara. Această instituție i-a condamnat la internarea în Lagărul politic de la Târgu Jiu, din care au fost eliberați după 23 august 1944³⁹.

Din documentele la care am apelat rezultă și un alt aspect de un real interes. Datorită atitudinii autorităților locale jandarmerești din Beiuș, s-a ajuns ca doi membri ai familiei Kupfer să nu fie trimiși la Tribunalul Militar din Timișoara, pe motiv că suferă de boli grave și nu sunt transportabili. A fost, neîndoielnic, un aranjament, pe care medicul din Beiuș, Liviu Gavril Cosma, le-a acceptat, punându-și semnătura pe două certificate medicale. Prin urmare, acesta menționa în primul certificat (din 7 iulie 1944) faptul că *Rozalia Kupfer* a suferit hemoragie cerebrală și are o tensiune ridicată (260), având – pentru a evita un „nou atac” – nevoie de „un repaus absolut”⁴⁰. În cel de-al doilea certificat (care poartă data de 8 iulie 1944), același medic certifica faptul că *Rafael Kupfer*⁴¹, „în urma unei paralizii infantile”, a rămas cu piciorul drept „complet atrofiat”, fiind obligat să poarte, în permanență, o proteză specială. Aceasta s-a defectat, impunându-se repararea ei, care nu putea fi executată decât

---

³⁹ Zoltan Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165. Vezi și declarația dată de istoricul literar Pál Réz, fiul doctorului Kupfer, lui Daniel Löwy, în 21 noiembrie 2004 (*Ibidem*). Precizăm că aceștia au fost trimiși în Lagărul de la Târgu Jiu, la 14 iulie 1944, de către comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor, locotenent-colonelul Ștefan Rusu (A.N.-S.Jd.Bh, *fond Leg. Jd. Bh*, dos. 12/1944, f. 129-132).

⁴⁰ A.N.-S.Jd.Bh, *fond Leg. Jd. Bh*, dos. 12/1944, f. 131; Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” pentru salvarea ...*, p. 126-127.

⁴¹ Acesta, ulterior, s-a stabilit la Budapesta, afirmând-se în calitate de critic literar, cu pseudonimul de Pál Réz, urmând exemplul tatălui său Miksa Kupfer, care a fost un „cunoscut romancier și traducător”, sub pseudonimul literar Adám Raffy (Zoltan Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165).

de un „specialist logoped” din Arad⁴². Rezulta că Rafael Kupfer este „în „imposibilitate temporară” de a se deplasa, deci a rămas la Beiuș.

La 18 iulie 1944, colonelul S. Leoveanu, comandantul Lagărului de Internați Politici de la Târgu Jiu, confirma – prin adresa nr. 5193 – „primirea, pentru internarea în lagăr” a unui număr de 16 refugiați evrei, care fuseseră condamnați de Tribunalul Militar din Timișoara. Printre aceștia se aflau și membrii celor două familii⁴³ (mai exact: Miksa Kupfer, soția acestuia Czeizler Elisabeta, fiul său Rafael Kupfer, Alexandru Balint și soția sa). Lipsea de pe această listă Rozalia Kupfer, care n-a putut fi transportată, din temeinice motive medicale. Batalionul 1 Grăniceri (din componența Regimentului 4 Grăniceri), cu sediul la Beiuș, solicita – la 7 august 1944 – trimiterea medicilor Kupfer și Balint „pentru continuarea cercetărilor în legătură cu trecerea lor peste frontieră din Ungaria în România”⁴⁴. I s-a răspuns că Legiunea de Jandarmi Bihor „nu mai poate interveni” în acest sens, numai Ministerul Afacerilor Interne⁴⁵, sub controlul căruia se afla Lagărul de Internați Politici de la Târgu Jiu.

Am recurs la toate aceste informații documentare sigure – și lesne verificabile – din rațiunea că era imperios necesară o corectură la afirmația lui Zoltán Tibori Szábo, că datele din textul memorialistic al consulului general Mihai Marina, publicat în 1976 (deci după trei decenii de la consemnarea evenimentelor) nu ar fi fost „confirmate” și de „alte surse”⁴⁶, ceea ce este, după cum s-a putut

---

⁴² Aradul era cel mai important oraș spre care s-au îndreptat refugiații evrei, astfel că, nu întâmplător, specialistul putea fi găsit numai în această așezare.

⁴³ *Ibidem*, f 141; Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor...*, p. 160-161

⁴⁴ *Ibidem*, p. 205.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 206.

⁴⁶ Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 166.

constata, inexact. Același publicist, neutilizând bibliografia cu prea mare atenție, îi atribuie consulului general Mihai Marina afirmații pe care nu le-a făcut, dar care îi aparțin lui Katona Béla⁴⁷, care a evocat, printre primii, întâmplările din Oradea acelor ani.

Mai adăugăm și precizarea că au fost date recent publicității și alte relatări memorialistice, cum sunt cele ale Lizicăi Lupescu, soția viceconsulului Anghel Lupescu. Aceasta își reamintește faptul că „aproape toți membrii Consulatului au făcut și alte servicii evreilor”⁴⁸, concomitent cu ajutorul acordat celor pe care i-au trecut clandestin granița, din Ungaria în România. Ei au informat despre „arestarea și izolarea”, de către jandarmii unguri, a evreilor din Bihor, în „ghetourile Oradiei”, au aprovizionat cu alimente unele familii evreiești și le-au oferit condiții de „păstrare” unor „obiecte de

---

⁴⁷ Reproducem comentariul lui Zoltán Tibori Szabó: „Din datele publicate de consulul de odinioară de la Oradea, Mihai Marina, rezultă că automobilul Consulatului [General de la Oradea], cu număr diplomatic, „a gonit sub vălul nopții, de mai multe ori spre România, încărcat cu evrei evadați din ghetoul de la Oradea” (subl.ns.-A.F.) (*Ibidem*, p. 165). În realitate, această aserțiune este formulată de Katona Béla, din cartea căruia reproducem un pasaj demonstrativ: „Consulatul român de la Oradea și aproape fiecare membru al Consulatului s-au străduit să înlesnească drumul fugarilor evrei din oraș. Nu odată automobilul cu număr diplomatic a trecut granița încărcat cu evrei evadați de la ghetoul din Oradea” (Katona Béla, *Dramaticul parcurs al unui memoriu*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p.38). Într-o altă pagină a cărții sale (p. 111), Zoltán Tibori Szabó comite o altă eroare de atribuire, de aceeași factură: „În 1976, Marina a comunicat că pe acești refugiați îi așteaptă la Arad Justin Filep (corect Filip), fost avocat în Oradea, care s-a îngrijit de soarta lor în continuare”. Din nou informația respectivă a fost lansată de Katona Béla (*op. cit.*, p. 38). Este surprinzător faptul că publicistul clujean, de altfel extrem de exigent atunci când examinează mărturiile altora (îndeosebi ale rabinului Carmilly Weinberger și profesorului Raoul Șorban) tratează cu atâta superficialitate modul cum citează din amintirile celor două personalități (dr. Mihai Marina și Katona Béla), care s-au și cunoscut la Oradea.

⁴⁸ Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 64.

valoare, mai ales bijuterii din aur, urmând să le recupereze după război”⁴⁹, ceea ce s-a și întâmplat.

Chiar și „notabilitățile române” orădene din perioada interbelică – care au dovedit „înțelegere pentru minorități, deci și pentru evrei – au fost cutremurate la știrea evenimentelor din Oradea (din lunile mai-iunie 1944-n.n.). *Nu puțini dintre ei deplângeau tragedia unor prieteni apropiați*”⁵⁰ (subl.ns.-A.F.).

Într-un raport din luna mai 1944, intitulat *Privire generală asupra situației evreilor din Ungaria*, a fost consacrată o parte importantă care se ocupă de *raporturile dintre românii și evreii din Ardealul de Nord*, din care transcriem câteva rânduri:

„Populația românească din Ardealul de Nord... a manifestat chiar din momentul cedării teritoriului Ardealului de Nord o simpatie față de cerințele populației evreiești...

Această simpatie s-a manifestat mai ales cu prilejul evenimentelor triste din ultimele săptămâni. Simpatia aceasta nu s-a manifestat numai printr-o atitudine de compătimire pasivă, ci și printr-un ajutor efectiv și activ. Cei câțiva evrei, care au trecut granița spre a-și salva viața, au scăpat din taberele de concentrare (mai exact: din ghetouri-n.n.) numai datorită sprijinului și spiritului de abnegație al românilor ardeleni și în special al țăranilor români din Ardealul de Nord, care au dat ajutorul lor în mod spontan, adăpostind pe evreii fugari din tabere și înlesnindu-le să treacă granița, cu toate că prin aceasta își asumau riscuri și pericole mari”⁵¹.

---

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Katona Béla, *op. cit.*, p. 38.

⁵¹ *Martiriul evreilor din România (1940-1944). Documente și mărturii*, Cuvânt înainte de dr. Moses Rosen, Editura Hasefer, București, 1991, p. 260. Într-o notă de subsol (la publicarea acestui document) se menționează că „privirea” de sinteză a fost elaborată de specialiști din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, pe baza „unor informări” primite de la Consutul General român din Oradea.

Am reconstituit împrejurările în care membrii Consulatului General Român din Oradea au realizat una dintre cele mai eficiente filiere de trecere din Ungaria și Transilvania de Nord (în aprilie-august 1944), în România, a unui număr de evrei salvându-i de la o moarte sigură. Este evident faptul că aceste demersuri ale diplomaților români merită a fi cunoscute și aprofundate prin noii investigații documentare.

CONTRIBUȚIA AVOCATULUI AUREL SOCOL LA ȘALVAREA UNOR EVREI CLUJENI (APRILIE-IULIE 1944)

Componente de o certă importanță istorică a evenimentelor din anul 1944, când s-a produs pe teritoriul Transilvaniei de Nord ghețozarea populației evreiești, acțiunile de solidaritate cu aceasta au o valoare morală și simbolică incontestabilă, fapt care ne determină să evocăm câteva din demersurile salvatoare efectuate la Cluj de avocatul Aurel Socol, o personalitate originală, care și-a asumat riscuri, în numele „salvării aproapelui”, ceea ce, pentru acele vremuri cumplite, nu era ceva obișnuit. Dimpotrivă, putem considera drept excepții de la o atitudine quasi-generală, ajutorul pe care l-au acordat oameni de factura lui Aurel Socol, care s-au dedicat organizării unor acțiuni de salvare de la o moarte sigură a unor evrei aflați în orașul Cluj, pe care, cu complicitatea unor călăuze, au reușit să-i treacă peste graniță, din Ungaria în România.

Primul text publicistic în care se fac comentarii despre biografia și viața, cu totul neobișnuită, ale lui Aurel Socol a apărut în revista *Tribuna* din Cluj-Napoca¹, sub semnătura cercetătorului dr. Gh. I. Bodea, specializat în istoria contemporană. A urmat tipărirea, în mai multe numere ale acestui periodic cultural, a memoriilor lui Aurel Socol, în colecția *Mărturii*. Cu acceptul redactorului-șef Augustin Buzura, cunoscutul scriitor transilvănean, se lansa – în cadrul așa-zisei *Biblioteci Tribuna* – o inițiativă care promitea să restituie și alte asemenea mărturii istorice, însă timpul nu i-a fost

---

¹ Gheorghe I. Bodea, *Un omagiu de suflet [lui] Aurel Socol*, în *Tribuna*, 1990, nr. 34, p. 8

favorabil, astfel că elaboratul lui Aurel Socol, editat sub titlu inspirat *Furtună deasupra Ardealului*, a rămas ca o experiență singulară.

Valoarea ei istoriografică este evidentă, fapt care ne determină să readucem în actualitate, după peste două decenii, datele și informațiile pe care aceasta le conține și se referă la destinul tragic al unor evrei, la salvarea cărora a contribuit în mod efectiv, realitate recunoscută, ca atare, de posteritate. Numele său se adaugă la al celor care, în împrejurări dificile și riscante, au venit în ajutorul unor oameni lipsiți complet de apărare în fața mecanismului fascist de distrugere a elementului evreiesc din statele europene controlate de naziști.

De altfel, după opinia noastră, ar fi trebuit ca, în temeiul unor date precise, ușor verificabile, să i se confere și lui titlul de Drept între popoare, prin intermediul căruia i s-ar fi apreciat, așa cum se cuvenea, implicarea reală și incontestabilă în acțiunile de salvare a unor evrei. Așa cum se știe, recunoștința este o „floare rară”, așa că nu Aurel Socol ar fi fost unicul beneficiar al ei în modalități diverse (și între acestea, sub formă legală, consacrată), ci și cei care ar fi prestat manifestarea sinceră a unor acte de conștiință și umanitate.

Personalitate formată în spirit de luptător, specific familiei sale (tatăl său a fost unul dintre militanții remarcabili din Transilvania), Aurel Socol a beneficiat de luminile Clujului universitar interbelic, de atmosfera marelui oraș de pe Someș, care, prin cultura și știința care au înflorit aici, s-a afirmat ca o citadelă europeană, moștenitoare a unei mentalități justițiare și, totodată, fraterne, atât de constructivă și folositoare pentru generații întregi, cu ecouri până în deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, prin activitatea unor cărturari și savanți de prestigiu național.

Încă din anii studenției sale la Facultatea de Drept a Universității „Regele Ferdinand”, Aurel Socol a fost deosebit de

„receptiv la exprimările politice, sociale, filosofice ce aducea un suflu nou, binefăcătorul celor mulți și obidiți, indiferent în ce limbă numeau pâinea. Aurel Socol și-a clădit cu inteligență, convingere și intuiție istorică propria-i convingere structurală, de ...batailleur împotriva oricărui gest de manifestare totalitară, dictatorială, începând de la persoană până la sistem, situându-se întotdeauna, din principiu, în opoziția acestor manifestări de sisteme”².

Într-adevăr, așa cum observa primul său monograf, Aurel Socol a avut o atitudine verticală, în împrejurări vitrege, ceea ce i-a adus mari necazuri, mai ales în vremuri de manifestare distructivă a pornirilor de factură totalitară (de tip fascist și comunist), din perioada 1940-1964, când viața sa a fost marcată de politicile celor două sisteme. Existența sa, pe parcursul acestui sfert de secol, s-a aflat sub impactul activității unor „organe represive, metodele și aparatul supersofisticat de măcinat suflete, atunci când din trup numai suflet mai rămâne și conștiință. Și convingeri”³.

După ce a revenit acasă din închisorile comuniste, în anul 1964, împreună cu alți deținuți politici, dr. Aurel Socol a fost trimis în Bărăgan, cu domiciliu forțat, unde nu și-a putut practica avocatura, ci a fost nevoit să supraviețuiască din cu totul alte meserii, ca tâmplar, șofer, lucrător cu lopata, electrician și, în final, pictor de biserici (care era, totuși, o îndeletnicire mai onorabilă și, desigur, mai apropiată de preocupările sale intelectuale pe care le-a desfășurat, cu deosebire în anii care preced declanșarea celui de-al război mondial). Interesant de remarcat este, totuși, faptul că această degradare umană nu l-a demobilizat și, în consecință, nu i-a secăt „izvoarele spiritului”, ci acestea au rămas la fel de vii, așa cum se poate constata din memoriile pe care le-a scris, la insistențele cercetătorului dr. Gheorghe I. Bodea, care a jucat un rol important

---

² *Ibidem*, p. 3

³ *Ibidem*, p. 4

în proiectul mai larg de salvare a unor informații extrem de prețioase pe care numai memoria individuală și cea colectivă le mai putea stoca și furniza istoriografiei noastre.

Ca martor și participant efectiv la evenimentele pe care le-a evocat, dr. Aurel Socol a fost „unul din cei mai avizați factori”⁴, de relevanță istoriografică, din perspectiva unei cunoașteri directe, nemijlocite, fiind o victimă a autorităților.

În cartea sa de memorialistică, dr. Aurel Socol a cuprins cincisprezece scurte subcapitole (cu titluri semnificative și, uneori, explicite: *Exterminarea evreilor*⁵, *Filiera clujeană*⁶, *salvați și... nesalvați*⁷, *Sufletului românului*⁸, *Mesaj din partea foștilor evrei deportați*⁹, *Eșec dureros*¹⁰, *Un voluntar în culpă*¹¹, *Din nou arestat*¹², *În beciurile „gestapoului maghiar”*¹³, *Schimburi în camioane*¹⁴, *Sub bombardament*¹⁵, *La Cluj, pentru scurtă vreme...¹⁶ ...și din nou, la Budapesta*¹⁷, *Acțiuni comune*¹⁸ și „*Filiera*” *dosarelor și salvarea evreilor*¹⁹), în care se regăsesc

---

⁴ *Ibidem*. Prin urmare, lui îi datorăm – conform aserțiunilor monografului Gh. I. Bodea – „pagini memorialistice de o mare valoare documentară, scrise cu discernământul și luciditatea omului politic, a juristului și gazetarului în anii de restriște ai ocupației horthysto-hitleriste a părții de nord-vest” a României (*Ibidem*).

⁵ *Ibidem*, p. 61-62

⁶ *Ibidem*, p. 62-63

⁷ *Ibidem*, p. 63-64

⁸ *Ibidem*, p. 64-65

⁹ *Ibidem*, p.65-66

¹⁰ *Ibidem*, p.66-67

¹¹ *Ibidem*, p.67-68

¹² *Ibidem*, p. 68-70

¹³ *Ibidem*, p.70-71

¹⁴ *Ibidem*, p. 71

¹⁵ *Ibidem*, p. 71-72

¹⁶ *Ibidem*, p.72-73

¹⁷ *Ibidem*, p. 73

¹⁸ *Ibidem*, p. 73-74

relatări despre fapte și întâmplări memorabile, cele mai multe legate de situația evreilor de la Cluj și Budapesta.

După opinia noastră, unul dintre elementele reprezentative pentru problematica tratată îl constituie onestitatea prezentării aspectelor realității evocate, faptul că nu au fost, până acum, contestate de diverși istorici și ziariști, neexistând nici o suspiciune de subiectivism sau intenții de denaturare, în beneficiu propriu, a tot ceea ce s-a întâmplat, deoarece dr. Aurel Socol era un altruist, capabil de nobile acte de solidaritate umană.

După ce consemnează evenimentele din 19 martie 1944²⁰, când Ungaria a fost ocupată militar de Germania nazistă, dr. Aurel Socol se referă la ceea ce i s-a întâmplat „evreimii” clujene, care fusese deja, la acea dată, „scoasă din majoritatea profesiunilor libere și funcțiilor”, după care a „fost obligată să poarte steaua galbenă”²¹. Au urmat cele mai grave și zguduitoare experiențe cu care s-au confruntat evreii din Ungaria și Transilvania de Nord, inclusiv cei din Cluj, unde s-a reîntors, în aceeași lună, dr. Aurel Socol, care ne-a lăsat următoarele comentarii despre ceea ce a văzut că se petrece cu locuitorii evrei din marele oraș de pe Someș:

„pe la sfârșitul lui aprilie 1944, adunarea ei (a evreimii clujene –n.n.), stradă după stradă, cartier după cartier, în „ghetouri”. La Cluj, șoproanele și terenul deschis al Fabricii de cărămidă de la Colina au fost îngrădite cu sârmă ghimpată și păzite: era ghetoul ad-hoc. Nu se știe ce soartă anume le este destinată, dar este evident că una nemăsurat de tragică, probabil moartea.

---

¹⁹ *Ibidem*, p.74-76

²⁰ Reproducem un pasaj, în acest sens: „La 19 martie 1944 eram la Bbudapesta, când, în zori, sunt trezit de un puternic uruit. Mă uit pe geam și văd tancuri și blindate germane remorcând tunuri. În chip de sprijin (istoria se repetă), Germania a ocupat cu armata Ungaria” (*Ibidem*, p. 61).

²¹ *Ibidem*, p. 62

Era zguduitor să vezi camioanele oficiale oprind în fața caselor și uniforme întrând în casă, conducând la camion femei, bărbați, copii, bătrâni, sănătoși și bolnavi, purtați pe brațe, cu un minim calabalâc luat la repezeală. Toți se cățarau pe platforma camionului, ajutându-se unii pe alții. Îți rupea inima tăcerea lor (doar câte un suspin înfundat, un scâncet de copil, o lacrimă ce scăpa în jos, pe obraji împietriți), calmul resemnat cu care se lăsau duși spre un teribil destin, sub privirea rece, disprețuitoare a majorității (ăsta era adevărul) locuitorilor Clujului de atunci, într-atât era de sălbătică și îndobitocită atmosfera de propagandă fascistă”²² (subl.ns.-A.F.).

Avem o voce autorizată despre realitățile dramatice din Clujul anului 1944. În fața acestora, tânărul avocat român nu „putea rămâne impasibil”²³, după cum el însuși mărturisește: „m-a cutremurat gândul [la] ce îi așteaptă pe [evreii din Cluj] și mi-am zis că e[ste] o crimă să nu încerc tot ce pot pentru a-i ajuta”²⁴ (subl.ns.-A.F.).

Este interesantă, ca formulă particulară de a găsi soluții salvatoare, modalitatea în care a acționat dr. Aurel Socol, fără să stea prea mult pe gânduri, deoarece „timpul nu mai avea răbdare” cu evreii prizoniți sălbatic de fasciști. El a „închiriat” o bicicletă, cu scopul de a se putea deplasa rapid în tot orașul, dar și în cartierul Mănăștur, unde l-a contactat pe locuitorul Alexandru Călățeanu (un vechi adept al Partidului Național Țărănesc), pentru a-i cere să-i

---

²² *Ibidem.*

²³ O asemenea atitudine a exprimat și fostul consul general român la Consulatul General al României din Oradea, dr. Mihai Marina, care a și publicat un articol, în revista Magazin istoric (nr. 6 din 1976, p. 39- 41), cu un titlu identic: *Nu puteam rămâne impasibili.*

²⁴ Aurel Socol, *op. cit.*, p. 62

trimită de urgență, la biroul său din centrul orașului, o persoană care „cunoaște bine posibilitățile de trecere de frontieră”²⁵ (subl.ns.-A.F.).

A doua zi i s-a prezentat, ca om al lui Călățeanu, un bărbat de vreo 40 de ani, îmbrăcat în „haine tipic țărănești”. Acesta a declarat că îl cheamă Vasile Crișan și locuiește în Florești, la nr. 108. De asemenea, că – pentru suma de 1000 de pengö de persoană – este „dispus” să „treacă peste frontieră”, din Ungaria în România, evreii. El i-a făcut o bună impresie lui Aurel Socol, avea o experiență de „contrabandist”, cunoștea bine pădurea și locurile peste graniță, fiindcă a „călcat des frontiera”²⁶.

Neavând la îndemână o altă călăuză, comparabilă cu cea trimisă de Al. Călățeanu, avocatul clujean a recurs la serviciile acestuia, deoarece nu mai „era timp de pierdut”, fiecare zi fiind „prețioasă” pentru cei dornici să scape de ghetoizare.

După aceste prime demersuri, de natură organizatorică, Aurel Socol a recurs la mijloacele de convingere de care a dispus, pentru a-i determina pe unii evrei care se aflau în Cluj (unii veniți de la Budapesta) sau din alte orașe ale Ungariei, pentru a scăpa din ghearele fasciștilor, prin trecerea clandestină, peste graniță, în România) să încerce soluția practică propusă de el. „Cu bicicleta îmi vizitam prietenii și prietenele – precizează Aurel Socol -, și-i îndrumam la *singura salvare*: „trecerea frontierei!”²⁷. Unii dintre cei contactați au dat răspunsul că au „promisiuni” din altă parte (care, însă, nu i-au ajutat, fiindcă, până la urmă, au murit la Auschwitz). În orice caz, au fost evrei care n-au avut încredere în el, acceptând „făgăduieli” de la alții, care n-au fost „respectate”. Au fost și unii pe

---

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 63

²⁷ *Ibidem*

deplin motivați în refuzul lor, în sensul că nu-și puteau abandona părinții, bătrâni și bolnavi”²⁸.

În pofida unor asemenea întâmplări, explicabile în împrejurările de atunci, dr. Aurel Socol și-a continuat, cu o perseverență laudabilă, acțiunile *pe cont propriu*, menite să contribuie efectiv la salvarea unor evrei. Astfel, el ne oferă argumente că, „între timp”, a reușit să trimită „mici loturi” [de evrei] peste frontieră”²⁹, formate din membrii unei familii sau, în unele situații, două sau trei familii.

Despre faptele sale umane au aflat și unele personalități ale evreilor din Cluj, cum au fost Iosif Fischer (avocat și deputat în Parlamentul României) și Ernest Marton (redactor-șef al ziarului *Új Kelet*, adică *Noul Orient*), care l-au abordat și, cu acest prilej, au dezvăluit faptul că ei știau ce face el și, în consecință, îl roagă, „cu toată stăruința”, ca să „salveze câți mai mulți evrei”, să facă rost de „acte false” pentru aceștia și de haine țărănești, pentru a le asigura condiții de trecere, în mai mare siguranță, a graniței, în România. Dr. Aurel Socol, impresionat de încrederea celor doi și de modul în care evaluau ei posibilitățile sale, le-a dat un răspuns memorabil și, în același timp realist:

„...nu sunt decât un biet omuleț în lumea asta mare și ostilă, ... n-am nici o organizație în spatele meu, deci nu pot decât să continui ceea ce făcusem și până acum pentru sporadice salvări. Mi-au

---

²⁸ *Ibidem*

²⁹ A înregistrat și un eșec (înregistrat de literatura problemei), anume în cazul Evei Semlyen și a Esterei Solomon, care, după trecerea frontierei, ajunse pe teritoriul României, nu au beneficiat de sprijinul unor călăuze locale și cu căzut în „mâna jandarmilor”, care le-au „extrădat poliției” din Cluj, ajungând ulterior în lagărele naziste dar, în final, scăpând cu viață și depunând unele mărturii despre aceste încercări din viața lor (*Ibidem*, p. 63-63).

mulțumit, m-au conjurat să continui cât pot și mi-au vorbit, repetat, de recunoștință.

*I-am rugat să nu-mi vorbească de recunoștință că e jignitor, căci ar fi josnic să salvezi vieți pentru răsplată; că atunci când cineva se zbate în râu sar după el, nu pentru recunoștință, ci [ca] să-l salvez*³⁰ (subl.ns.-A.F.).

Interesant de remarcat este modul cum s-a încheiat – în varianta sa – discuția dintre cei trei. I-a avertizat asupra unei împrejurări de mare însemnătate pentru acei evrei care doreau să supraviețuiască:

„Vă rog însă să nu uitați un lucru: *azi Feleacul este frontiera între viața și moarte*”. *Moarte aici în Ungaria, viață dincolo în România*³¹ (subl.ns.-A.F.).

Cu toate că România era „stăpânită de o dictatură militară și se afla angajată politic și militar” (cu un milion de militari) alături de Germania nazistă, „totuși trecerea frontierei [din Ungaria] în România este viață pentru dvs.”, deci era clar, după convingerea sa, că numai statul român reprezenta terenul salvării pentru evreii strănși deja în ghetoul din Cluj, dar și pentru alții, care sosiseră la Cluj, din diverse părți ale Ungariei, pentru a căuta o „portiță” de salvare.

După război, în lunile premergătoare desfășurării Conferinței de la Pace de la Paris, dr. Aurel Socol a primit un valoros „mesaj” din partea foștilor evrei deportați, mai concret „un plic voluminos” care conținea documente-mărturii de la evrei în care era

---

³⁰ *Ibidem*, p. 64

³¹ *Ibidem*. Această formulare inspirată și de o mare putere expresivă a fost preluată de publicistul clujean Zoltán Tibori Szabó, care a publicat (în limba română), în 2005, o carte cu un asemenea titlu: *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-ungară (1940-1944)*, Editura Compania, Cluj-Napoca, 2005.

„înfățișa[tă] conduita omenească a românilor (față de evrei – n.n.) în epoca deportărilor”. I-au reținut atenția și cele trei articole (semnate de dr. Király, președintele Organizației Foștilor Deportăți Evrei), în care se făcea o „pasionată pledoarie pentru omenia neamului românesc”³². Toate acestea i –au confirmat faptul că „evreimea... n-a uitat adevărul viu”³³. Materialul documentar a ajuns la *Vocea Americii*, unde a fost citit în întregime și a stârnit „un puternic ecou... în numeroasa populație evreiască din S.U.A.”³⁴.

Reîntorcându-ne la vara anului 1944, mai reținem și alte aspecte ale problematicei de care ne ocupăm. A fost o „noapte nenorocoasă”, când grănicerii maghiari, poliția și gestapoul au realizat o razie pe „frontiera Feleacului”, cu prilejul căreia a fost arestat un grup de evrei. Aflând de această „nenorocire”, dr. Aurel Socol și-a asumat în fața autorităților, cu consecințele de rigoare, organizarea acțiunii de salvare, deși știa că va deveni, în scurt timp, un „caz de pușcărie”.

Așadar, el n-a „înțeles să fug[ă]”³⁵, respectiv să se ascundă, ci să-i ferească pe cei implicați de „bătăi sau alt fel de violențe”, declarând că este principalul organizator al trecerii grupului de evrei peste graniță. Este, deci, vorba de o atitudine plină de demnitate, cu toate că era perfect conștient că va fi arestat de Contraspionajul maghiar, ceea ce s-a întâmplat.

Așa a început „relația” sa cu sistemul represiv, primul ei exponent fiind colonelul Szábo (comandantul unității), care l-a amenințat cu faptul că „îl va tortura, până va înnebuni”³⁶. I s-a sugerat, totodată, să fugă în România, cu mașina Consulatului

---

³² *Ibidem*, p. 65-66

³³ *Ibidem*, p. 66

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*, p. 68-69

³⁶ *Ibidem*, p. 69

General Român din Cluj. La această alternativă, dr. Aurel Socol a dat, iarăși, un răspuns excepțional:

„Dacă un hoț de buzunare e prins asupra faptului, în tramvai, de exemplu, fuge, că-i șobolan, *dar pentru ce am făcut îmi asum toată răspunderea morală și, prin aceasta, eu nemaiputând continua salvarea, dau îndemn altora s-o facă în continuare.* Pentru ceea ce se întâmplă azi, nu eu, ci Dvs. vă veți rușina în fața nepoților. Într-un talger al cântarului era viața unor oameni nevinovați, în altul lipsa mea de libertate pe câteva luni sau pe câțiva ani... *Am socotit că-mi pot pierde libertatea, dar nu sacrific viața altora când pot să-i salvez*”³⁷ (subl.ns.-A.F.).

Aurel Socol contrazice, așadar, prin comportamentul său uman, „cârtelile” unor comentatori ulteriori (care s-au deklasat, datorită subiectivismului și intoleranței lor) cu privire la faptul că acei care au colaborat, într-un fel sau altul, la salvarea evreilor au făcut-o numai din considerente materiale (pentru că erau niște „amărăți” de *contrabandiști* și nu te puteai aștepta la altceva de la ei, decât la extorcarea de bani), fără să poată să-și asume vreun risc. Dr. Aurel Socol a înfruntat adversitatea unor jandarmi și polițiști, recunoscând că el este „vinovat” de salvarea unor evrei și a dat socoteală de acest lucru.

Din acel moment, a început o veritabilă epopee a sa în închisorile maghiare: de la cea a unității militare menționate, la internarea în lagărul din fața fabricii „Dermata” (unde s-a întâlnit cu evreii deja ghetoziați) și închisoarea din Dealul Șvab din Budapesta, administrată de poliția secretă ungară. Aici, anchetatorii au procedat cu o „brutalitate de nedescris”, anchetele durau între 8 și 10 ore, iar victimele erau aruncate în celule cu chipurile desfigurate.

---

³⁷ *Ibidem*

Din toate întâmplările, de un tragism neobișnuit, pe care le-a trăit la Budapesta, ne-a reținut atenția cea evocată în subcapitolul intitulat „*Filiera*” dosarelor și salvarea evreilor. A fost „repartizat la un birou”, împreună cu alți deținuți (unii politici), care avea obligația de a „întocmi” listele cu evreii ce urmau a fi deportați în Polonia și Germania. Datorită impunerii de către germani a unui ritm „infernă”, el a recurs la unele metode de a distruge documente și a nu completa altele, pentru a-i salva pe unii evrei, care ne mai figurând pe acele „liste ale morții”, au rămas la sediu, sistemul de deportare fiind, în acest fel, subminat. Prin asemenea practici, ivite din necesități salvatoare de moment, dr. Aurel Socol și-a continuat activitatea de salvare a evreilor, de data aceasta din Budapesta.

Privite, în ansamblu, aceste contribuții la salvarea unor oameni nevinovați au o inestimabilă valoare morală, pe care istoriografia este datorare să le așeze în prim-planul atenției contemporanilor.

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA
„FILIERELE” DE TRECERE CLANDESTINĂ
A EVREILOR DIN UNGARIA ÎN
ROMÂNIA
(MAI – AUGUST 1944)

După cum se cunoaște, odată cu ocuparea – în luna martie a anului 1944 – a Ungariei de către armata germană, noul guvern ungar, în condițiile înfrângerilor de pe Frontul de Răsărit, a luat o serie de măsuri menite să pună în aplicare „soluția finală”, asociindu-se astfel politicii naziste de distrugere cvasitotală a evreilor de pe teritoriul Ungariei.

Criminalul de război, de tristă reputație, Adolf Eichmann, aflat în fruntea unui comando SS, avea misiunea urgentării aplicării acestei măsuri monstruoase. Fiind trimis în Ungaria, acesta a primit „...sprijinul deplin al guvernului maghiar nou-instalat”¹. La scurt timp, noul guvern Döme Sztojaj a organizat, pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei de Nord, ghetourile pentru evrei, remarcându-se între acestea, prin dimensiuni, cel orădean, al doilea ca mărime, după cel budapestan (număra 35.000 de evrei din Oradea și comunele rurale din Bihorul de Nord, grupați în două ghetouri din oraș).

Astfel de ghetouri existau pe tot cuprinsul Europei ocupate de naziști. Ușurința cu care s-au realizat s-a datorat și faptului că, între altele, evreii din Ungaria nu bănuiau ce urma să li se întâmple,

---

¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 263

în momentul când erau, la ordinul guvernului, introduși pe liste, izolați și ghetoizați, în vederea deportării. Unii dintre ei nu puteau să accepte zvonurile despre fabricile morții din Polonia. „Ghetoizarea evreilor din nordul Transilvaniei, ca și din celelalte părți ale Ungariei, s-a făcut fără probleme, fără incidente cunoscute de rezistență, nici din partea evreilor, nici din partea creștinilor. Masele evreiești, ignorante în privința realităților pe care le implica programul Soluției Finale, au plecat spre ghetouri resemnate față de o soartă neplăcută, dar pe care nu o presupuneau fatală”². Doar în luna aprilie a anului 1944, când au început să circule zvonuri despre lagărele de exterminare în masă, a apărut neliniștea în sânul minorității evreiești, care, în marea ei majoritate, se credea în siguranță.

Firește, au fost și evrei din Ungaria sau Europa ocupată de germani care, fiind mai bine informați, au înțeles că salvarea propriilor vieți depindea de părăsirea teritoriilor aflate sub ocupația sau controlul german, prin trecerea frontierei în România, cea mai mare parte în mod clandestin, de unde, puteau - pe diverse filiere - să emigreze în Palestina.

Este de remarcat, în acest context, faptul că mai mulți evrei din Ungaria și țările ocupate de Germania nazistă au încercat să treacă frontiera ungaro-română, pentru a-și salva viața. Aceste tentative de salvare a vieții, prin trecerea clandestină a frontierei, reprezintă un capitol mai puțin investigat al istoriei contemporane, care are, însă, o certă importanță istorică.

Situații similare au existat și în Franța ocupată, evreii de aici salvându-și viața prin trecerea frontierei în Spania. Cităm, în acest sens, o opinie avizată, a lui Raoul Șorban, care a contribuit la trecerea peste frontieră a evreilor din zona Clujului: „A fost o acțiune

---

² *Ibidem*, p. 268-269

fantastică, iar ca amploare și reușită a doua, după acțiunea de salvare a evreilor din Franța, prin trecerea Pirineilor în Spania, în perioada 1942-1944. O acțiune ce ar merita să fie reconstituită, nu numai pentru implicarea în desfășurarea ei a românilor, dar și pentru faptul că evreii înșiși au dreptul să cunoască – și din perspectiva istoriei – nu numai pe dușmanii și asasinii poporului lor, ci și pe prietenii pe care i-au avut”³ (subl.ns.-A.-F.).

Subscriind la acest punct de vedere, ne propunem reactualizarea unor componente ale acestei realități istorice, care necesită, pentru a fi elucidată în întregime, aprofundarea investigațiilor arhivistice. Cercetarea și aflarea unor noi date este posibilă, datorită existenței unor rapoarte ale posturilor și secțiilor de jandarmi, dar și ale reprezentantului Garnizoanei Militare de la Tinca, care îi ancheta pe toți evreii prinși, după trecerea clandestină a frontierei în România. În cuprinsul acestor documente sunt consemnate o serie de informații referitoare la numele, vârsta, locul de unde veneau, domiciliul la momentul trecerii, punctul pe unde au trecut frontiera. Aflarea numărului exact al tuturor refugiaților clandestini, în condițiile în care mulți n-au fost prinși, este actualmente imposibilă.

Prin urmare, în prezent nu poate fi cunoscută cu *exactitate* amploarea fenomenului, dar, în mod sigur, *ea este mai mare decât o putem reconstitui pe baza informațiilor furnizate de documente*. Cele pe care le valorificăm, cu acest prilej, conțin informații despre *zona de frontieră ungaro-română din județul Bihor*.

În primăvara și vara anului 1944, până în momentul ieșirii României din alianța cu Axa, în toate județele de frontieră aveau loc treceri frauduloase, ceea ce ne îndreptățește să considerăm această

---

³ Constantin Mustață, *Dialoguri cu Raoul Șorban*, Oradea, Editura Anotimp, 2002, p. 127

problematică ca fiind prioritară pentru investigația istorică cu privire la soarta evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Totodată, ne-a preocupat ideea de a identifica – atât cât a fost posibil - locul de unde veneau acești refugiați. Trebuie spus că o anumită parte dintre evreii care au trecut „fraudulos” frontiera nu proveneau numai din Transilvania de Nord și Ungaria, ci și din alte spații europene, adevăr sesizat de unii autori: „De fapt, printre aceștia s-au găsit mult mai mulți evrei din Germania, Polonia, Cehia și Ungaria decât evrei transilvăneni”⁴.

Din documentele pe care le-am cercetat rezultă, cu claritate, împrejurarea că aceștia aveau o puternică convingere, și anume aceea că *unica lor salvare se găsea doar în România*, de unde puteau, ulterior, beneficiind de sprijinul evreimii de aici, și de toleranța autorităților române, să emigreze în Palestina. Era ruta obișnuită, cunoscută de toți cei în cauză.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, frontiera ungaro-română era pur și simplu asaltată, fiind folosite numeroase puncte de trecere. Tentative de acest fel apăruseră imediat după dictatul de la Viena, dar nu avuseseră o asemenea amploare. După Moshe Carmilly Weinberger, „la noul hotar româno-maghiar, care se întindea de la Arad până la Zagon, în toamna anului 1940 și apoi la începutul anului 1944, s-a reușit constituirea mai multor puncte de trecere clandestine. Așa au fost cele de la Arad, Oradea, Sărmaș, Luduș, Târgu-Mureș, iar lângă Cluj, la Someșul Rece și Dealul Feleacului, de unde se deschidea drum spre Aiton și, mai departe, spre Turda”⁵.

---

⁴ Zoltán Tibori Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)*, Editura Compania, București, 2005, p. 93

⁵ *Ibidem*, p. 101

În ceea ce privește segmentul de frontieră a graniței din Bihor, cercetările pe care le-am efectuat ne-au permis identificarea *mai multor puncte de trecere*, pe parcursul anului 1944, majoritatea lor fiind situate în apropierea orașului Oradea. Această stare de lucruri este consemnată de un raport al Legiunii de Jandarmi Bihor de la mijlocul lunii august 1944, când numeroasele treceri ale evreilor, din ultimele 3 luni ale anului, au determinat o inspecție a comandantului Legiunii, locotenent-colonelul Ștefan Rusu, care, între altele, făcea următoarele constatări: „Evreii, în majoritatea lor, trec prin dreptul comunelor Hidișel-Sântelec, de unde sunt primiți de către numitul Chilba, care se ocupă cu comerțul de lemne în gara Mierlău și Calea-Mare. Acesta, în tot timpul, se găsește în apropierea frontierei, având și persoane intermediare. Din Mierlău sau Calea-Mare evreii sunt transportați cu căruța pe drumuri lăturalnice, peste câmp, până în comuna Ginta, unde aceștia sunt primiți de evrei și ținuți câteva zile, până să ia legătura cu cei ce se ocupă cu transportul spre Arad. Din Arad vine în gara Holod un individ, cu numele Vulcan, de la Școala de Telegrafie C.F.R Arad, și un altul, cu numele Crețu, telegrafist C.F.R din Arad, cari sunt în legătură cu un mecanic C.F.R, care face cu locomotiva drumul spre Arad, fie cu trenul personal sau marfă.

Evreii sunt luați fie pe locomotivă sau ascunși în vagoane și transportați în Arad, unde sunt lăsați liberi, pentru care serviciu personalul c.f.r.ist primește sume mari de bani”⁶.

De altfel, Moshe Carmilly-Weinberger, fostul prim-rabin neolog al Clujului, a jucat un rol important în dezvoltarea bunelor raporturi între românii și evreii clujeni, dar și în ce privește „... organizarea acelei acțiuni de salvare din primăvara și vara anului 1944, datorită căreia au fost salvați de la moarte sigură... oare câți

---

⁶ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 43/1944, f. 832

evrei? (se întreba Raoul Șorban). Domnul Itzak Artzi, deputat în Kneset și membru al Comisiei de acordare a titlului „Drepti între popoare” la Yad Vashem, a arătat că au fost salvați în jur de 4.000 de evrei. După alte aprecieri, numărul lor a fost mult mai mare”⁷. Desigur, este dificil de apreciat dacă acest număr, sau altul mai mare, sunt importante, apoi dacă n-ar fi putut fi salvați mai mulți evrei printr-un angajament categoric și extins din partea celor care puteau să o facă, cu toate riscurile, în acele vremuri, asemenea acțiuni salvatoare, de o inegalabilă valoare morală și umanitară.

În cele din urmă, este vorba de perspectiva din care sunt privite lucrurile, în sensul că și salvarea unei singure vieți este o faptă care merită să fie măcar menționată de istorie. Considerăm elocventă, în acest sens, următoarea opinie: „A salva o singură viață e un gest extraordinar! *Dar a salva câteva zeci de vieți, îmi pare un fapt nemaipomenit, pentru care orice unitate de apreciere este necuprinzătoare!...*”⁸ (subl. ns.-A.F.).

Aceste treceri constituiau, fără îndoială, o adevărată primejdie pentru cei care se încumetau să-i călăuzească pe evrei peste frontieră. Desigur, se poate pune întrebarea: ce valoare are o asemenea salvare? Credem că viața în sine nu poate fi estimată, iar dacă se face acest lucru, atunci valoarea sa o poate stabili, cu prioritate, cel salvat de la o moarte sigură. Cât valorează viața ta? Probabil că, în acele momente de cumpănă, ar răspunde *oricât*, iar unora dintre cei care s-au salvat li s-ar putea părea, *post-factum*, că n-a fost atât de dificil.

Bineînțeles, că au fost și cazuri când nu s-a plătit nimic, în anumite locuri. În general, documentele cercetate menționează

---

⁷ Constantin Mustață, *op. cit.*, p. 127

⁸ *Ibidem*, p. 129

cazurile acelor călăuze, grăniceri și jandarmi români, care au luat bani în schimbul trecerii evreilor peste frontieră.

Se poate afirma că România era singura țară, din spațiul european dominat sau ocupat de germani, prin care mai era posibilă salvarea de la o moarte sigură, care-i aștepta pe evrei în lagărele de exterminare din Polonia și Germania. Punctele de trecere identificate de noi, în documentele investigate, au fost: Hidișel, Betfia, Mierlău, Subpiatră, Hotar, Șauaieu, Tilecuș, Sântelec, Călățea, Tășad, Miersig, Sărând, Cordău și Calea Mare. Toate acestea erau situate în imediata apropiere a frontierei ungaro-române, de unde se putea mai ușor ajunge, de cele mai multe ori pe jos, ghidați de călăuze. Dintr-un raport al postului de jandarmi Drăgănești (din luna mai 1944) se poate constata implicarea în aceste acțiuni și a grănicerilor români, alături de localnici: „Individul *Ignea Ioan*, pensionar din Lipova, fost agent polițienesc pe lângă Chestura Poliției Municipiului Oradea, în noaptea de 20-21 mai 1944, a trecut fraudulos peste frontieră din Ungaria în România, aducând un număr de 4 evrei, care au fugit din lagărul de internabili Oradea, de frică să nu fie împușcați de germani (subl.ns.-A.F.).

De la Oradea au fost aduși, prin comuna Betfia, de către un român, cu numele de Ardelean, până în comuna Hidișelul de Jos, la individul Bungău, lângă pichetul de grăniceri români.

Trecerea s-a făcut cu învoirea șefului postului de grăniceri români, pentru care a primit, în schimb, suma de 20.000 lei, iar locuitorul Ardelean, la fel, a fost plătit cu suma de 20.000 lei.

„Din Hidișel au fost duși de locuitorul Bungău la Ginta, primind suma de 4.000 lei, ear de aici au fost luați de mecanicul trenului din seara de 22 Mai 1944, pe locomotivă, până la Arad”⁹. Iată, așadar, una din filierele folosite, care aveau drept țintă orașul

---

⁹ A.N.-D.J.Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos 45/1944, f. 819

Arad, unde primeau ajutor de la evreii arădeni pentru a pleca la Timișoara sau în alte locuri sigure din țară.

Grănicerii trebuiau, conform ordinelor, să-i treacă peste frontieră înapoi în Ungaria, dar, așa cum se va vedea, ei s-au întors, în cea mai mare parte, în România și, conform documentelor, au fost întocmite liste cu evreii care au fost internați în lagărul din comuna Ginta. Am descoperit un astfel de tabel nominal cu evrei intrați fraudulos în țară, dați înapoi peste frontieră, înaintați Curții Marțiale Timișoara și plasați apoi în Comuna Ginta, care conține 192 de nume¹⁰.

În luna mai a anului 1944, imediat după ce au început trecerile mai numeroase peste frontieră, din Ungaria în România, s-a ajuns la un acord între comandantul Legiunii de jandarmi Bihor, colonelul Ștefan Rusu, și comandantul grănicerilor, colonelul Perhaita. Conform acestuia, primul trebuia să-i predea grănicerilor pe evreii prinși, pentru a-i trece peste frontieră, înapoi în Ungaria, ceea ce, în lunile aprilie și mai, a fost extrem de dificil, deoarece, atât grănicerii români, cât și Inspectoratul Regional de Poliție Timișoara, au dat ordine ca aceștia să fie lăsați în libertate, după ce ajungeau la Arad. Situația apare, datorită faptului că instituții ale statului acționau în mod diferit, ca fiind inexplicabilă. S-a ajuns până acolo ca grănicerii și poliția din Timișoara să pună în libertate evreii prinși de jandarmii bihoreni¹¹.

În această stare de lucruri aparent confuză, marcată de apropierea finalului războiului, mulți evrei - trecuți noaptea peste frontieră - se întorceau, în scurt timp, în România, sau, dacă erau escortați până la Arad, aceștia erau abandonați de către grănicerii care-i escortau.

---

¹⁰ *Ibidem*, dos. 12/1944, f. 1924, 1925, 1927, 1928

¹¹ *Ibidem*, f. 1098

Concluzia este că acești evrei, după ce erau fost judecați, erau plasați în lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu, autoritățile române evitând aplicarea legii, desigur, în condițiile în care evoluția operațiunilor militare de pe Frontul de Est, mesajele liderilor lumii democratice și debarcarea aliaților în Normandia îndemnau la prudență. Prin urmare, măsurile legislative dure, luate datorită presiunilor germane, nu erau puse în aplicare: „De formă, Ion Antonescu a emis un ordin de arestare a evreilor care trec în România, dar asta pentru a-i face lui Hitler dovadă de sprijinire a politicii sale antievreiești. Altele erau însă indicațiile date autorităților care intrau în contact cu evreii refugiați din Ungaria, fie din Ucraina subcarpatică, fie din Polonia sau alte zone. Ba mai mult, Mihai Antonescu i-a transmis lui Emil Hațieganu (care se afla la Cluj) prin locotenent-colonelul Gurgu, de la Consulatul României din Cluj, că toți evreii care doresc să caute protecție în România au această posibilitate, *cerând însă discreție absolută și indicând chiar să fie folosită calea clandestinității, fiindcă germanii deveniseră suspicioși și vigilenți...*” (subl.ns.-A.F.)¹².

Subscriem opiniei profesorului israelian Iacov Geller, de la Universitatea Bar Ilan, care „a cercetat fluxul miilor de evrei” care au fugit din Ungaria și Polonia, adăpostindu-se, în anii Holocaustului, în România. O „țară adăpost”, așa o denumește profesorul izraelian. „E o formulă metaforică. România acelor ani era departe de a fi un paradis, dar, față de ceea ce se întâmpla prin vecini, istoricul are de descifrat încă un paradox”¹³. Același profesor considera, legat de fuga evreilor polonezi, de care ne ocupăm și noi, că România a exercitat o adevărată fascinație asupra acestora, deoarece a fost: „singura poartă rămasă deschisă pentru ei”. România, accentuează același autor,

---

¹² Constantin Mustață, *op. cit.*, p. 131

¹³ Teșu Solomovici, *Istoria Holocaustului în România. Transnistria și Transilvania de Nord*, Editura Teșu, București, 2006, p. 307

care, „...în pofida antisemitismului feroce, întărit de alianța încheiată de guvernul României cu guvernul Axei, a devenit țara de absorbție a evreimii din estul Europei. Prin România se făcea trecerea spre lumea liberă”¹⁴ (subl.ns.-A.F.). Aceasta este și părerea noastră în acest stadiu al cercetării. Bineînțeles, este greu astăzi să evaluăm capacitatea acelor oameni care s-au implicat în salvarea evreilor peste frontiera ungaro-română de a fi făcut mai mult, dar, oricum am considera-o, orice judecată trebuie făcută numai în contextul european de atunci, pentru a fi cât mai aproape de adevăr.

În partea finală a lucrării noastre, vom reconstitui modul cum a „funcționat” una din filierele din apropierea orașului Oradea, prin care au fost trecuți evrei, de către diplomații de la Consulatul Român din Oradea, și de către țărani români din satele de lângă frontieră. Este vorba de punctul de frontieră de la Șauaieu, despre care am descoperit unele documente care completează informațiile dintr-un text memorialistic publicat de fostul consul dr. Mihai Marina în revista *Magazin Istoric* (1976), cu titlul semnificativ: „Nu puteam rămâne impasibili”¹⁵. Din această sursă bibliografică am utilizat unele date și nume ale unii autori de cărți apărute în ultimii ani¹⁶.

Filiera la care ne referim a avut două componente: una la Oradea și cealaltă dincolo de frontieră, în România. Acestea se aflau într-o comunicare strânsă, pentru a evita eșecurile. Consulul Mihai Marina avea, desigur, marea răspundere de a pregăti „trecerea” peste graniță, prin locurile mai puțin controlate de grănicerii unguri. El a

---

¹⁴ Iacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului*, Editura Hasefer, 2004, (apud Teșu Solomovici, *op. cit.*, p. 307)

¹⁵ Dr. Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39-41

¹⁶ De exemplu Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 103, 118; Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 208

evitat, uneori, Băile Felix, pe unde se făcea legătură cu România, deoarece era un spațiu păzit cu mai multă vigilență. Comuna Șauaieu era situată în proximitatea și liniei ferate Oradea-Holod-Beiuș. Ca atare, era propice pentru organizarea unei rețele¹⁷ eficiente de trecere clandestină a unor evrei în România, unde aceștia erau „așteptați” de călăuze, ori acționau pe cont propriu, asumându-și riscul de a fi prinși de grăniceri și jandarmi.

Conform informației cunoscute și-a implicat colaboratorii în acțiunile de salvare (pe vice-consulul Anghel Lupescu, atașatul cultural Ion Isaiu, Ion Romoșan și alții), care „au făcut mai multe drumuri” cu automobilul Consulatului, pentru a-i transporta pe „refugiați”¹⁸ în România. A colaborat efectiv cu țărani Ion Lucan, Ieremia Drâmbă și alții¹⁹. La Arad, evreii care treceau granița prin așa-zisa „vama cucului”, prin „aranjamentele” făcute de cei menționați, erau așteptați de Justin Filip, fost avocat în Oradea, care se „îngrijea de soarta lor în continuare”.

Prin această filieră au reușit să treacă – „în mod fraudulos” - din Ungaria în România, la 24 iunie 1944, prin punctul de frontieră Șauaieu²⁰, membrii grupului Kupfer²¹. Au fost prinși în gara din

---

¹⁷ Zoltán Tibori Szabó, după ce afirmă că Mihai Marina a „desfășurat” o activitate de salvare de evrei, nu uită să menționeze faptul că „nu avem informații verificate despre o rețea *permanentă*” (subl. ns.-A.F.)” de această natură. Pentru a nu lăsa cititorul să creadă altceva decât a ținut să remarce în frazele pe care le-am citat, același autor avertizează că: „Informațiile fostului consul nu au fost confirmate de alte surse” (*Ibidem*, p. 116). Așadar, ne-am aflat, în acest caz (care a intrat în literatura problemei), într-o eventuală incertitudine și aceasta s-ar datora împrejurării că, până astăzi nu au apărut alte informații, care să le confirme pe cele ale consulului român.

¹⁸ Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165-166; Mihai Fătu, Mircea Mușat, *Teroarea horthyho-fascistă din nord-vestul României, (septembrie 1940 – octombrie 1944)*, Editura Politică, București, 1985, p. 272-275

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ A.N.-D.J.Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 12/1944, f. 133

Ciumeghiu, de către poliția de frontieră. Aveau intenția să ajungă la Arad, însă n-au reușit acest lucru, ci au fost „cercetați” (în garnizoana Tinca) de către căpitanul I. Hera (care era subordonat Statului Major al Armatei Române), șeful unui „birou” special stabilit în această localitate. După investigații, căpitanul I. Hera i-a trimis la Curtea Marțială de la Timișoara (însoțiți de o adresă, cu nr. 587/25 iunie 1944, din care am extras informațiile de mai jos), pentru a fi „judecați” și, ulterior, internați în Lagărul de la Târgu Jiu, unde i-a „prins” ziua de 23 august 1944, după care au fost eliberați și, astfel, au scăpați cu viață²². Dr. Miksa Kupfer a revenit la Oradea, unde a lucrat ca medic la Spitalul Evreiesc.

Membrii „grupului Kupfer” (toți din Oradea, internați în ghetou).

1. Alexandru BALINT, medic pediatru, doctor în medicină, fiul Etelcei și Desideriu Berkovits, născut la 27 iulie 1895 în Eger (Ungaria), având ultimul domiciliu în Oradea și cetățenia maghiară; conform declarației sale, adoptase confesiunea *evanghelică*;
2. Ileana BALINT (născută Fogel, la 15 mai 1905, în Timișoara), soția doctorului de mai sus, cu ultimul domiciliu în Oradea, de cetățenie maghiară și religie ortodoxă (după propria-i declarație), absolventă a unei Școli medii comerciale, casnică, fiica lui Ladislau și al Reghinei Katz;
3. Dr. Maxim [Miksa] KUPFER, medic ginecolog, doctor în medicină, fiul lui Martin și al Rouzaliei KLEIN,

---

²¹ Despre acesta vezi Tereza Mózes, *op. cit.*, p. 190, 200, 208 și 212; Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165-166.

²² Fiul lui Miksa Kupfer a dat, în 21 noiembrie 2004, o declarație despre cele întâmplate (vezi Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165). Aceasta este semnată cu numele Pál Réz (pseudonimul literar al lui Rafael Kupfer).

născut la 14 august 1898, în localitatea Vrtiș (Bihor), de cetățenie maghiară și religie mozaică, cu ultimul domiciliu în Oradea;

4. Dr. Elisabeta CZEILER (născută la 21 iunie 1900, în Oradea), medic, doctor în medicină, fiica lui Iacob și Anei Moscovits, de cetățenie maghiară și religie mozaică, cu ultimul domiciliu în Oradea; soția lui Maxim Kupfer;
5. Rafael KUPFER, fiul lui Maxim Kupfer și al. Elisabetei Czeiler, născut la 25 iunie 1930, în orașul Arad, și având ultimul domiciliu în Oradea; absolvent a 4 clase secundare, de cetățenie maghiară;
6. Rozalia KUPFER, văduvă, născută la 20 aprilie 1868, în comuna Cubulcut (Bihor) și având domiciliul în Oradea; absolventă a patru clase primare, casnică, fiica lui Menhert și a Saroltei Lindeman, de cetățenie maghiară și religie mozaică²³;

Dr.-ului Maxim Kupfer i s-a restituit suma de 150 pengö, care a fost, inițial, confiscată de polițiștii de graniță, conform dispozițiilor legale. Decretul-lege nr. 1069, publicat în *Monitorul Oficial* (nr. 123 din 29 mai 1944) prevedea pedepsirea celor care se „fac vinovați de trecerea frauduloasă a frontierei din Ungaria în România”²⁴, cum au fost și cei menționați, care au și fost înaintați Curții Marțiale din Timișoara.

Este de remarcat faptul că grupul de evrei, compus din membrii familiilor Kupfer (4 persoane) și Balint (2 persoane), a fost „trecut” granița de către consulul Mihai Marina (deci, nu mai există

---

²³ A.N.-D.J.Bh, *fond. Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 12/1944, f. 134-134

²⁴ *Ibidem*

nici o incertitudine în această direcție²⁵), după care au fost prinși de grănceri, anchetați de căpitanul I. Hera și condamnați de Curtea Marțială din Timișoara. Ei au trecut prin toate experiențele la care erau supuși evreii care treceau granița din Ungaria în Români și, din întâmplare, erau prinși de instituțiile militare românești, pe care le-au putut „mitui”, așa cum se afirmă în unele lucrări.

La 9 iulie 1944 au fost „prinși” de către patrula Pichetului de grăniceri Șauaieiu, după ce aceștia au trecut „clandestin” frontiera din Ungaria în România, următorii evrei:

1. Eduard WISNIEWSKI, născut la 5 ianuarie 1919, în Cracovia (Polonia), de cetățenie polonă și religie mozaică, absolvent a 7 clase de liceu, de profesie pivnicer, fiul lui Ladislau și Franciskei Lichata; cu ultimul domiciliu în Niregyháza (Ungaria);
2. Alfred STEINMETZ, născut la 30 ianuarie 1931, în Budapesta, de cetățenie maghiară și religie mozaică, absolvent a trei clase secundare, elev (deci, fără „profesie”), fiul lui Sigismund și al Iankei Felsemburg; cu ultimul domiciliu în Budapesta²⁶. Deci, un elev de numai 13 ani, care domicilia în Budapesta, a plecat singur spre frontieră, pentru a-și salva viața. Nu știm ce s-a întâmplat cu familia sa, însă putem presupune că a fost expedită în vreunul din ghetourile poloneze.

---

²⁵ Dacă ar mai exista vreuna aceasta ar fi spulberată de Declarația dr. -ului Kupfer (dată la 2 septembrie 1946), din care reproducem această precizare: „În timpul când la Oradea s-a făcut ghetoul, eu și familia mea, datorită sentimentelor democratice și umane ale domnului Marina, cu ajutorul lui ne-am salvat, refugiindu-ne în România. Țin să declar că acest ajutor ne-a fost dat din partea d-lui Marina absolut dezinteresat” (Mihai Fătu, Mircea Mușat, *op. cit.*, p. 271)

²⁶ A.N.-D.J.Bh, *fond. Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 12/1944, f. 124

Cei doi evrei au venit în România, după cum au declarat, cu „gândul de a rămâne definitiv” și cu speranța că „vor fi în bună siguranță”²⁷.

La 21 iulie 1944 a trecut „fraudulos frontiera”, din Ungaria în România, prin punctul de frontieră Șauaieu, croitorul Herman Rub, care s-a născut la 2 ianuarie 1924, în localitatea Săcuieni (Bihor), de cetățenie maghiară și religie mozaică, absolvent a patru clase primare, cu ultimul domiciliu în Oradea²⁸.

Documentele memorialistice și arhivistice pe care le-am consultat confirmă faptul că prin localitatea Șauaieu a funcționat o „portiță” de scăpare a unor evrei din Ungaria și Transilvania de Nord, care au trăit teribila spaimă a ajungerii în lagărele morții din Polonia. Aceasta le-a insuflat curajul de a încerca trecerea, cu orice riscuri, a frontierei dintre Ungaria și România, cu convingerea că aici își vor găsi liniștea și libertatea. Din punct de vedere psihologic, putem considera aceste experiențe temerare, și în aceeași măsură, traumatizante, ca o ultimă șansă care le-a fost oferită de realitatea istorică prin care au trecut.

Firește, arhivele și memoria colectivă (pentru că mai trăiesc unii martori și participanți la aceste „evenimente” decisive pentru existența unor oameni), mai pot furniza informații utile cunoașterii acestui capitol din istoria Holocaustului²⁹.

---

²⁷ *Ibidem*, f. 123 (Din adresa cu care Legiunea de Jandarmi Bihor i-a trimis în Lagărul de internați politici de la Târgu – Jiu).

²⁸ *Ibidem*, f. 411

²⁹ Într-o *dare de seamă* (din 24 mai 1944), semnată de agentul 245, se fac următoarele afirmații, care au, incontestabil, o valoare documentară de excepție: “populația comunei Sântelec (în care a funcționat una dintre cele mai „productive” filiere, despre care deținem o informație edificatoare-n.n.)...și-a făcut o ocupație de căpetenie din favorizarea trecerilor clandestine peste frontieră (din Ungaria-n.n.). Oricare locuitor din acea comună, dacă i se adresează cineva pentru aranjarea a diferite chestiuni în teritoriul cedat, își oferă serviciile lor (*Ibidem*, f.

1073). De asemenea, același agent conchide că: „În general, *pe porțiunea de frontieră dintre Mierlău și Hotar* (subl.ns.-A.F.) se fac cele mai multe treceri peste frontieră” (*Ibidem*).

O EVIDENȚĂ DIN ANUL 1944 A CITITORILOR EVREI AI UNOR CĂRȚI DIN BIBLIOTECA PUBLICĂ A ORAȘULUI ORADEA

Anul fatal 1944, și pentru locuitorii din partea de nord a Județului Bihor (cedată Ungariei horthyste, la 30 august 1940, prin aplicarea dictatului de la Viena), inclusiv din orașul Oradea, a înregistrat ordine, decizii și măsuri concrete ale autorităților care, în prima fază i-au marginalizat total, pentru ca, în lunile aprilie-iunie 1944, să fie organizate cele două ghetouri în Oradea (în care au fost înghesuiți 30.000 de etnici evrei), după care s-a îndeplinit deportarea lor integrală în lagărele morții, cu deosebire în cele de la Auschwitz și Mathausen.

Toate aceste aspecte ale tragediei evreilor din această parte a țării au fost, în anii din urmă, cercetate cu mai multă aplicație și, cu rezultate notabile, fiind publicate mai multe cărți, studii și articole, din care s-a constituit o autentică bibliografie a problemei.

Rămâne însă, ca un deziderat, să fie aprofundate aceste investigații, pentru ca să se extindă câmpul de informații documentare inedite, în temeiul cărora să fie reconstituite, cu rigoarea necesară, evenimentele din secolul al XX-lea, în care populația evreiască s-a confruntat cu încercări teribile, care nu mai pot fi ignorate de cei interesați de cunoașterea adevărului cu privire la istoria noastră contemporană.

La 31 martie 1944, într-o emisiune de radio (din Budapesta), a fost transmisă declarația ministrului-secretar de stat (la interne)

László Endre, care a consternat evreimea din Ungaria prin antisemitismul ei absurd și, desigur, prin faptul că anunța primejdii extreme:

„dispozițiile de până acum ale guvernului nu fac decât să deschidă șirul acelor evenimente care vor duce curând la rezolvarea definitivă a problemei evreilor din Ungaria... Vremea experiențelor și jumătăților - avertiza îndoctrinatul fascist ungar – a trecut și, în folosul națiunii, este nevoie în toate domeniile de măsuri rapide și hotărâte... Convingerea noastră de nezdruccinat o sintetizăm în ideea că, pentru rasa maghiară evreimea reprezintă un element nedorit atât din punct de vedere moral, cât și spiritual și fizic. Având această convingere trebuie căutată acea rezolvare care să excludă și să preîntâmpine complet prezența evreilor în viața maghiarimii... Dezevreizarea fizică și spirituală a țării este în interesul maghiarilor și de aceea o vom duce neapărat la îndeplinire”¹ (subl.ns.-A.F.).

Modul cum au fost exercitate aceste măsuri rasiste asupra evreilor din Bihor a fost descris, parțial, în două scrieri memorialistice semnate de Katona Béla² și liderul Comunității Evreilor din Oradea în anii tragediei acestora, Leitner Sándor³, precum și de cercetătorii Tereza Mózes⁴ și Ioan Chira⁵, ca să ne referim doar la cei mai reprezentativi. De aceea, nu mai stăruim asupra evenimentelor, desfășurarea lor complexă, ci ne vom fixa atenția doar la una dintre

---

¹ Apud Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 186

² Katona Béla, *Várad a viharban (Oradea în furtună)*, Nagyvárad (Oradea Mare), 1946; Idem, *Dramaticul parcurs al unui memoriu*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6 p. 38.

³ Sandor Leitner, *A nagyváradi Zsidok tragédya (Tragedia evreilor din Oradea)*, în *A tegnáp varosa*, Tel Aviv, 1981, p. 261-320

⁴ Tereza Mózes, *Decalog însângerat*, traducere din limba maghiară de Maria Dinescu, Editura Ara, București, 1995; Idem, *Evreii din Oradea ...*, p. 187-212

⁵ Ioan Chira, *Genocidul evreilor din Bihor în perioada ocupației ungare (septembrie 1940-octombrie 1944)*, în *Aletheia*, 1995, nr. 5, p. 50-58

acele inițiative fasciste nefaste, mai exact la eliminarea cărților (scrise de autori evrei) din fondurile bibliotecii publice (orașenești) din Oradea, precum și la identificarea cititorilor evrei, pentru a li se mai interzice, pe mai departe, accesul la asemenea surse cultural-istorice.

Viceprimarul László Gyapay a dovedit un zel demn de o cauză mai bună, în a-i persecuta pe locuitorii evrei, depășindu-și atribuțiile⁶. El a dat ordin conducerii Bibliotecii orașenești Oradea, la 28 aprilie 1944, ca să-i trimită urgent o listă cu cărțile unor autori evrei interziși, existente în această instituție, deoarece urmează a fi epurate. De asemenea, să întocmească în viitor o listă cu cititorii evrei din Oradea, cu scopul de a li se interzice utilizarea unor cărți aflate în fondurile bibliotecii. În scurt timp, la 10 mai 1944, directorul Bibliotecii publice din Oradea, Andras Soos, a și realizat această listă⁷, pe care a transmis-o viceprimarului amintit, ea păstrându-se până astăzi în fondurile arhivistice locale⁸.

Documentul în discuție constituie o sursă informativă de excepție, din cel puțin două considerente:

1. conține *numele exacte* ale unor locuitori evrei (în postura lor de cititori ai unor cărți din biblioteca orașului) din Oradea;
2. constatăm care au fost categoriile de cititori evrei din Oradea.

Cum era și firesc, aproape jumătate (adică 265) din numărul total al cititorilor au fost elevii de la școlile din oraș. Li se adăugau

---

⁶ Tereza Mózes, *Evreii din Oradea, ...*, p. 191

⁷ Vezi documentul *Kimutatás. A váradi Nyilvános Könyvtar Kölcsonzóiroi*, în Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *fond Primăria Municipiului Oradea*, dos. 14/1944, f. 146-160.

⁸ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *fond Primăria Municipiului Oradea*, dos. 14/1944, f. 146-160, Tereza Mózes, *Evreii din Oradea ...* p. 191; Ioan Chira, *op. cit.*, p. 55.

femeile care figurau la rubrica de „casnice” (în număr de 132), între acestea aflându-se și persoane cu o educație aleasă și interesate de o lectură permanentă. Desigur, în anul 1944, aproape toate femeile evreice nu lucrau la nici o instituție a statului, fiindcă se adoptaseră deja legi rasiste, de interdicție totală.

Sunt, totodată, de remarcat cititorii din rândurile comercianților (22), funcționarilor particulari (15), al cadrelor didactice (13), (învățători și profesori) și al pensionarilor (9). Din celelalte categorii sociale, numărul cititorilor este mai mic, după cum urmează: croitorese și croitori (9), întreprinzători (6), avocați (5), ingineri (5), ziariști (4), ucenici (4), studenți (3), tehnicieni (3), medici (4) și actrițe (2), fotograf (1) și fierar (1). Mai figurau pe listă confecționeri (2) și câte un: grădinar, tehnician dentist, pictor de firmă, legătoreasă, gravor, notar, artist plastic, casier, zincograf etc.

Desigur, aceste date nu elucidează potențialul de lectură al locuitorilor evrei, aceștia având și alte surse, între care și bibliotecile personale, pe care le-au moștenit sau și le-au constituit, mai ales intelectualii cu preocupări cultural-artistice, „care reprezentau elita evreimii orădene.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

Tabel

cu cititorii evrei ai unor cărți din Biblioteca orășenească Oradea (1944)

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Ocupația
1	Ábrahám György	elev
2	Ábrahám Sándorné	casnică
3	Ábrahámovits Sámuel	profesor
4	Ádám Lászlóné	casnică

5	Adler Éva	ucenică
6	Adler Izidor	morar
7	Aűerbach Edit	elevă
8	Adorján Péter	avocat
9	Adler István	comerciant
10	Aűerbach Miklós	elev
11	Bartfeld Alfréd	elev
12	Bartfeld László	elev
13	Bárány Pál	inginer
14	Benedek János	elev
15	Berger László	elev la școala industrială
16	Berger Erzsébet	casnică
17	Berczeller Katalin	elev
18	Bahrer László	grădinar
19	Bach Lázár	comerciant ambulant
20	Dr. Berger József	doctor
21	Berger Katalin	fotograf
22	Berger Edit	elevă
22/1	Berger Klára	elevă
23	Berger Vilmos	funcționar particular
24	Benedek Éva	elevă
25	Benedek Ágnes	elevă
26	Benedek Rezsó	funcționar particular
27	Berczeller Andor	inginer chimist
28	Berzecller Fedor	elev
29	Bernáth Adél	elev
30	Bernát Gyorgy	ucenic de croitor
31	Berkovits Gabriella	elevă
32	Berkovits Sándor	elev

33	Biber Erzsébet	croitoreasă
34	Blum János	elev
35	Blum Magdolna	croitoreasă
36	Blum Izsák	funcționar particular
37	Blum István	elev
38	Blum Erzsébet	casnică
39	Dr. Blum László	lăcătuș
40	Békés Éva	muncitoare
41	Berkovits Magda	muncitoare
42	Blaú Endre	tehnician dentist
43	Blaú Lili	elevă
44	Bleck Hedvig	casnică
45	Bleyer Ignáczné	casnică
46	Braustein Edit	elevă
47	Braun Ágnes	elevă
48	Braun Alice	elevă
49	Brüll Ivonne	elevă
50	Brücher Ferencné	casnic
51	Brüll Sándor	elev
52	Brüll Pál	elev
53	Brúder Sándor	pictor de firme
54	Burger Ágnes	elevă
55	Blonder József	fierar
56	Blonder György	elev
57	Brenner Ottó	elev
58	Böszörményi Andor	avocat
59	Bürger Ágnes	elevă
60	Braun Menyhért	elev
61	Borgida Béláné	casnică
62	Boch Marianna	elevă

63	Csillag Anna	elevă
64	Csillag Andor	funcționar
65	Csillag Árpád	pensionar
66	Ezitrom Edit	elevă
67	dr. Csongrádi Attila	avocat
68	Dávid Lajosné	casnică
69	Dávid Ernő	elev
70	Darvas Kálmán	elev
71	Dénes István	elev
72	Deütsch Katalin	funcționar
73	Deütsch Róbertné	casnică
74	Deütsch Árminné	casnică
75	Deszberg Ágnes	elevă
76	Diósi Sándorné	casnică
77	Dunkel Margit	elevă
78	Ditrich Emilné	casnică
79	Deütsch Mózes	elev
80	Dux Emil	elev
81	Dux Éva Lea	elevă
82	Eckstein László	elev
83	Ehrenfeld Sándor	elev
84	Eidlitz Berta	casnică
85	Einhorn Bélóné	casnică
86	Eisenberger Benó	angajat
87	Eichenwald Mórné	casnică
88	Éles Sámuel	pensionară
89	Einhorn Judit	casnică
90	Engel Richard	elev
91	Engelstein Endre	elev
92	Engel Livia	elevă

93	Englánder Salamon	lăcătuș
94	Englánder Klára	elevă
95	Eisenberger Pál	elevă
96	dr. Elovits Elek	avocat
97	Erdélyi Jenő	comerciant
98	Erlich Kálmánné	casnică
99	Erlich Vera	elevă
100	Ernyei Vilmos	director de întreprindere
101	Erdős Albertné	casnică
102	Farkas György	elev
103	Farkas Imre	elev
104	Feld Péter	elev
105	Feldstrick Kálmán	elev
106	Fensterstein Noémi	elevă
107	Fehér Albert	comerciant
108	Fein István	elev
109	Fein Regina	elevă
110	Feld Éva	elevă
111	Farkas Zsófi	elevă
112	Frankl Albertné	casnică
113	Dr. Frankl István	medic
114	Frank György	elev
115	Fliegelmann Izrael	elev
116	Fleischer Tibor	învățător
117	Fisch Artur	elev (particular)
118	Fogel Antálné	casnică
119	Freünd Ervin	elev
120	Freistadt Sándor	comerciant
121	Frei Anna	elevă
122	Freifeld Józsefné	casnică

123	Freündlich Ferencné	casnică
124	Frisch Jenő	comerciant
125	Fried Éva	legătoreasă
126	Fried Tibor	gravor
127	Fried Miklós	elev
128	Fried Róza	elevă
129	Fried Tibor	elev
130	Friedländer István	elev
131	Friedler Judit	elevă
132	Fried Rózsi	artist plastic
133	Fried Emánuelné	casnică
134	Friedmann Bella	elevă
135	Friedmann Adolf	comerciant
136	Friedmann Edit	elevă
137	Friedmann Zoltán	elev
138	Friedmann Ernő	comerciant ambulant
139	Friedmann Hermanné	casnică
140	Friedmann Hedvig	elev
141	Friedmann Zsuzsánna	elevă
142	Friedler József	elev
143	Fuchs Mirjám	elevă
144	Fuchs Alfréd	elev
145	Fuchs Mór	elev
146	Fuchs Ervin	elev
147	Fuchs György	elev
148	Führer Klára	casnică
149	Füredi Pál	elev
150	Fülöp Éva	elevă
151	Fülöp Rózsi	casnică
152	Fülöp Béláné	casnică

153	Gábel Sándor	notar
154	Gábor Ágnes	profesoară
155	Gáborszky Gabi	casnică
156	Gancz Sámuel	
157	Gancz Edit	elevă
158	Galambos Péter	elev
159	Gálosi Maria	elevă
160	Gancz Dezső	inginer
161	Gancz Renée	elevă
162	Gelberger Paŭla	casnică
163	Gellén Rozália	confectioner
164	Gergely Hermanné	casnică
165	Glück Béni	curățător
166	Goldmann Endre	comerciant ambulant
167	Goldhammer Klára	elevă
168	Gold Géza	pensionară
169	Goldstein Lili	croitoreasă
170	Goldring Herman	funcționar particular
171	Gombó Ernő	întreprinzător
172	Goldmann György	elev
173	Goldhammer Kálmán	elev
174	Gellért Pál	elev
175	Gewiestz Micksáné	casnică
176	Glück Eleonóra	elevă
177	Glück Ödön	comerciant
178	Görög Livia	elevă
179	Goldmann Mórné	casnică
180	Gottfried Sándor	croitor
181	Gottlieb Ernóné	casnică

182	Grosz István	comerciant
183	Grosz Lajos	funcționar particular
184	Dr. Grosz Sándorné	casnică
185	Grosz Boriska	casnică
186	Geist Gusztáv	elev
187	Groszmann Lia	elevă
188	Groszmann Ödön	comerciant
189	Groszmann Andorné	casnică
190	Grún Imre	elev
191	Grún Ernőné	casnică
192	Grúnbaum István	elev
193	Grúnberger Edit	elevă
194	Grúnfeld János	elev
195	Grúnfeld György	elev
196	Grúnfeld Klára	elevă
197	Guttman Éva	casnică
198	Güttman Lajosné	casnică
199	Handel Gyulané	casnică
200	Guttman Andorné	văduvă
201	dr. Halmi István	profesor
202	Halbreicht Geleonné	casnică
203	Hajnal Jánosné	casnică
204	Haun Ernő	optician
205	Harsányi Zimra	elevă
206	Hartmann Mórné	casnică
207	Hegedús Nándor	gazetar
208	Helfer Eszter	casnică
209	Hersch Lázár	comerciant
210	Hersch Izsákné	casnică
211	Hercz Imréné	casnică

212	Heller Szabina	elevă
213	Hentel Tibor	elev
214	Herskovits Margit	elevă
215	Herskovits Ervin	elev
216	Herskovits Klára	elevă
217	Herskovits István	elev
218	Herskovits Ilona	casnică
219	Herskovits Péter	elevă
220	Herskovits Sándor	elev
221	Herskovits Lipót	elev
222	Herskovits Hermanné	casnică
223	Hirsch Nándorné	profesoară
224	Hitter Márta	elevă
225	Hercz János	elev
226	Heilper Ágnes	elevă
227	Hillinger Ágnes	elevă
228	Halász Antal	gazetar
229	Hollós Katalin	elev
230	Horváth Gyorgy	elev
231	Hitter Magda	casnică
232	Hitter Elekné	casnică
233	Hirsch Egon	student
234	Hönig Ottó	elev
235	Hoffmann Ibolya	elevă
236	Hoffmann Mirsáné	casnică
237	Kalmár Elek	elev
238	Kalmár Márton	întreprinzător
239	Kain Lászlóné	casnică
240	Kain Imre	comerciant
241	Kajári Gábor	elev

242	Kajári László	elev
243	Kajári Kató	învățatoare
244	Kallós Miklós	elev
245	Karfunrel Fúlóp	casier
246	Katz Biri	elevă
247	Katz Tibor	elev
248	Katzender Hédi	elevă
249	Kálmán Jenóni	casnică
250	Katz László	elev
251	Kauffmann Miklosné	casnică
252	ozv. dr. Kabányi Rezsóné	pensionar
253	Keszner Sándorné	comerciant
254	Kenyeres Ilona	casnică
255	Keszner Zenóné	casnică
256	Keszler Rózsi	keresk. alk.
257	Kesztenbaüm Ágnes	casnică
258	Kelemen Alfrédné	profesoară
259	Kellermann Eva	elevă
260	Kesztenbaüm Gréte	elevă
261	Kertész Lászlóné	elevă
262	Kertész Ödönné	casnică
263	Klein Adél	elevă
264	Klein Edit	elevă
265	Klein Hedvig	elev
266	Klein Mihályné	casnică
267	Klein Katalin	profesoară
268	Klein Zenóné	casnică
269	Klein György	casnică
270	Klein Marianna	elevă
271	Klein René	elev

272	Klein Szűcs István	elev
273	Klein Lili	casnică
274	Klein János	elev
275	Klein Sándor	elev
276	Kemény György	elev
277	Kenéz Eugénia	elevă
278	Kleinfeld Ida	elevă
279	Klein Mihályné	elevă
280	Klár Magda	croitoreasă
281	Kollmann Sára	casnică
282	Komlósi György	elev
283	Kopperl Ida	pensionară
284	Kasztetni János	elev
285	dr. Kónyves Ervin	avocat
286	Kondor Ernó	stomatolog
287	Kohn Miklós	ucenic
288	Kósnig Andor	zincograf
289	Koppel Frigyesné	funcționar particular
290	Kohl Emil	elev
291	Kirsch Tibor	vânzător
292	Krammer Olga	elevă
293	Krauzttur Márta	casnică
293	Krausz Lia	elevă
294	Krausz Noémi	elevă
295	Kupfer Erna	elevă
296	Kupfer Hedvig	elev
297	Kupfer Rafael	elev
298	Krausz Sándor	comerciant
299	Kupferstein Lajosné	casnică
300	Kurländer Artur	elev

301	Incze László	inginer
302	Indig Bernát	actriță
303	dr. Izsák Mihályné	casnică
304	Izsák Bernat	comerciant
305	Izsák Bernátné	casnică
306	Izrael Izsákné	casnică
307	Izsák Pálné	casnică
308	Jakobovits Helén	casnică
309	Lampel Hédi	elevă
310	László Magda	elevă
311	Lamm Péter	elev
312	Leitner Adám	elev
313	Lehner Izsák	bijutier
314	Lébi Lajos	elev
315	Lindenfeld Mihaly	elev
316	Lindenfeld Sándor	hotelier
317	László Imre	elev
318	Laugszám Éva	elevă
319	Lautman Ágnes	casnică
320	Lázár Judith	elevă
321	Léwi Ágnes	elevă
322	Liéberman Lili	casnică
323	Lichtenstein Edith	casnică
324	London Erzsébet	elevă
325	London Bella	administratoare
326	Lovasi Márkné	casnică
327	Leöbl Káló	casnică
328	Lovincz Arthurné	casnică
329	Löbb Martonné	casnică
330	Löw Vilmos	chimist

331	Löv László	elev
332	Ludwig Katalin	elev
333	Ludwig Livia	elevă
334	Lusztig György	întreprinzător
335	London Éva	elevă
336	May Jakobné	casnică
337	Mandel Iozsefné	casnică
338	Márton Frida	elevă
339	May Kornelia	elevă
340	dr. Mandel Iózsef	întreprinzător
341	Márkovits Éva	elevă
342	Márkovits Zoltán	elev
343	Matyás Anna	funcționar
344	Major Ienő	funcționar particular
345	Marton István	gazetar
346	Mellinger Aranka	funcționar particular
347	Mózes Jenőné	casnică
348	Mózes Magda	elevă
349	Moskovits István	funcționar particular
350	Moskovits Erna	elevă
351	Moskovits János	inginer
352	Moskovits Dávid	elev
353	Moskovits Jenőné	casnică
354	Mihalyi János	elev
355	Morgenstern Baby	elev
356	Morgenstern László	lăcătuș
357	Mittelmann Dina	casnică
358	Morgenstern László	lăcătuș
359	Müller Gábor	ucenic
360	Müller Arisztid	elev

361	Michstein Istvánné	casnică
362	Müller Arisztid	elev
363	Nádor István	croitor
364	Neumann Hedvig	elev
365	Nádor Pál	student
366	Neumann Pál	elev
367	Nuszbaum Sámuel	pensionar
368	Nyul Ibolya	funcționar particular
369	Oppenheim Magda	casnică
370	Oppenheim Klára	casnică
371	Pollák Sára	casnică
372	Plesz Iudith	elevă
373	Porgesz Jenőné	casnică
374	Pollák Marietta	elevă
375	Paller Magda	casnică
376	Pásztor Miklós	gazetar
377	Pásztor Bertala	pensionar
378	Philipsson Adolf	șef de birou
379	Pollák Henrich	elev
379/1	Poltz Katalin	elev
380	Radó Ágnes	elevă
381	Rosenberg Herman	elev
382	Rosenthál György	elev
383	Rubinstein Erzsébet	elevă
384	Robitsch Magda	casnică
385	Radóné Kempner M.	casnic
386	Rosenfeld Miksa	comerciant
387	Rosmann Tibor	elev
388	Robitsch Fülöp	elev
389	Rubinstein Lili	casnică

390	Rub Jakab	elev
391	Reichenstein Dezső	elev
392	Reitzer Irén	croitoreasă
393	Reich Ágnes	elevă
394	Róna László	elev
395	Reich Livia	muncitor
396	Riff Vilmos	elev
397	Rosenfeld Ferencné	casnică
398	Ritter Albertné	casnică
399	Rubin Valéria	casnică
400	Roth Imréné	casnică
401	Rosenblum Judit	casnică
402	Robitsch Béla	casnică
403	Rosenblum Gábor	student
404	Roth Zsuzsánna	elev
405	Rosenberg György	elev
406	Reich Ágnes	elevă
407	Rosenbach Judit	elevă
408	Rózsa Jenő	profesoară
409	Reszler Imre	tehnician
410	Rubin Ágoston	elev
411	Rózsa Iozsef	ospătar șef
412	Rosenberg Liera	elevă
413	Reisner Robert	elev
414	Renikevi Ella	învățătoare
415	Rosenthal György	elev
416	Rosenbaum Ibolya	profesoară
417	Rosenzeig Andor	mecanic
418	Roth Dezsóné	casnică
419	Rozsmann Ibolya	elevă

420	Sajovits Zwi	elev
421	Sajovits Vilmos	elevă
422	dr. Sajosi György	stomatolog
423	Sándor István	elev
424	Salamon Béla	elevă
425	Sajosi Gábor	elev
426	Sebestyén Judit	elevă
427	Selö Renée	casnică
428	Sebestyén Katalin	elev
429	Samuel Béláné	casnică
430	Silber Éva	elevă
431	Silberstein Lili	confectioner artizanal
432	Seidenfeld Miklós	elev
433	Séchermnán Sándor	elev
434	Silberstein Éva	elevă
435	Silberstein Sára	casnică
436	Simsovits Izidor	muncitor
437	dr. Simonyi Ernó	comerciant
438	Simon Gyöngyi	actriță
439	Slomovits Edit	elevă
440	Somogyi Katalin	elev
441	Somogyi Tamás	elev
442	Silber Dora	casnică
443	Somogyi Marta	elevă
444	Schvartz Ferenc	pensionar
445	Schvartz Edit	elevă
446	Schvartz Ágnes	elevă
447	Schvartz Ignaczné	funcționar
448	Schmiedtmayer Elza	casnică
449	Schvartz Tibor	elev

450	Schrenier Aurora	elevă
451	Schvetz Gyuláné	casnică
452	Schvartz Iános	elev
453	Schvarz Magda	croitor
454	Schvarz Boldiszar	elev
454/1	Schvetz Mártonné	casnică
455	Schönczveig Péter	elev
456	Schvertz Jenő	tehnician
457	Schreiner Jenő	tehnician
459	Schvetz Pál	elev
460	Schlesinger Pál	elev
461	Sonnenwirth Sándor	elevă
462	Schlesinger Éva	comerciant
463	Schvitz Janosné	elevă
464	Schvitz Hajnal	casnică
465	Spitz Lea	elevă
466	Spitz Fáni	casnică
467	Spitz Józsefvé	casnică
468	Schvartz Irené	casnică
469	Schreiber Lazaré	elev
470	Schlesinger György	elev
471	Steiner Adolfné	casnică
472	Steiner Judit	elevă
473	Stösszel József	crescător de iepuri
474	Steiner Ernő	elevă
475	Stein Bernátné	casnică
476	Steiner Imréné	casnică
477	Steinberger Ernő	elevă
478	Steinberger Ilona	elevă
479	Steiner György	comerciant

480	Stein Miklósné	casnică
481	Steinherz Tamás	elev
482	Steir Klára	elevă
483	Steiner Béla	pensionar
484	Steiner Béláné	funcționar particular
485	Steinberger Irén	casnică
486	Steier Sándor	intermediar produse agricole
487	Stern Edit	elevă
488	Steiner Eszter	elevă
489	Stern Molnár	elev
490	Stern Éva	elevă
491	Szabó Miksáné	casnică
492	Trebits Klára	elevă
493	Trebits Emil	elev
494	Teitelbaum Árpád	elev
495	Tiscler Ágnes	elevă
496	Ullmann Péter	întreprinzător
497	Ungár Iánosne	casnică
498	Ullmann Alfréd	elev
499	Ullmann Miklósné	casnică
500	Ulmann Gézané	casnică
501	Vértes László	elev
502	Vadász Éva	elevă
503	Vass Zsuzsanna	elevă
504	Vagó Jenőné	casnică
505	Vadász Péter	elev
506	Vajda Livia	croitor
507	Verő Emilné	casnică
508	Weisz Ágnes	elevă
509	Weinberger Zoltán	funcționar particular

510	Weisz Margit	casnică
511	Wittenberger Éva	elevă
512	Weisz Lajosné	casnică
513	Wenistein Béla	elevă
514	Wernstein Ibolya	elevă
515	Weiszberger Miksáné	curățător
516	Wald Nánosné	casnică
517	Weinberger Livia	casnică
518	Weinberger József	elev
519	Wenistein Ibolya	elevă
520	Waldmann Berta	casnică
521	Weisz Istvänné	profesoară
522	Wesztfried Zsuzsa	elev
523	Weisz Tiborné	casnică
524	Weinreb Regina	casnică
525	Weisz Jozsefné	casnică
526	Weisz Ervin	elev
527	Weisz György	elev
528	Weisz Péter	elev
529	Weisz Ágnes	elevă
530	Weisz Rudolf	elev
531	Weisz Lajosné	casnică
532	Wenistein Zoltán	întreprinzător
533	Wechsler Magda	profesoară
534	Weinberger Lajos	proprietar de moară
535	Weinberger Ernóné	intermediar
536	Wallner Sándor	maistru
537	Weinberger Endre	elev
538	Weisz Imréné	casnică
539	Zelkovits Anna	elev

540	Zimmer Éva	elevă
-----	------------	-------

(L.Ş)

Oradea, 1944, mai 10.

Soss Andras,

directorul Bibliotecii*

(Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *fond Primăria Municipiului Oradea*, dos. 14/1944, f. 146-160).

* Precizăm faptul că poziția cu numărul 22 din tabel apare de două ori (mai exact: pozițiile 22 și 22/1), astfel că numărul total al cititorilor menționați este de 541.

CONTRIBUȚIA CERCETĂTORULUI IOAN CHIRA LA REACTUALIZAREA UNOR ASPECTE DIN ISTORIA TRAGICĂ A COMUNITĂȚII EVREILOR DIN ORADEA

După încheierea, în primăvara anului 1945, pe teritoriul european, a celui de-al doilea război mondial, supraviețuitorii – marcați definitiv de tragismul unor evenimente – au încercat să revină la normalitate, să-și refacă viața, în pofda dificultăților pe care le-au întâmpinat. Au fost, însă, și intelectuali care au conceput documente memorialistice, pentru a lăsa posterității mărturie despre „timpul prin care au trecut”, întâmplările cu care s-au confruntat, atât ei, cât și alți locuitori.

S-a detașat, între aceștia, Béla Katona¹, care a elaborat (și editat) în 1946 o carte intitulată *Várad a viharban*, care pune accent pe experiențele dureroase la care au fost supuși, prin ghetoizare, evreii din nordul Județului Bihor, care a fost, inclus în Ungaria horthystă, ca urmare a aplicării Dictatului de la Viena, din 30 august 1940.

Până în 1948, când Ágnes Zsolt publică jurnalul fiicei sale, Eva Heyman², nu au mai apărut texte de factură memorialistică referitoare la aceste realități de un dramatism fără precedent.

Se impune, totuși, să menționăm faptul că despre teroarea practicată de jandarmii și polițiștii horthyști în ghetoul cel mare din

---

¹ Béla Katona, *Várad a viharban (Oradea în furtună)*, Nagyvárad (Oradea), 1946.

² Prima ediție a *jurnalului* Evei Heyman a fost tipărit, în 1948, de mama sa (Ágnés Zsolt), sub titlul *Éva lányom (Fiica mea, Eva)*, fără ca ea să fie autorea textului.

Oradea au depus mărturii zguduitoare, la Tribunalul din Cluj (în 1946), mai multe victime.

După o perioadă de trei decenii (1946-1976), tăcerea asupra acestor componente locale ale Holocaustului a fost întreruptă de fostul consul general al Regatului României la Oradea, dr. Mihai Marina, care a publicat în *Magazin istoric*³, revistă de o largă răspândire în România (deosebit de apreciată de cititori), o relatare despre situația evreilor din Oradea și din Transilvania de Nord în primăvara anului 1944.

În rememorările sale, dr. Mihai Marina oferă date precise despre acțiunile de salvare, de la o moarte sigură, a unor evrei aflați pe teritoriul orașului Oradea, prin trecerea lor clandestină peste graniță din Ungaria în România, cu mașina Consulatului General și cu implicarea unor membri ai acestei instituții diplomatice și a unor țărani români din satele situate în apropierea frontierei amintite.

Pentru *prima dată* a fost introdusă în istoriografia română contemporană această problematică a salvării evreilor, care, pe parcursul timpului, s-a constituit ca o nouă temă de cercetare de un real interes științific, deoarece atestă sentimentele de solidaritate între oameni, peste învrăjbirile și ferocitatea pe care au dovedit-o militarii și oficialitățile fasciste (germane și ungare) din Transilvania de Nord, intrată în componența Ungariei horthyste la începutul lunii septembrie a anului 1940.

Au mai trecut aproape două decenii până când dr. Ioan Chira (fost atașat cultural al ambasadei României la Budapesta și, ulterior, locuitor al municipiului Oradea) a efectuat o cercetare atentă a unor lucrări apărute în străinătate și, cu deosebire, a documentelor existente în fondurile deținute de Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale. Rezultatele le-a făcut cunoscute într-

---

³ Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39-41.

un studiu bazat pe o documentație inedită de o certă utilitate și intitulat *Genocidul evreilor din Bihor în perioada ocupației ungare (septembrie 1940 – octombrie 1944)*⁴. Este cea dintâi tentativă a unui cercetător român de a recupera din trecutul nu prea îndepărtat (din urmă cu o jumătate de secol) fapte și întâmplări adevărate legate de destinul tragic al evreilor bihoreni.

Sunt de remarcat atât rigoarea investigației, cât și discernământul critic al comentariilor, care se fixează pe terenul informațiilor ușor verificabile, prin trimiterea corectă la sursele bibliografice și documentare la care a apelat autorul.

Examinarea, din perspectivă istoriografică, a acestei lucrări ne permite punerea în evidență a contribuției pe care dr. Ioan Chira a avut-o la așezarea unei asemenea teme de istorie locală pe coordonatele veridicității istorice și ale relevanței istoriografice.

Preocupat de identificarea efectelor nocive ale propagandei antisemite din Ungaria interbelică, dr. Ioan Chira recurge, pentru argumentare, la un citat dintr-o declarație a lui Miklós Horthy, pe care le reproducem: „În ceea ce privește *problema evreiască* (deci, pentru el, exista o așa-zisă „*problemă evreiască*” în Ungaria, care trebuia soluționată (subl.ns.-A.F.), *în întreaga mea viață am fost antisemit* (iată, deci, o mărturie personală, care nu mai necesită comentarii-n.n.), nu am avut niciodată contacte cu evreii. *Am considerat intolerabil ca aici, în Ungaria, fabricile, băncile, bogățiile, afacerile, teatrele, ziarele, comerțul etc să fie în mâinile evreilor, și ca imaginea maghiară – mai ales în străinătate – să fie evreul*”⁵ (subl.ns.-A.F.).

Întreaga politică a guvernelor ungare a vizat, conform acestui plan al amiralului Horthy eliminarea evreilor „din pozițiile

---

⁴ Ioan Chira, *Genocidul evreilor din Bihor în perioada ocupației ungare (septembrie 1940 – octombrie 1944)*, în *Aletheia*, 1995, nr. 5, p. 50-59.

⁵ *Ibidem*, p. 52 (vezi titlul original în *Horthy Miklós titkos dratari*) (*Documente secrete ale lui Horthy Miklós*), Editura Kossuth, Budapest, 1965, p. 261.

cheie”⁶ ale statului ungar. Cea mai solidă confirmare a acestui fapt o furnizează tot guvernatorul Ungariei, Miklós Horthy, care, iritat de critica unor oficialități naziste, pe chestiunea că guvernul ungar ar fi procedat față de evrei cu prea multă blândețe, răspunde în termeni foarte clari: „În această problemă, fără lipsă de modestie, pot menționa faptul că eu am fost primul care m-am pronunțat împotriva comportamentului distructiv al evreilor și, de atunci,, am întreprins măsuri corespunzătoare pentru a pune capăt influenței lor. Măsurile întreprinse de mine au eliminat practic posibilitatea evreilor de a exercita, pe mai departe, influența lor negativă asupra vieții publice a țării”⁷ (subl.ns.-A.F.).

După 19 martie 1944, când Ungaria a fost ocupată de trupele germane, s-a trecut la faza finală a măsurilor antievreiești. În volumul cu corespondență secretă a lui Miklós Horthy a fost inclus un document din 25 mai 1944, care confirmă practicarea unei politici de distrugere a elementului evreiesc din Ungaria horthystă. Din această rezultă că s-a realizat deja „suspendarea completă a drepturilor pentru evrei, limitarea drepturilor [lor] individuale, confiscarea averii [acestora], interzicerea completă a activităților economice [și] reducerea la minimum a asigurării nevoilor de hrană și eliminarea lor, nu numai din cadrul națiunii ungare, ci din întreaga societate și comunitate umană”⁸ (subl.ns.-A.F.).

Profesorul dr. Ioan Chira nu se limitează la prezentarea evoluției (din 1920 și până în 1944) a „problemei evreiești” din Ungaria, mai exact a agravării tendințelor de anihilare a rolului pe care evreii l-au avut în societate ungară, într-o multitudine de domenii (economic, financiar, literatură, presă etc). El a investigat lucrările de referință, dar mai ales fondurile documentare orădene,

---

⁶ Horthy Miklós, *op. cit.*, p. 383-385

⁷ *Ibidem*, p. 392

⁸ *Ibidem*

pentru a depista noi informații cu privire la tratamentul la care au fost supuși evreii din Oradea și partea de nord a Județului Bihor în perioada 1941-1944.

Prin urmare, a fost descoperit comunicatul cu nr. 264/1944 al Cabinetului primarului din Oradea prin care a fost suspendată „presa editată de evrei”⁹, de altfel cea mai bine reprezentată și care apărea și în limba maghiară. A urmat eliminarea profesioniștilor evrei din alte domenii de activitate. Spre exemplu, printr-un ordin, au fost excluși o sută de intelectuali evrei din Camera avocaților orădeni¹⁰.

Autoritățile ungare impuse în spațiul Transilvaniei de Nord au recurs și la alte metode de discreditare și, în final, de înlăturare a tuturor celor care au reprezentat spiritul etnic al minorității evreiești, mai ales în perioada interbelică. Edificator sub acest raport este documentul transmis, la 3 iulie 1942, de către comandantul jandarmilor din Salonta, cpt. Székely Miklós, către Președinția Consiliul de Miniștri al Ungariei, în care îl reclama pe rabinul-șef al Salontei, dr. Nebel Abraham, că – la 31 decembrie 1930 – i-a îndemnat pe locuitorii evrei din același orașel de provincie ca să „nu se declare maghiari (cum ar fi dorit militanții maghiari din Transilvania –n.n.), ci evrei”¹¹, la recensământul din același an.

S-a pornit o adevărată „vânătoare” a evreilor care au încercat să-și afirme propria identitate, autoritățile horthyste făcând, într-o

---

⁹ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.-S.Jd.Bh.), fond *Primăria Municipiului Oradea*, dos. 5/1941, f. 28. În acest document se menționa *expressis verbis* faptul că „nu poate fi editor responsabil (al vreunui ziar care apărea în Oradea –n.n.) decât o persoană care nu este evreu”. Așadar, după ce întreprinzătorii și gazetarii evrei au fost principalii editori ai ziarelor (de limbă maghiară) din Oradea timp de decenii, acum – în contextul aplicării „soluției finale” – acest lucru nu mai putea fi tolerat.

¹⁰ Apud Ioan Chira, *op. cit.*, p. 54.

¹¹ A.N.-S.Jd. Bh., *fond Prefectura Județului Bihor*, dos. 35/1942, f. 2-5.

primă fază, o obsesie din a-i determina pe toți evreii să se dea maghiari, pentru ca, pe parcurs, să-i elimine definitiv din activitățile publice și, după cum se știe, chiar fizic, prin deportarea lor (masivă și forțată) în lagărele morții din Polonia și Germania, unde naziștii le-au aplicat monstruoasa „soluție finală”.

Este de remarcă, totodată, faptul că autorul lucrării la care ne referim vizează, în reconstituirea sa istoriografică, un aspect prea puțin relevat de cercetarea anterioară, mai exact încorporarea evreilor în detașamente de muncă, ca și a locuitorilor români de pe teritoriul Ungariei horthyste. Această practică distructivă a avut ca scop exploatarea forței de muncă a celor obligați să facă parte din „detașamentele de muncă” (care, de fapt, n-au fost întotdeauna, numai de „muncă”), precum și distrugerea fizică a lor, în mod programat și fără milă.

În părțile Bihorului de Nord „primele încorporări de evrei”¹² s-au efectuat încă din anul 1942, în componența acestora intrând, selectiv, membri ai elitei evreiești locale (medici, ingineri, avocați, funcționari și oameni de afaceri), care, în conformitate cu programul guvernamental (în componența sa antisemită), trebuiau distruși psihic și fizic.

Orășelul Marghita a devenit, prin decizia autorităților, un centru de concentrare a evreilor, în vederea trimiterii lor în detașamentele de muncă forțată. La un moment dat au fost strânse aici 428 de persoane de origine evreiască¹³, care au fost trimise – la începutul lunii iulie 1942 – în URSS, la Gornostayevsk.

După un drum de 10 zile, sub pază militară, acestea au ajuns la destinație, de unde, după numai 2 zile de odihnă, au fost obligate să facă un „marș forțat” spre Siberia, pe o distanță de 1400 km., cu

---

¹² Ioan Chira, *op. cit.*, p. 54

¹³ Între acestea se aflau „18 avocați, 14 medici, 20 directori de fabrici, 15 proprietari de mari fabrici, 6 directori de bancă, peste 70 de comercianți, 4 artiști, 6 ziariști și foarte mulți funcționari” (*Ibidem*, p. 54) din Oradea și nordul județului Bihor.

ținta finală: localitățile Volkonvka și Nikolaevka. Aici i-a așteptat nu numai frigul (de - 30° și - 40°), pentru care nu erau pregătiți (plecaseră cu haine subțiri, de vară, total inadecvate noii situații și cu consecințe dramatice pentru „detașamentişti”), ci și o „zonă minată” (deci periculoasă) în care să construiască drumuri și să le întrețină¹⁴, cunoscută fiind rapida lor deteriorare datorită climei locale, aspre și foarte instabilă.

În anul următor, au fost constituite, tot la Marghita (pentru județul Bihor), noi detașamente de muncă din evrei, care au fost trimise, de această dată, în zonele Băii Mari (unde a fost instalat și un comandament militar, care să se ocupe de acestea) și în cea a secuimii. Militarii horthyști care păzeau aceste detașamente s-au comportat cu evreii într-un mod dur și inuman, comițând atrocități¹⁵ asupra lor și cauzând moartea multora.

Un alt aspect al politicii antisemite a guvernanților horthyști îl constituie adoptarea unor măsuri de „îngrădire și izolare a evreilor”, fiind desființate „toate asociațiile și grupările evreiești”, interzis accesul evreilor în biblioteci și „purificarea” bibliotecilor publice de cărți semnate de autori evrei, fapte care s-au petrecut și pe teritoriul orașului Oradea¹⁶.

După 19 martie 1944, când Ungaria a fost ocupată de trupele germane, s-a trecut la o altă fază a acțiunilor statale antievreiești, care au culminat cu organizarea, mai întâi în partea de răsărit a Ungariei (în speță în Transilvania, Crișana și Maramureș), a unor ghetouri pentru populația evreiască și, în final, deportarea acesteia în lagărele morții din Polonia și Germania.

---

¹⁴ Ioan Chira, *op. cit.*, p. 54.

¹⁵ Ioan Chira apreciază, în acești termeni, atitudinea fasciștilor unguri față de evreii din detașamentele de muncă: aceștia „au recurs la cele mai josnice metode de tortură și batjocoritoare a celor internați” (*Ibidem*, p. 54).

¹⁶ Ioan Chira, *op. cit.*, p. 55.

Cu această realitate fără precedent s-au confruntat și evreii din partea de nord a județului Bihor (care a fost cedată, în 30 august 1940, Ungariei horthyste) și, cu deosebire, cei din Oradea, care formau o pondere demografică, economică și culturală. De remarcat că Oradea a fost singurul oraș din Transilvania de Nord în care au fost organizate, în partea sa centrală, două ghetouri, din care unul a fost suprapopulat cu 25.000 de evrei, devenind cel mai mare ghetou din Ungaria aceluși moment (respectiv aprilie 1944).

Felului cum a fost organizat și funcționat principalul ghetou din Oradea, dr. I. Chira îi dedică cea mai întinsă parte a studiului său, conferindu-i o pondere pe deplin justificată, deoarece a reprezentat expresia maximă a politicii antievreiești a autorităților horthyste. A dovedit un condamnabil zel în această direcție viceprimarul orașului, Gyapay László, care a semnat, la începutul lunii mai, un comunicat din care cităm un pasaj semnificativ: „În temeiul dispoziției guvernului regatului ungar, interneze în ghetou pe toți evreii orădeni, obligați a purta steaua galbenă”. Totodată, același personaj administrativ îi avertizează, pe ceilalți locuitori, care ar deține „bunuri evreiești” (mai ales bijuterii), să le predea cabinetului primarului¹⁷, altfel vor suporta cele mai severe pedepse.

Sunt de reținut comentariile cercetătorului orădean cu privire la ghetou, care sunt precise și severe, așa cum, de altfel, merita această „realizare fascistă”: „Ghetoul din Oradea oferea cele mai proaste condiții de existență pentru cei internați. Spațiul destinat evreilor orădeni, care reprezentau 30% din populația orașului, putea asigura condiții minime pentru 1/15 din populația orașului. Înghesuiala era atât de mare încât, într-o cameră trebuia să

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 55. Randolph Braham, *A magyar Holocaust (Holocaustul ungar)*, Gondolat-Budapesta, 1988, p. 451. Cu toate amenințările, peste 2000 de creștini au „ascuns bunuri evreiești” și, în consecință, le-au fost intentate procese (Randolph Braham, *op. cit.*, p. 461).

locuiesc 14-15 persoane. Produsele alimentare asigurate erau puține iar serviciile de bază lipseau. La acestea se adăugau și întreruperile dese a alimentării cu apă și curent electric a ghetoului. În aceste condiții viața evreilor din ghetoul orădean devine, pe zi ce trece, tot mai insuportabilă. Lipsa condițiilor elementare de viață și igienă, acțiunile permanente de tortură și agitație transformă viața acestora într-un coșmar¹⁸.

Pentru prima dată, în istoriografia problemei, este identificată *practica terorii* în acest ghetou. De fapt, în așa-numita fabrică „Dreher” au fost chinuiți, într-un mod bestial, un număr destul de mare de evrei, pentru a le smulge informații cu privire la averile lor, ori, mai exact, la locurile unde acestea au fost ascunse. Prin aceste metode tipic fasciste, Oradea a fost așezată pe *harta locurilor de teroare de pe continentul european*.

O altă prioritate pe care o deține dr. Ioan Chira, ca autor român de lucrări despre evrei, este readucerea în actualitate a acțiunilor de solidaritate¹⁹ cu exemple convingătoare de persoane care au contribuit la salvarea de la moarte sigură a unor evrei orădeni sau veniți aici din alte locuri ale Ungariei și Transilvaniei de Nord. Un remarcabil exemplu în această direcție l-au oferit Consulatului General al României de la Oradea, care au reușit să treacă peste graniță, în România, atât cu mașina consulatului, ca și prin alte modalități, evrei care ulterior au depus mărturii sigure în acest sens. Ei și-au asumat un risc incontestabil, ca și călăuzele (care erau țărani români din satele situate în apropierea graniței) care au trecut grupurile de evrei prin locuri numai de ele cunoscute, pe teritoriul României, unde s-au grupat, mai ales la Arad, de unde s-au îndreptat spre București.

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 56.

¹⁹ *Ibidem*, p. 57.

Trecuse peste jumătate de secol de la momentele acestea de tragice experiențe ale evreimii orădene și un studiu temeinic documentat aducea în actualitate date concrete, de certă valoare științifică și morală, prin strădania cercetătorului dr. Ioan Chira, care își înscria numele, prin acest demers al său, în rândul celor dintâi istorici români preocupați de soarta acestei minorități cu un destin aparte.

NOI SURSE DOCUMENTARE CU PRIVIRE LA SUFERINȚELE SUPRAVIEȚUITORILOR EVREI AI GHETOURILOR, LAGĂRELOR DE CONCENTRARE ȘI DETAȘAMENTELOR DE MUNCĂ, REVENIȚI ÎN ORADEA DUPĂ RĂZBOI

Așa cum se cunoaște, la încheierea conflagrației mondiale foștii deținuți ai lagărelor de concentrare, prizonierii de război, deportații în lagărele de muncă și alte categorii s-au întors acasă, unde, în mod firesc, doreau să-și refacă viețile. Între ei se numărau și supraviețuitorii evrei ai lagărelor, ghetourilor și detașamentelor de muncă din anii celui de-al doilea război mondial, care au avut de înfruntat un lung șir de greutăți, până când viața lor a reintrat pe un făgaș, de oarecare normalitate, în România primilor ani postbelici.

Ne propunem, cu acest prilej, să aducem în atenția cercetării și a cititorilor interesați de istorie noi date și fapte cu privire la situația evreilor care au reușit să scape din Holocaust (Șoah), pe baza unor surse arhivistice inedite. Este vorba de declarațiile acelor evrei care au depus cereri pentru a primi pensii guvernamentale, de diverse categorii *urmași, orfani de ambii părinți, văduve și accidentați*.

Declarațiile date de aceștia conțin importante informații cu privire la experiențele trăite în ghetourile și lagărele prin care au trecut în perioada războiului.

De aceeași soartă au avut parte și evreii orădeni reîntorși acasă sau cei care, fiind originari din alte regiuni ale țării, au decis să se stabilească la Oradea, după terminarea războiului mondial. Este

important de menționat faptul că orașul avea, până în momentul creării ghetoului și deportării evreilor de către regimul horthyst (în lunile mai-iunie 1944), o numeroasă populație de etnie evreiască, de aproximativ 25.000 de evrei, adică o treime din numărul locuitorilor săi.

Acasă au întâmpinat mari dificultăți materiale, deoarece nu dispuneau de mijloacele necesare asigurării existenței zilnice. Aproape toți sufereau de diverse boli și afecțiuni, datorate condițiilor inumane din ghetouri și lagărele de concentrare și detașamentele de muncă din timpul războiului.

Lectura documentelor permite constatarea că tinerii au avut cele mai mari șanse de supraviețuire, deoarece erau mai rezistenți la mediul atroce al lagărelor naziste.

Se impunea luarea unor măsuri urgente de către guvernarea vremii, pentru a veni în ajutorul acestor oameni loviți cumplit de experiența tragică a războiului. Prin urmare, guvernul a intervenit, cum era firesc, în sprijinul lor în primii anii postbelici, adoptând o *lege a pensiilor*, din anul 1948. De aplicarea acesteia se ocupa, pentru evrei, Comitetul Democratic Evreiesc, înființat 7 iunie 1945, ca o creație a Partidului Comunist din România¹, deci subordonat acestuia.

Prin intermediul acestei instituții era a fost adusă sub controlul politic comunist evreimea din România.

În anul 1948, Ministerul Muncii dădea legea nr. 82/1 aprilie, cu privire la *drepturile urmașilor, copiilor, văduvelor celor decedați în război*. Aceștia, în baza unor *declarații scrise* date pe formulare tipizate, cu martori, puteau beneficia de o pensie din partea statului român. Formularele înregistrau următoarele categorii de beneficiari de pensii de stat: *urmași (văduve, copii) și accidentați*.

---

¹ Corneliu Crăciun, *Comitetul Democratic Evreiesc (Bihor-Oradea) – între promisiunea loialității și eșuarea în trădare*, în *Crisia*, p. 174

Este important de subliniat faptul că avem de-a face cu o informație istorică de certă semnificație, a cărei valoare constă nu numai în aflarea numelor celor care au beneficiat de acest drept, ci și, mai ales, în aducerea la cunoașterea celor interesați a *tratamentului inuman* la care au fost supuși, în anii războiului, și urmările acestuia asupra lor.

Aceste aspecte sunt un *fragment din capitolul istoriei minorității evreiești* în timpul conflagrației mondiale, atestat de mențiunile (răspunsurile la întrebările) din cuprinsul chestionarelor.

În aceste acte existau mai multe puncte, pe care considerăm necesar să le arătăm, pentru o mai bună înțelegere a subiectului: date referitoare la solicitantul pensiei (nume său de familie, de botez, domiciliul, locul nașterii, profesiunea actuală, starea civilă, vârsta, copiii, dacă aveau.

Relevanța istorică a documentelor completate de supraviețuitori constă în *relatarea* momentelor și *situațiilor tragice* prin care au trecut în timpul detențiilor din detașamente, ghetouri și lagărele de concentrare. Este făcută descrierea circumstanțelor în care acești oameni și-au pierdut familiile, condițiile în care, supuși fiind unor experiențe nemiloase, au contractat sechele, infirmități și boli grave, care au avut consecințe asupra sănătății lor. Consemnările acestora sunt, conform cerințelor întocmirii actelor oficiale, concise și seci, dar faptele sunt cutremurătoare, permițându-ne să cunoaștem cruzimile greu de imaginat prin care au trecut, torturile pe care le-au îndurat.

În ele se află informații referitoare la *condițiile de muncă și tratamentul* aplicat în ghetourile, detașamentele și lagărele de concentrare unde au fost internați. De asemenea, în cazul *categoriei urmașilor* cu drept de pensie, se poate afla ce s-a întâmplat cu rudele lor, în principal părinții, împrejurările în care aceștia au decedat.

Nu s-a păstrat însă o situație completă, privitoare la toți evreii care s-au întors în Oradea. Numărul persoanelor identificate de noi în documente, (în singurul dosar existent) este de 65, dar cazurile lor sunt reprezentative pentru soarta victimelor Holocaustului.

Dosarul mai conține o cerere de aprobare a pensiei, adresată ministrului Muncii și Prevederilor Sociale, urmând menționarea, pe scurt, a motivației acesteia și anexarea actelor următoare: *declarația tip și un chestionar*, din care „se vedea situația materială și împrejurările în care a contractat infirmitatea” (subl.ns.-A.F.).

Față de acestea din urmă avem un interes special, pentru că ele permit cercetării istorice recuperarea unor aspecte necunoscute privitoare la soarta evreilor din anii celui de-al doilea război mondial. Formula uzuală de încheiere, sub care se semna cel care întocmea cererea, astăzi stârnește zâmbete, dar era impusă de autoritățile epocii: „Trăiască Republica Populară Română!”. Astfel, semnatarul era obligat, ca formal, să-și afirme susținerea față de republica populară.

Chestionarele aveau antetul Comitetului Central al Comitetului Democrat Evreesc, fiind împărțite în două mari categorii: *accidentați*, cei mai mulți de altfel și *urmași* (orfani, văduvele de război, mai rar, părinți fără copii). Ele conțineau mai multe capitole, unele dintre acestea fiind întrebări: datele solicitantului (nume, adresa, locul nașterii, profesie, stare civilă, copii, vârsta etc). La punctul al doilea (B.) se cereau: „*Date generale referitoare la împrejurările în care au contractat infirmitatea*” (mai exact ce fel de infirmitate, data, descrierea împrejurărilor în care a fost contractată).

Considerăm necesar să prezentăm câteva cazuri menționate în documente, pentru a se înțelege mai bine despre ce este vorba. Iată cazul unui deținut din lagăre: *Schleim Abraham*, care domicilia

în 1948 în Oradea, fiind născut la Cernăuți, dar stabilit, după război, la Oradea. La descrierea împrejurărilor în care a contractat infirmitatea declara: „Am fost bătut din partea soldaților fasciști așa de tare cu arma că am pierdut vederea ochi[ului] stâng” (f.1). Acesta, „fiind evreu”, a fost trimis, în iulie 1941, în lagărul de la Smerinca (Ucraina), de unde a fost eliberat în luna aprilie 1944 (f. 4 v.). „de armatele sovietice” (f. 8 v.). Poate fi observat parcursul acestuia prin mai multe lagăre de concentrare, ceea ce cauzase infirmitatea a fost tratamentul crunt aplicat de soldații SS.

Studenta, după război, Lia Grossman (de 17 ani), prin tutorele ei, Rosenberg Filip (președintele de atunci al Comunității Evreilor din Oradea), a trecut prin experiențe umane extraordinare. În ceea ce-i privește părinții, aflăm din declarația sa, că tatăl i-a fost executat de SS, lângă München, iar mama fusese gazată la Auschwitz. Despre tatăl său a declarat că parcursese următoarele etape: la 3 mai fusese închis în ghetoul din Oradea, în chiar prima zi de existență a acestuia, de unde a fost deportat la 28 mai 1944 la Auschwitz, de unde a fost trimis într-un lagăr din Germania, unde a fost exterminat lângă München, în luna mai 1945 (f. 10-11 și 18-19).

O *urmașă* a unei victime a fost și Grósz Regina (născ. Bleier) al cărui soț, Grosz Martin, decedase în anul 1944. Acesta a fost selectat imediat după sosirea la Auschwitz, pentru a fi gazat, deoarece nu era apt pentru muncă: „Din ghetoul Oradea a fost dus în Germania, la Auschwitz, unde a fost imediat selecționat și dus la crematoriu”.

Alexandru Fischer, originar din Voivoizi (jud. Bihor), era în categoria accidentaților, suferind de „Deformarea spatelui, boală de nervi la piciorul drept, în Bruck, Austria, ian. feb.1945”.

Soțul Irinei Friedmann, din Oradea, a decedat în următoarele împrejurări: „La data de 1941, luna septembrie a fost ridicat de fasciștii în Harkov, unde a fost exterminat de soldații S.S.”.

Stern Alexandru a dispărut la Kiev, în luna decembrie 1941, fiindcă „A înghețat pe drum”, după cum reiese din declarația văduvei Elisabeta Stern (n. Szlopp). Ladislau Halmos avea infirmitatea pleurezie pirulentă dreaptă. „În urma retragerii armatelor fasciste din Ucraina am fost goniți fără mâncare și haine și acolo m-am îmbolnăvit”.

Pe baza lecturii documentelor se poate observa că, în majoritatea cazurilor celor care au decedat, acest eveniment s-a produs imediat la sosirea în lagărul de concentrare de la Auschwitz, sau într-o scurtă perioadă de timp după aceea, fiind gazați și apoi arși în crematoriu, lăsând în urma lor urmașii care au dat declarații. În ceea ce-i privește pe cei accidentați, se poate constata faptul că infirmitățile fuseseră certificate de medici, care puseseră diagnosticul.

Informațiile din documentele prezentate în *anexa lucrării* se adaugă declarațiilor date de supraviețuitorii evrei la sfârșitul războiului în procesele criminalilor de război și alte declarații, completând sursele istorice, care ne relevă noi fațete ale situației tragice a evreimii europene în anii celui de-al doilea război mondial. Ne exprimăm convingerea că publicarea unor asemenea mărturii istorice este nu numai prioritară ci și de o utilitate științifică deosebită. Orice demers de această natură aduce un necesar spor de cunoaștere a problematcii la care ne-am referit.

ANEXE DOCUMENTARE:

SOLICITANȚII EVREI PENTRU ACORDARE DE PENSII ÎN BAZA (LEGII NR. 82/1 APRILIE 1948) ȘI ÎMPREJURĂRILE ÎN CARE AU CONTRACTAT INFIRMITATEA / CAUZA DECESULUI

Solicitările au fost adresate Ministrului Muncii și Prevederilor Sociale.

Direcția pensiilor I.O.V.R. (Invalizi, orfani, văduve de război) serviciul asimilație.

1.

1. Accidentați:

1. Nume, prenume: **SCHLEIM**, Abraham
2. Locul și data nașterii: Stăuceni, jud. Cernăuți, 1 iulie 1916
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „Am fost bătut din partea soldaților fasciști așa de tare cu arma că am pierdut vederea ochi stâng”.
4. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „ianuarie 1942, lagărul din Smerinca, Ucraina”.
5. Martori: Neuberger Simion, Kupferschmidt Izrael, Sand Rozalia, Chringer Peppi, Neuberger Clara, toți din Oradea.
6. Ce munci ați prestat?: „descărcarea vagoanelor de cărbuni” (la Smerinka și Moghilov)

(Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare A.N.-S.J.Bh.), *fond Comitetul Județean al Comunității Democratice Evreiești din Bihor*, dos. 10/A/1948, f. 1-2)

2. Urmași:

Orfan de ambii părinți:

1. Nume, prenume: **GROSSMAN** Lia (student), prin tutore Rosenberg Filip.
2. Locul și data nașterii: Oradea, 17 august 1928; studentă la Universitatea din Cluj
3. Date referitoare la autor: Grossman Eugen, născut la Hernadcea, 16 septembrie 1898.
4. Indicați toate lagărele: „3 mai 1944 – ghetoul din Oradea; 28 mai 1944 – deportarea la Auschwitz, apoi în Germania și lângă München a murit”.
5. Date referitoare la împrejurările în care s-a produs decesul sau dispariția autorului: „Tata executat de SS lângă München la 4 mai [1945], mama gazată la Auschwitz”.
6. Martori: Grossmann Ladislau, Steier Carla, Blütner Desideriu, Dubinski Gheorghe – toți din Oradea

(*Ibidem*, f. 9-22)

3. Accidentați:

1. Nume, prenume: **FISCHER**, Alexandru
2. Locul și data nașterii: Voivoizi, Bihor, 20 iulie 1911
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „la transportarea de trunchi lemne întregi din pădurea de la Bruck an den Layta (Austria), accident de spate; la picior, răceală în lagărul de la Mathausen”.
4. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „Deformarea spatelui, boală de nervi la piciorul drept, în Bruck, Austria, ian.-feb.1945”.
5. Martori: Balajti Eugen, com. Tria, jud. Bihor; Hermann Ignațiu, Oradea [str.] Liszt Ferenc, nr. 16, Rosenfeld Desideriu, Oradea; Mann Adalbert, Budoj; Jakobovits Emeric, Oradea.

(*Ibidem*, f. 24-32)

4. Accidentați:

1. Nume, prenume: **IMRE**, Toma (student), Oradea.
2. Locul și data nașterii: Oradea, 27 iulie 1928.
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „între 1944-1945, în timpul deportării în Germania, din cauza nutriției și igienei insuficiente în lagărul Rostock”.
4. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „Tuberculoză pulmonară, din cauza nutriției și igienei insuficiente, în lagărul Rostock”.
5. Martori: Dr. Imre Andrei, Dr. Reich Izidor, Szentvanyi N., Levkovits marochinar, Kleinhender Francisc, toți din Oradea.
6. „Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile în care ați locuit, precum și datele de intrare și ieșire: 3 mai 1944, ghetoul din Oradea; 2 iunie 1944 deportarea în Auschwitz, Dörnhau, Bergenbelsen, Stettin, Bart, Rostock, unde a fost eliberat”.

(Ibidem, f. 33-36)

5. Urmași:

1. Nume, prenume: **STEIN**, Dezideriu (tehnician dentar)
2. Locul și data nașterii: Siculeni, jud. Ciuc, 31 decembrie 1927
3. B) Date referitoare la autor: **STEIN** Nathan (tatăl), născut la Ieud, Maramureș, la 14 noiembrie 1897.
4. Data și locul decesului: 1945 martie, Buchenwald.
5. Descrierea împrejurările în care s-a produs decesul sau dispariția: „În drum de la Valkenberg la Buchenwald a fost omorât de soldați S.S.”.
6. Martori: Horvath Ernest, Davidovitz Hermann, Ganz N., Samuel Adalbert, Ternovits Ferdinand (toți din Oradea).

(Ibidem, f. 42-46)

6. Accidentat:

1. Nume, prenume: **LICHTÁG**, Ignác.
2. Locul și data nașterii: Hajdutetétlen (Ungaria), 5 martie 1902.
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „Am fost silit să lucrez în detașamentul de muncă 110/66 săptămâni de-a rândul, în groapa canalului distrus, în gara Oradea, de bombardament în apă până la brâu fără vreun mijloc de protecție, cizme de cauciuc sau altceva, în toamna anului 1944”. Infirmitatea contractată: reumatism acut la membru.
4. Data și locul unde a contractat infirmitatea: toamna anului 1944; deține certificat medical dat de Casa Asigurărilor Sociale din Oradea și declarația dată de cinci camarazi cu privire la împrejurările contactării infirmității.
5. Martori: Friedlander Felix; Salamon Zoltan; Weisz Beni; Schwartz Mihai; Baum Alexandru, toți din Oradea.
6. Alte informații despre împrejurările în care a contractat infirmitatea: „în urma bombardării gării Oradea a fost distrus canalul general colector de apă, distrugându-se canalurile de fontă. Eu, în acel timp, luna septembrie 1944, am fost în detașamentul de lucru compus din evreii orădeni, cari erau atașați la armata maghiară și folosiți la lucrările de curățire după bombardamente. Cu această ocazie, am fost silit să lucrez, săptămâni de-a rândul, în groapa canalului, fără cizme de cauciuc sau un mijloc de protecție, fiind de meserie instalator de apă. Am contractat de pe urma acestei munci sălbatice un reumatism acut în picioare și mâini, care mă face periodic incapabil de muncă”.

(Ibidem, f. 53-56)

7. Văduvă:

1. Nume, prenume: **FRIEDMANN**, Irina
2. Locul și data nașterii: Oradea, 28 februarie 1910.

3. „Soțul a decedat în următoarele împrejurări: „La data de 1941, luna septembrie, a fost ridicat de fasciști în Harkov, unde a fost exterminat de soldații S.S.”.
4. Date legate de autor: Friedmann Iosif, născut la 7 ianuarie 1904; mort la Harkov, în mai 1943.
5. Martori: soția lui Fischer Carol, Farkas Dora, Weisz Iolanda, Marton Ștefan, soția lui Baumgarten.

(Ibidem, f. 58-62)

8. Văduvă:

1. Nume, prenume: **STERN** Elisabeta, n. Szlopp
2. Locul și data nașterii: Oradea, 19 decembrie 1911
3. Data și locul decesului sau dispariției: Kiev, în luna decembrie 1941.
4. Descrierea împrejurărilor: A înghețat pe drum.
5. Data referitoare la autor: Stern Alexandru, n. 18 decembrie 1905.
6. Indicați un număr de cinci persoane care cunosc împrejurările decesului sau dispariției: Rosenblatt Ștefan, Spitzer Nicoale, Franckel Francisc, Jaczkovitz Nicolae, Kohn Dezideriu.

(Ibidem, f. 69-70)

9. Urmași (văduvă):

1. Nume, prenume: **GROSZ** Regina (născ. **BLEIER**)
2. Locul și data nașterii: Liska-Tolcava, 27 februarie 1899.
3. Date referitoare la autor: Grosz Martin, născut Megyaszó, Ungaria, 15 februarie 1892.
4. Împrejurările în care s-a produs decesul: „În anul 1944, din ghetoul Oradea a fost dus în Germania, la Auschwitz, unde a fost imediat selecționat și dus la crematoriu.

5. Data și locul decesului: Auschwitz, 3 iunie 1944.
6. Martori: Gersch Isac, Kohn Iacob, Blau Matei, Salamon Rafael, Friedmann Armin.

(Ibidem, f. 80-90)

10. Accidentat:

1. Nume, prenume: **GROSZ** Adalbert
2. Locul și data nașterii: Târgu-Mureș, 11 august 1908.
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „La descărcarea unui vagon de pietriș, în detașamentul de lucru evrei Predeal, trenul de lucru a fost manevrat fără a ne face atent. În urma acestei mișcări a vagonului, am căzut din vagonul-platou, pe terasamentul liniei ferate, cu spatele în afară, ajungând toată greutatea corpului în cădere pe mâna stângă, care în acest moment s-a fracturat. Fractura s-a întâmplat în ziua de 30 septembrie, iar eu am fost trimis la medic numai în ziua de 3 oct. 1941, la Brașov și de „acolo” fără nici un pansament, la Arad, la domiciliu, fără a fi internat în spital.
4. Data și locul unde a contractat infirmitatea: 30 septembrie 1941, Predeal.
5. Martori: Hoffmann Geza, Hirsch Izidor, Goldschtein Ludovic, Iustin Prună (Arad).

(Ibidem, f. 91-92)

11. Accidentat:

1. Nume, prenume: **LEBOVITS**, Fischl
2. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „Nefiind îmbrăcat suficient și din cauza frigului m-am îmbolnăvit grav de tuberculoză, în lagărul Dora”.
3. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile în care ați locuit, precum și datele de

intrare și ieșire: 8 mai 1944, ghetoul din Oradea; 28 mai deportarea în Auschwitz; 6 iunie 1944 Vallerleben; în luna iulie Tiel; în luna septembrie, Dora, unde am [fost] eliberat”.

4. Martori: Kohn Alexandru, Katz Emeric, Ing. Schön Ernest, Katz Herman, Roth Aron (toți din Oradea).

(Ibidem, f. 100-105)

12. Urmași:

1. Nume, prenume: **TABAK**, Livia, prin tutore Rosenberg Filip
2. Locul și data nașterii: Oradea, 9 februarie 1928.
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: 10 ianuarie 1945, Auschwitz.
4. Date referitoare la autor: Tabák Izidor, născut la 25 mai 1899, la Billin, Cehoslovacia
5. Martori: Reti Ladislau, Farkas Eugen, Grosz Alexandru, Reichstein Emanuil, Schwartz Alexandru.

(Ibidem, f. 109-119)

13. Urmași (Văduvă):

1. Nume, prenume: **ROSENZWEIG**, Maria (născ. Szabo).
2. Locul și data nașterii: Nagykörös, Ungaria, 20 iunie 1886
3. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul: „6 mai 1944 – ghetoul din Oradea” 29 mai 1944 a fost deportat la Auschwitz, de unde nu s-a înapoiat”; „a fost ars în crematoriu”.
4. Date referitoare la autor: ROSENZWEIG Armin
5. Data și locul nașterii: Oradea, 27 aprilie 1871.
6. Data și locul decesului sau dispariției autorului: 2 iunie 1944, Auschwitz
5. Martori: Salamon Iosif, Dr. Adonyi Mihai, Kohn Alexandru, Terkeltauh Adalbert (toți din Oradea).

(Ibidem, f. 120-135)

14. Urmași (orfani):

1. Nume, prenume: **ADONYI** Edith, prin tutore Erdei Margareta.
2. Locul și data nașterii: 20 iunie 1930
3. Descrierea împrejurările în care s-a produs decesul: „5 mai 1944 – lagărul din Oradea”, 29 mai 1944 – deportarea la Auschwitz; A fost selectat și ars în crematoriu la Auschwitz”.
4. Date referitoare la autor: Adonyi Francisc (tatăl), născ. Oradea, 2 iunie 1902.
5. Data și locul decesului sau dispariției: „A dispărut într-un lagăr de muncă la Auschwitz.
6. Data și locul decesului sau dispariției: „2 iunie 1944, Auschwitz”.
7. Martori: Salomon Iosif, Dr. Adonyi Adalbert, Adonyi Mihai, Kohn Alexandru, Terkeltaub Adalbert.

(Ibidem, f. 137-141)

15. Accidentat:

1. Nume, prenume: **HALMOS** Ladislau (electrician)
2. Locul și data nașterii: 26 aprilie 1915, Salonta.
3. Infirmitatea: „Pleurezie pirulentă dreaptă”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „În urma retragerii armatelor fasciste din Ucraina, am fost goniți fără mâncare și haine și acolo m-am îmbolnăvit”.
5. Martori: Weisz Eugen, Fred Eugen, Simkovits Nandor.
6. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „de la 15 ianuarie 1943, Baia Mare, Budapesta, Ucraina, de unde s-a întors în țară în iulie 1944”.

(Ibidem, f. 147-150)

16. Accidentat:

1. Nume, prenume: **SCHWARTZ** Andrei (funcționar particular)
2. Locul și data nașterii: 6 iulie 1920
3. Care este infirmitatea?: „Șchiopitate la piciorul stâng și boală de inimă”.
4. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „În lagărul de la Dorhau (Germania), am fost bătut de un soldat S.S.”
5. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „În timpul de la 20 iunie 1944 și martie 1945”.
6. Martori: Szentivány Iosif, Lefkovits Martin, Dr. Imre Andrei, Hortstein Ladislau, Klein Andrei.
7. Indicați lagărele: „10 mai 1944 – ghetou Oradea; 4 iunie 1944 – lagărul de la Auschwitz; 20 iunie 1944 Dorhau”
(*Ibidem*, f. 156-159)

17. Urmași (văduvă):

Nume, prenume: văd. **ROSENBERG** Clara, născ. Mandel

1. Locul și data nașterii: Oradea, 19 noiembrie 1922
2. Date referitoare la autor: soția lui Rosenberg Desideriu, născut la Ip, jud. Sălaj, la 22 martie 1914
3. Data și locul decesului sau dispariției: „iunie 1944, în Auschwitz”.
4. Indicați în ordine cronologică toate lagărele...: „A fost ridicat din Budapesta la 12 iunie 1944, în Auschwitz, unde a dispărut.
5. Martori: Szentivanyi Iosif, Lefkovitz Martin, Dr. Imre Andrei, Hartstein Ladislau, Klein Andrei.
(*Ibidem*, f. 165-170)

18. Accidentați:

1. Nume, prenume: **IZSÁK** Ladislau
2. Locul și data nașterii: Oradea, 15 decembrie 1918
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „Lucram în carieră de piatră. O schijă mi-a rănit pielița vizuală și în urma acesteia am devenit orb de ochiul stâng”.

4. Indicați toate din care ați făcut parte: „de la 15 I 1943 Baia Mare; Reghinul Secuiesc – 3 săptămâni; Poiana Ilvei 3 luni; Ucraina de la 5 mai 1943 – dec. 1944. La Hidegség, în Ungaria, jud. Szolnok – martie 1945. Până la 5 mai la Mathausen și Grüntzkirken, unde am fost eliberat, Austria”.
5. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „luna martie sau aprilie 1943, Ochiul stâng orb”.
6. Ce munci ați mai prestat?: „în cariere de piatră, păduri, poduri, am fost mânați prin zone minale [minate], transport de muniții etc. etc”
7. Martori: Handel Reszö, Weisz Andrei, Péterffy Iosif, Féher Ladislau, Rosenberg Iuliu.

(Ibidem, f. 171-179)

19. Urmași (văduvă):

1. Nume, prenume: **KLEIN**, Iuliana
2. Locul și data nașterii: Tileagd, 13 ianuarie 1904
3. Date referitoare la autor: Klein Ernest, născut la Oradea, la 14 noiembrie 1900
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „A fost deportat la data de 3 mai 1944 în Auschwitz, de la care dată nu a dat semn de viață, deci conform legii se consideră decedat”.
5. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile în care timp a fost pe front: „A fost dus în detașament de lucru în anul 1942, 20 iunie – 1944, 20 februarie, în care timp a fost pe front, iar la 3 mai a fost dus în ghetto la Oradea, de unde la Auschwitz”.
6. Martori: Handel Reszö, Weisz Andrei, Péterffy Iosif, Féher Ladislau, Rosenberg Iuliu.

(Ibidem, f. 180-184)

20. Accidentați:

1. Nume, prenume: **BAUM** Alexandru
2. Locul și data nașterii: Berettyoujfalu, 20 septembrie 1903
3. Infirmitatea: „Boală de inimă, de stomac și slăbiciunea ochiului”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Din cauză răceală am îmbolnăvit de inimă reumatism, nefiind alimentația suficientă și din cauza dinților pierduți, fiind bătut de un jandarm maghiar, m-am îmbolnăvit și de stomac”.
5. Martori: Feldstrick Isac, Weisz Veniamin, Salamon Zoltan, Schwarz Daniel, Grüber Ladislau.
6. Detașamentele de muncă din care ați făcut parte: „1. 110/63, 110/66, 110/69. Baia Mare, 1943, în detașament de pedeapsă, fiind mai înainte internat Várpalota, apoi Ucraina, iar la Baia Mare, Hagymásker, apoi în ghetoul din Oradea”.
7. Ce munci ați mai prestat?: „În mina de cărbune”.
8. Când v-ați eliberat?: „12 octombrie 1945” (1944-n.n.).

(*Ibidem*, f. 180-199)

21. Accidentați:

1. Nume, prenume: **BREIER** Tiberiu
2. Locul și data nașterii: Săcuieni, 23 aprilie 1924.
3. Infirmitatea: „Dilatația cordului. Palpitația cu aritmie periodică”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Am lucrat la detașament de muncă, fără hrană, în ploaie și zăpadă”.
5. Martori: Herschkovits Daniel, Spitzer Gheorghe, Vidor Gheorghe, Klein Andrei, Grosz Eugen.

6. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „5 octombrie 1943 – 17 aprilie X/3 kmsz. Szazad, 17 aprilie –12 octombrie 1944. Légó század Oradea. 110/66”.

(*Ibidem*, f. 200-202)

22. Accidentați:

1. Nume, prenume: **VIDOR** Gheorghe
2. Locul și data nașterii: Budapesta, 1 mai 1904
3. Infirmitatea: „Asthenia gravă cu hypotensiune permanentă în urma insuficienței cardiale. Dyspepsia cronică și anemia în urma enteritei datorită boalei disenteria prestată”.
4. Data contractării: 1942 și 1944.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „În detașamente de muncă am lucrat în ploaie și zăpadă fără mâncare suficientă”.
6. Martori: Bogdan Gheorghe, Baumann Ștefan, Neumann Rezső, Rácz Ștefan, Révész Ladislau.
7. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „de la 5 august 1942 până la 29 decembrie 1942 la det. No. 110/3, de la 26 aprilie 1944 până la 15 aug. 1944 la detaș. No. 11/56, de la 15 aug 1944 până la 12 oct. 1944 la detaș. Légé din Oradea”.

(*Ibidem*, f. 208-209)

23. Accidentați:

1. Nume, prenume: **VIDOR** Iosif
2. Locul și data nașterii: 9 mai 1920
3. Infirmitatea: „Miocardită, cu insuficiență musculară, după poliartrită reumatică”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Am fost aproape trei ani la detașament de muncă, la muncă

- grea și pe urmă am fost deportat în Germania în lagăre de concentrare, unde am stat mai mult de un an”.
5. Data contractării infirmității: 1941-1945.
  6. Martori: Klein Iuliu, Nagypál Iosif, Klein Ernest, Spitzer Gheorghe.
  7. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „Ghetoul din Oradea, 1944 mai 1944, 29 mai; Auschwitz 1944, 1 iunie – 1944, 17 iunie; Zeitz 1944, 18 iunie – 1945, martie 23; Theresienstadt, 28 martie 1945 – 22 iunie 1945”.
  8. Ce munci ați prestat?: „La reclădirea fabricii Braunkohle Werke”.
  9. În ce lagăr ați contractat infirmitatea?: „În lagărul din Zeitz și Theresienstadt”.

(Ibidem, f. 218-220)

24. Orfani de ambii părinți:

1. Nume, prenume: **RONA** Ladislau
2. Locul și data nașterii: Oradea, 3 iunie 1925 (student la medicină)
3. Date referitoare la autor: tatăl, Rona Ignatie, n. la 7 iulie 1892 la Săcuieni, Bihor; mama, Reder Emma, n. 11 mai 1901, la Roșiori, Bihor
4. Data și locul decesului sau dispariției: 3 iunie 1944 Auschwitz.
5. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „Au fost ridicați din ghetoul din Oradea și transportați la Auschwitz, fiind evrei și mai în vârstă; au fost imediat selecționați și nimiciți în crematoriu”.
6. Martori: Șandor Ștefan, Oradea, str. Kosuth Lajos, nr. 13; Hercz Ștefan, Oradea, str. Vișinski, nr. 12; Hercz Ioan, idem cu Ștefan; Goldberger Olga, Oradea, str. Lahner Ghoerghe, nr. 6.

(Ibidem, f. 226-240)

25. Urmași (Părinți):

1. Nume, prenume: **CIGLER** Armin
2. Locul și data nașterii: Cărăsău, jud. Bihor, 6 iulie 1864
3. Gradul de rudenie cu autorul: părinte.
4. Indicarea tuturor urmașilor rămași de pe urma autorului: CIGLER Armin, CIGLER Rozalia.
5. Date referitoare la autor: EDELHEID Elisabeta, n. la Tăut, jud. Bihor, la 14 mai 1912.
6. Data și locul decesului sau dispariției: Freidenthal, 1945 în luna februarie.
7. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „Nefiind alimentată suficient a slăbit din zi în zi și, în scurt timp, a murit”.
8. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.? Indicați datele de intrare și ieșire: „4 mai 1944 ghetoul din Oradea, 27 mai 1944 deportarea în Auschwitz, apoi în Friedenthal, unde a murit”.
9. Martori: Soț. Lui Klein David, Soț. Lui Gottlieb Oscar, Soț. lui Marton Alexandru, Roth Terezia, soț. Lui Roth Iosif.

(*Ibidem*, f. 241-243)

26. Accidentat:

1. Nume, prenume: **GOLDBERGER** Olga
2. Locul și data nașterii: Oradea, 5 mai 1915
3. Data contractării infirmității: „1944, luna octombrie”, „la Plasow (Polonia)”.
4. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „În anul 1944, luna octombrie, am lucrat în lagărul de muncă Plassow (Polonia), construind drumuri. Am transportat pietre în vagonete și, la un moment dat,

aceste pietre au căzut pe piciorul meu stâng și mi-a rupt piciorul. Deoarece n-am fost tratată în mod corespunzător și a trebuit să lucrez mai departe, mi s-au și înghețat picioarele și din această cauză piciorul meu stâng este mai scurt și mai subțire decât piciorul drept și ca urmare șchiopătez”.

5. Ce acte doveditoare aveți despre infirmitatea dvs. și despre împrejurările în care a fost contractată: „Act de notorietate”.
6. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.? Indicați datele de intrare și ieșire: „1944, Mai la Auschwitz; din iulie 1944 până la Octombrie 1944 la Plassow, apoi la Auschwitz până la XII 1944. Din XII 1944 până la 24 Aprilie la Oderau, apoi până la 5 mai 1945 la Terezianstadt, unde am fost eliberată”.

(*Ibidem*, f. 248-253)

27. Urmași:

1. Nume, prenume: **WEISZ** Rozalia, n. Szánto
2. Locul și data nașterii: Drojești (jud. Bihor), 14 iunie 1900.
3. Descrierea împrejurările în care a contractat infirmitatea: „A fost exterminat[ă] de soldații SS, în Dachau”, în 22 februarie 1945.
4. Indicați lagărele, ghetourile în care ați locuit: „8 mai 1944 – ghetoul din Oradea; 24 mai 1944 a fost deportat la Auschwitz, apoi la Dachau, unde a murit”.
5. Martori: Marton Ștefan, Stern Samuil, Schwartz Alexandru, Hoffmann, Grunberger David, toți din Oradea.

(*Ibidem*, f. 260 - 263)

28. Accidentat:

1. Nume, prenume: **HELLER** Simeon
2. Locul și data nașterii: Oradea, 8 ianuarie 1901
3. Când v-ați eliberat din ce ghetou?: „13 aprilie 1945 – Magdeburg”.

4. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: La scoaterea rădăcinilor din pământ mi-am sdrunciuit din eroare piciorul drept cu un topor. În urma răcelei am primit și reumatism”.
5. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile în care ați locuit, precum și datele de intrare și ieșire: „4 decembrie 1944, Budapesta, 10 decembrie 1944, Mathausen; 15 decembrie 1944, Bergen Belsen; 12 aprilie, 1945 Magdeburg, unde am (fost) și eliberat”.
6. În ce lagăr, colonie de deportare sau ghetou ați contractat infirmitatea?: „Bergen Belsen”.
7. Martori: Ludwig Arpad, soția lui Weisz Rezsö, Wohlner Nicolae, Klein Ludovic, Grünberg David – toți din Oradea.
(*Ibidem*, f. 265- 272)

29. Urmași:

1. Nume, prenume: **TERNOVITS** Herman
2. Locul și data nașterii: Sighetu Marmației (jud. Maramureș), 19 septembrie 1928
3. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „A fost selectat și ars în crematoriul din Auschwitz”.
4. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile în care ați locuit, precum și datele de intrare și ieșire. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „4 mai 1944, ghetoul din Oradea, 31 mai 1944 a fost deportat în Auschwitz”.
5. Martori: Klein Zoltan, Farkas Gheorghe, soț. lui Neumann Samuil, Heif Adolf, Feledi Tiberiu, toți din Oradea.
(*Ibidem*, f. 274 - 282)

30. Urmași:

1. Nume, prenume: **REDLICH**, Tiberiu

2. Locul și data nașterii: Sântdominic, 12 decembrie 1927.
3. Date referitoare la autor: REDLICH David, născut la Borgoprund, 4 septembrie 1898.
4. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția autorului: „În anul 1944, după ridicarea de la vatră, a fost trimis în detașament de lucru. După 4 luni de muncă, fiind grav bolnav, a fost trimis la cercul teritorial din Budapesta, pentru lăsarea la vatră. Budapesta, fiind atacată de Armata Roșie, fasciștii l-au dus dincolo de Viena. Neputând merge pe jos, înainte de a sosi în oraș a fost împușcat și lăsat în șanț”.
5. Martori: Solomon Andrei, Stern Emeric, Apfel Alexandru, Blütner Desideriu, Grossman Livia.
6. Victimele detașamentelor de muncă: „iunie 1944, în ghetoul din com. Reghin pe urmă în comuna Monor, până la data de 14 septembrie. Două luni dincolo de Dunăre și drumul spre Viena”.

(Ibidem, f. 284 - 292)

31. Accidentați:

1. Nume, prenume: **FREIMANN** Nicolae
2. Locul și data nașterii: 21 octombrie 1917, Oradea.
3. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „În drumul transportării din Bergen Belsen la lagărul Theresien Stadt trenul a fost bombardat de avioane inamice”.
4. Martori: Wohl Ernest, Virányi Ladislau, Lampel Zoltan, Reismann Odön, Freimann Ioan.
5. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „dus în deportare în anul 1944, 4 decembrie, din Budapesta în lagărul Bergen

Belsen, 1945, 4 aprilie, apoi la 7 aprilie 1945 rănit pe tren și trimis la spitalul Wusterhausen, eliberat la 14 iulie 1945”.

(*Ibidem*, f. 294 - 297)

32. Accidentați:

1. Nume, prenume: dr. **BOCK** Armin (medic specialist de ochi)
2. Locul și data nașterii: Banska-Bistrica, 16 octombrie 1886.
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „Fiind comandat de către Ministerul Apărării Naționale, prin ordinul nr. 1497/1944 K, am fost detașat ca medic de circumscripție în cadrul detașamentului de muncă în circumscripția Kismarja-Nagykereki, unde a trebuit să mă deplasez pe jos zi și noapte în cele cca 50 de comune ce nu aveau medic, în ploaie și noroi, cu alimentație insuficientă, deoarece nu am primit în acest interval drepturile bănești care mi se cuveneau”.
4. Indicați, în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare – ieșire: „1944, februarie 21 până la 16 noiembrie 1944”.
5. Când v-ați eliberat?: „Am fost eliberat la 10.X. 1944 de către Armata Roșie.
6. Martori: Vadász Ioan; Bartsch Alexandru; Dr. Katy Laurițiu; Gönczo Gizela; Dömökös Alexandru, toți din Oradea.

(*Ibidem*, f. 303 - 306)

33. Urmași:

1. Nume, prenume: **GOLDSTEIN** Margareta
2. Locul și data nașterii: Sărand, jud. Bihor, 11 oct. 1902
3. Date referitoare la autor: GOLDSTEIN Iosif, născut la Derecske, 21 iunie 1893

4. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „La sosirea la Auschwitz a fost mărginit la stânga împreună cu bătrâni și bolnavi, unde știm că cu toții au fost gazați”.
5. Indicați în ordine toate lagărele coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.? „1944, 9 mai a fost trimis în ghetto, din cauza legilor în vigoare contra evreilor”. „1 iunie 1944 a ieșit din ghetto, plecând la Aschwitz”.
6. Martori: Halmi Iosif, Salomon Rafael (Oradea), Zimmermann Nicolae (Oradea), Weis Sigismund (Finiș), Szentivanyi N. (Oradea).

(Ibidem, f. 312- 316)

33. Accidentați:

1. Nume, prenume: **HERSKOVITS** Bella
2. Locul și data nașterii: Pereceul, jud. Sălaj, 18 noiembrie 1918
3. Care este infirmitatea contractată: „Suferă la ambii ochi de miopie gravă”.
4. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „1944, în Leipzig”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Am lucrat într-o fabrică de avioane în pivniță, [în] întuneric, peste o jumătate de an, și aici mi s-a îmbolnăvit ochii”.
6. IV. Indicați în ordine toate lagărele coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit precum și datele de intrare și ieșire?: „8 mai 1944, ghetoul din Oradea; la 25 mai 1944, deportarea în Auschwitz; în luna septembrie 1944, Bergenbelsen; în luna octombrie 1944, în Leipzig; în luna aprilie 1945 Theresienstadt, unde am fost eliberat”(ă).

7. Martori: Jonas Matilda, Soț. Lui Hamburg Soț. Lui Klein Gheza, Soț. Lui Mittelman Lazăr.

(*Ibidem*, f. 326 - 333)

34. Accidentați:

1. Nume, prenume: **SALAMON** Iosif
2. Locul și data nașterii: Oradea, 13 decembrie 1898
3. Care a fost infirmitatea contractată?: „Din împrejurările în care am fost în lagărele și de o bătaie primită am primit Flegmons care a și a fost operat. Nici până azi nu este bună, [este] tot în stare mereu umflat. Totodată, de lucrul executat de mine am primit o boală de inimă și rinichiu. După reîntoarcere, am fost consultat de doi medici: Dr. Mozes și Dr. Klein E”.
4. Lagărele și ghetourile în care s-a aflat: „3 iunie – la Auschwitz; 7 iunie 1944 la Mathausen; 10 iunie 1944 la Ebense, (*Ibidem*, f. 336-343), „până la eliberare” (în 22 iunie 1945).
5. Martori: Horvath Ernest, Kohn Iacob, Gersch Isac, Schwartz Nicolae, Fischer Lipot.

(*Ibidem*, f. 336 - 343)

35. Accidentați:

1. Nume, prenume: **FRIEDMANN** Maximilian
2. Locul și data nașterii: Dumbrăvani, jud. Bihor, în 16 noiembrie 1945.
3. Indicați în ordine toate lagărele coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit precum și datele de intrare și ieșire? „1944 VI 3 Auschwitz, VI 7 Mauthausen”.
4. Ce munci ați prestat în lagăr, colonia de deportare sau ghetou?: „În baia de piatră la calea ferată. La pădure Ect”.
5. În ce lagăr, colonie de deportare ați contractat infirmitatea?: „Ebense”.

6. Indicați împrejurările în care dvs. ați contractat infirmitatea și un număr de maximum 5 persoane care au contracta o infirmitate similară cu a dvs.: „Lucru greu și bătăile care le-am primit de la păzitori:
7. Martori: Bard Alexandru, Klein Emil, Klein Elena, Klein Ludovic.
8. Toți evreii din Oradea au stat în ghetou[u] și, ulterior, toți au fost deportați, împreună cu fiul meu, în Germania, în lagăre”.

(Ibidem, f. 349-350)

36. Accidentat:

1. Nume, prenume: **RENNERT** Joinemechel
2. Locul și data nașterii: Stănești, 14 aprilie 1887
3. Care este infirmitatea contractată?: „Bronchitis, Astma, Hernie la partea stângă și sdruncinătură la mâna stângă”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Am lucrat în lagăr la monotantă Trei Rosiori la bat. 13 și pentru exploatare, unde am fost bătut în măsură că nici acum nu pot ridica mâna stângă și celelalte boli mi-au rămas în urma maltratărilor din lagăr”.
5. Indicați în ordine toate lagărele coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit precum și datele de intrare și ieșire?: „1941, la 20 iulie, din Stănești, la lag[ăru] Jedinți, pe urmă în Transnistria [în] lag[ăru] Moghilev”.

(Ibidem, f. 351-354)

37. Accidentați:

1. Nume prenume: **FARKAS** Eugen
2. Locul și data nașterii: 22 iulie 1907, Zsáka
3. Care este infirmitatea contractată: „Fractura piciorului drept, miocardită cronică, starea după endocardită acută, astma bronchială”.

4. Data contractării infirmității: „Endocardita în 1943. Fractura în anul 1944, mai”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Am muncit la un detașament de muncă și, prin lucru grav și forțat, m-am îmbolnăvit în 1943, în endocardită, iar în 1944 am muncit într-un detașament de muncă în Polonia și prin căderea unui lemn s-a rupt piciorul drept”.
6. Din ce cerc ați făcut parte?: „Baia Mare”.
7. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „1943 febr.-1943 noiembrie, comp. 110/53. 1943 nov. – decembrie batalionul Baia Mare pentru supravizita. 1943 decembrie – 1944. În Oradea ca bolnav. De la 1944. febr.-1944 nov. La comp. 110/7”.
8. Ce munci ați prestat în detașament?: „Am muncit la pădure, la drum, la beton, la piatră și la tunel”.
9. În ce detașament ați contractat infirmitatea?: „Comp. 110/53. 110/7”.
10. Infirmitatea contractată se datorește regimului general al detașamentului de muncă?: „Da”.
11. Indicați împrejurările în care ați contractat infirmitatea și un număr de maximum 5 persoane care au contractat o infirmitate similară cu a dvs.?: „Ritter Anton, Pankovits Károly, Oradea, Feldmann Anton, Oradea, Kendi Istvan, Oradea, Steinmetz Geza, Stern Ernest.

(*Ibidem*, f. 361-365)

38. Accidentați:

1. Nume, prenume: **LÉVY** Andrei
2. Locul și data nașterii: 26 decembrie 1908, Nyirábrány, Ungaria

3. Data contractării infirmității: „Între 1943-1944 în detașament”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Nefiind apă suficientă și din cauză muncă grea m-am îmbolnăvit”.
5. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „1943, 23 aprilie, la Baia Mare; 1943 luna august, Szentkirayszabadja; 1944 în Zombor; 1944 în luna octombrie Huszt”.
6. Când v-ați eliberat din ultimul detașament și pentru ce motiv?: „1944, în luna noiembrie, în Beregszász”.
7. În ce detașament v-ați contactat infirmitatea? „108/Vép”.

(Ibidem, f. 375-377)

39. Accidentați:

1. Nume, prenume: **KESZLER** Flóra
2. Locul și data nașterii: 1904
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „În lagărul Strelentin, mi-am contractat o boală febrilă, cu toată probabilitate[a] tifos exantematic. Ca consecință a acestei boli mi-a rămas miocardită cronică”
4. Declarație semnată Szenes Emeric (din Oradea): „La 10 aprilie 1945, am întâlnit[-o] la gara Cracov (Polonia) pe dna Flora dr. Keszler ..., am fost învagonați în același tren, care ne-a dus la Oradea”.

(Ibidem, f. 388-391)

40. Accidentați:

1. Nume, prenume: **SCHWARZ** Elena
2. Locul și data nașterii: 1904
3. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „În lagărul de la Strelentin, mi-am contractat o boală febrilă cu toată

probabilitatea tifos exantematic. Ca consecință acestei boli. Mi-a rămas miocardită cronică”.

4. Alături următoarele acte: certificat medical al dr-ului Golberger Ernest, certificat medical al dr-ului Kende Iosif, certificatul drului Szenes Emeric.
5. Data și locul unde a contractat infirmitatea: „am contractat boala la lagăr”.

(*Ibidem*, f. 401)

41. Accidentat:

1. Nume, prenume: **IVÁNYI** Gheza
2. Locul și data nașterii: Budapesta, 17 noiembrie 1903.
3. Care este infirmitatea contractată: „Boală de inimă, de ficat și de fiară”.
4. Împrejurările în care a contractat infirmitatea: „Din urma alimentării insuficientă și a muncii grele”.

(*Ibidem*, f. 411)

42. Urmași:

1. Nume, prenume: **RAFAEL** Magdalena
2. Locul și data nașterii: Miercurea Ciuc, 20 august 1927
3. Data și locul unde s-a produs decesul sau dispariția autorului: (Rafael Alexandru): „3 iunie 1944, Auschwitz”.
4. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul: „A fost selectat și ars în crematoriu de la Auschwitz”.

(*Ibidem*, f. 428)

43. Accidentat:

1. Nume, prenume: **LICHTÁG** Ignațiu
2. Locul și data nașterii: Hajdutetén (Ungaria), 5 martie 1902.

3. Data contractării infirmității: „toamna anului 1944”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a contractat infirmitatea: „În urma bombardării gării Oradea a fost distrus canalul colector de apă, distrugându-se canalele de fontă. Eu, în acel timp, luna septembrie 1944, am fost în detașamentul de lucru compus din evreii orădeni, cari eram atașați la armata maghiară și folosiți la lucrările de curățire după bombardamente. Cu această ocazie, am fost silit să lucrez săptămâni de-a rândul în groapa canalului, cu apă până la brâu, fără cizme de cauciuc sau vreun mijloc de protecție, fiind de meserie instalator de apă. Am contactat, de pe urma acestei munci sălbătice un reumatism acut la picioare și la mâini și care mă face incapabil de lucru”.
5. Ce acte doveditoare aveți despre infirmitatea dvs. și împrejurările în care a fost contractată?: „Certificat medical dat de Casa Asigurărilor Sociale din Oradea și declarația dată de cinci camarazi cu privire la împrejurările contractării infirmității”.
6. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire. „110/66 de la 20 iunie 1944 până la 12 octombrie 1944”.

(Ibidem, f. 434-440)

44. Urmași:

1. Nume, prenume: **FRANK** Edith
2. Locul și data nașterii: 3 mai 1931
3. Data și locul decesului sau dispariției: 4 iunie 1944, Auschwitz.
4. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „A fost selectat și ars în crematoriu din Aushwitz”

5. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.: „4 mai 1944, ghetoul din Oradea și la 31 mai 1944 Auschwitz”.
6. Martori:

45. Accidentat:

1. Nume, prenume: **NUSSBAUM** Eugen
2. Am contractat infirmitatea: „Delacatiu cordis, din tifos, boala de stomac și reumatism cronic progresiv”.
3. Descrierea împrejurărilor: „Lucrând ca ostatic, în prima linie a frontului nefiind alimentarea suficientă, m-am îmbolnăvit de tifos”.
4. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.? „3 mai 1944-6 iunie 1944 ghetoul din Oradea; 9 iunie – 30 iunie 1944 Auschwitz; 4 VII – 21 VII Riga Spilve; 22 VII-10 VIII Dundanga. VIII 26 VIII Popalvala, 28 VIII 28 IX Studhof, 29 IX 28 I Rusosin, 10 II 10 III 1945 Strelentin”.
5. Ce munci ați prestat în lagăr? „Ca lucrătoare la păduri, la învagonări, la săpare de șanțuri”.
6. În ce lagăr ați contractat infirmitatea?: „Lagărul Strelentin.”
7. Infirmitatea se datorește regimului general al lagărului coloniei sau ghetoului?: „Regimul general al Lagărului”
8. În caz afirmativ indicați împrejurările în care dvs. ați contactat infirmitatea și un număr de maximum 5 persoane care au contractat o infirmitate similară cu a dvs. „Înfometată și slăbită în mod extrem. Lagărul bântuit de tifos exantematic și de alte boli. D-na Borgos din Oradea și d-na Lehner Ilona din Oradea au murit într-o boală similară”.

(*Ibidem*, f. 448-450)

46. Accidentați:

1. Nume, prenume: **SCHWARTZ** Elena
2. A contractat infirmitatea în „timpul deportării”, în următoarele împrejurări: „muncă grea, pe lângă alimentația rea. Încărcarea și descărcarea vagoanelor cu bombe”. S-a îmbolnăvit de miocardită.

(*Ibidem*, f. 407)

47. Accidentați:

1. Nume, prenume: **IVÁNYI** Geza
2. Locul și data nașterii: Budapesta, 17 noiembrie 1903
3. Care este infirmitatea contractată?: „Boală de inimă, de ficat și de fiară”.
4. Data contractării infirmității: „Între 1944-1945 în Auschwitz”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contactată infirmitatea: „Din cauza alimentării insuficiente și de muncă gravă”.
6. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.?: „7 mai 1944, ghetoul din Oradea, 28 mai 1944 deportarea în Auschwitz, de aici la Fallersleben, apoi Tiel, Nordhausen și Bergenbelsen”.
7. În ce lagăr ați contractat infirmitatea?: „Auschwitz”.

(*Ibidem*, f. 410-413)

48. Urmași:

1. Nume, prenume: **RAFAEL** Magdalena.
2. Locul și data nașterii: Miercurea Ciuc, 20 august 1927.
3. Date referitor la autor: Rafael Alexandru.
4. Locul nașterii: Blaj, 2 septembrie 1905

5. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.? „12 mai 1944, ghetoul din Oradea, de la Spitalul [de boli] Mintale și deportat în Auschwitz, la 1 iunie 1944, unde a fost ars”.

49. Accidentați:

1. Nume, prenume: **SCHWARTZ** Ladislau
2. Locul și data nașterii: 12 noiembrie 1901
3. Care este infirmitatea contractată?: „În urma tifos[ului] exantematic, slăbiciunea inimii și de stomac”.
4. Data contractării infirmității: Între 1944-1945 Ucraina.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contactată infirmitatea: „În urma tifos exantematic”.

(Ibidem, f. 419-420)

50. Accidentați:

1. Nume, prenume: **KOHN** Alexandru
2. Locul și data nașterii: Oradea, 24 august 1896
3. Care este boala contactată: „Dilociu cordis și boală de stomac”.
4. Descrierea împrejurărilor în care a fost contactată infirmitatea: „În urma bombardării, mi-a rămas această boală”.
5. Data contractării infirmității: „La data [de] iunie 1944, în Vallersleben”.
6. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare sau ghetourile în care a locuit autorul dvs.?: „5 mai 1944, ghetoul din Oradea, 31 mai 1944, deportarea în Auschwitz, 10 iunie 1944 Valtersleben, 1 iulie 1944 Thiel, 15 aprilie 1945 în Bergenbelsen, unde am fost eliberat”.

(Ibidem, f. 461-464)

51. Accidentați:

1. Nume, prenume: **IZSÁK** Francisc
2. Locul și data nașterii: Budapesta, 11 decembrie 1897
3. Care este boala contactată?: „Dilociu cordis și tremor”.
4. Data contractării infirmității: „La iunie 1944, în Szöny”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a contractat infirmitatea: „În urma bombardării mi-a rămas această boală”.
6. Din ce cerc de recrutare ați făcut parte? „110/365. Gödöllő”.
7. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire?: „În mai 1944, la Gödöllő; la 1944 august în Hyergesujfalu, Septembrie 1944 Sukoro și în Octombrie la Szöny, unde am fost eliberat”.
8. În ce detașament ați contractat infirmitatea: „Szöny”.
9. Când v-ași eliberat din ultimul detașament? „Am fost eliberat în Szöny, 1944 decembrie”.

(*Ibidem*, f. 470-472)

52. Accidentați:

1. Nume, prenume: **BINDER** Ignațiu
2. Am contractat infirmitatea: „boala inimii”, în următoarele împrejurări: „Nefiind îmbrăcăminte suficientă și de bătaie, de muncă grea, m-am îmbolnăvit de inimă în Gunskirchen.

(*Ibidem*, f. 479)

53. Accidentați:

1. Nume, prenume: **LÖWY** Iolanda
2. Locul și data nașterii: Beiuș, 17 august 1924.
3. Care este infirmitatea contractată?: „Menstruație permanentă”.
4. Data contractării infirmității: „În timpul deportării, 1944-1945”.
5. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire?: „3 mai 1944,

ghetoul din Oradea; 28 mai deportarea în Auschwitz, apoi la München, unde a fost eliberată”.

(*Ibidem*, f. 478-490)

54. Accidentați:

1. Nume, prenume: **KOHN** Iacob
2. Locul și data nașterii: Munkács, 8 iunie 1891.
3. Care este infirmitatea contractată? „Infirm. Denumirea bolii: fibro-sarcom, în urma bățăilor suferite”.
4. Data contractării infirmității: 10 august 1944.
5. Descrierea împrejurărilor în care a contractat infirmitatea: „În timpul deportărilor am primit o bătaie, în urma acestei bătaii sufăr de boală „fibro-sarcom”, cauzând dureri mari, care mă împiedică total la muncă zilnică, neputând câștiga pâinea de toate zilele”.
6. Ce acte doveditoare aveți despre infirmitatea dvs. și despre împrejurările în care a fost contractată?: „Diagnoza Sanatoriului Parr Cluj, Radioscopia Spitalului de Stat Oradea”.
7. Din ce cauză ați fost deportat, trimis în lagăr, colonie sau ghetou? „Din cauza religiei mele israelite”.
8. În ce lagăr ați contractat infirmitatea?: „Ebensee”.
9. În cazul când infirmitatea dvs. se datorește unui tratament special sau unor acte de violență, indicați autorul lor: „Capo al lagărului”.
10. Când v-ați eliberat din ultimul lagăr, colonie de deportare sau ghetou?: „3 noiembrie 1945”.

(*Ibidem*, f. 492-495)

55. Urmași:

1. Nume, prenume: **KUPFER** Ernestina
2. Locul și data nașterii: 21 iulie 1928, Oradea

3. Date referitoare la autor: David Kupfer,
4. Data și locul nașterii: 18 martie 1888, Ungvar, URSS.
5. Data și locul dispariției: „iunie 1944, Auschwitz”.
6. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „A fost deportat din Oradea la începutul lunii iunie 1944 cu ocazia deportării evreilor și dus în Germania”.
7. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire: „A intrat în ghetoul din Oradea la 7 mai 1944”.

(Ibidem, f. 502-504)

56. Văduvă:

1. Nume, prenume: Văd. **ROSENFELD** Ileana
2. Locul și data nașterii: Oradea, 27 aprilie 1913
3. Date referitoare la autor: Rosenfeld Gheorghe
4. Data și locul nașterii: 10 februarie 1915, Oradea.
5. Data și locul decesului sau dispariției: „Wohlsburg, 10 februarie 1945”.
6. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „Nefiind alimentare suficientă, a slăbit din zi în zi și în scurt timp a murit”.
7. Indicați în ordine cronologică toate detașamentele din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire?: „12 mai 1944 ghetoul din Oradea, 3 iunie 1944 deportarea în Auschwitz, după trei zile la Wohlsburg, unde a murit”.

(Ibidem, f. 520-523)

57. Accidentați:

1. Nume, prenume: **WEISZ** Zsofia
2. Locul și data nașterii: Oradea, 14 august 1927

3. Care este infirmitatea contractată?: „Sufăr de plămâni”.
4. Data contractării infirmității: „1944 în lagărul german”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Dormind pe beton, fără haine și fără apă și fără mâncare și stând ore întregi în zăpadă la apel”.
6. Indicați un număr de cinci persoane care au fost de față sau care cunosc actul de violență sau regimul la care ați fost supus. Indicați adresa lor exactă: „Roșu Aurel, avocat, Oradea, Bdul. Republicii nr. 19, soția lui Kohn Leopold, Beiuș; Oaie Catița, servitoare, Timișoara; Huber Rozalia, Oradea, Str. Prezan nr.1, Igaș Nicolae, Dumbrăvița de Codru, jud. Bihor”.
7. Ce autoritate sau organ a aplicat regimul care a dus la contractarea infirmității?: „Poliția legionară”
8. Cine este autorul material al actelor de violență care au cauzat infirmitatea Dvs.?: Brândaș Teodor; preotul....care decedat.
9. Pentru ce considerați aducerea dvs. în fața organelor de instrucție ca având un caracter rasial? „Pentru că în acel timp în fiecare zi a fost deținut un evreu fără nici un motiv”.

(Ibidem, f. 529-531)

58. Accidentați:

1. Nume, prenume: **MARKBREITER** Iacob
2. Locul și data nașterii: Halmeu, 12 mai 1893.
3. Care este infirmitatea contractată?: „Bolnav de rinichi”.
4. Data contractării infirmității: „1944, în luna septembrie, Alach, lângă Dachau”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Nefiind îmbrăcat suficient, m-am răcit”.

3. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire?: „14 mai 1944, ghetoul din Oradea; 3 iunie 1944, deportarea în Auschwitz, 20 iunie 1944 Rothschwig, în luna septembrie, 1944 Alach apoi Dachau”.
6. În ce detașament ați contractat infirmitatea?: „Alach, lângă Dachau”.

(Ibidem, f. 539-540)

59. Accidentați:

1. Nume, prenume: **GOLDBERGER** Maurițiu
2. Locul și data nașterii: Oradea, 3 martie 1882
3. Infirmitatea contractată? „Sufăr de spondratită cronică”.
4. Data contractării infirmității: „1944, în luna septembrie, Erdóváros”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Nefiind îmbrăcat suficient, și din cauza frigului, m-am îmbolnăvit”.
6. Din ce cerc ați făcut parte: „103/90 Erdóváros, în octombrie 1944 Hajmásker; în luna decembrie 1944, Mödling, unde am fost eliberat”.
7. În ce detașament: „Erdóváros”.
8. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire? „1944 iulie, Erdóváros, în Octombrie 1944 Hajmásker, în luna Decembrie 1944, Mödling, unde am fost eliberat”.
9. Când v-ați eliberat din ultimul detașament și pentru ce motiv?: „20 ianuarie 1945, în Mödling”.

(Ibidem, f. 547-549)

60. Accidentați:

1. Nume, prenume: **LEÖB** Ludovic
2. Locul și data nașterii: Turda, 25 mai 1904
3. Care este infirmitatea contractată: „Slăbiciunea inimii și reumatism”.
4. Data contractării infirmității: „1945, în luna Ianuarie, Hidegség.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „În urma tifos[ului] exantematic”.
6. Din ce cerc de recrutare ați făcut parte?: „110/62 Baia Mare”.
7. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire?: „1943 august Baia Mare, apoi Bustyháza, Jutas în 1944, August Erdöbonye; 1944 Decembrie, Hidegség, 1945 martie am fost eliberat”.
8. În ce detașament ați contractat infirmitatea: „Hidegség, 110/62”.
9. Când v-ați eliberat detașament și pentru ce motiv? „27 martie 1945, Hidegség”.

(*Ibidem*, f. 556-558)

61. Accidentați:

1. Nume, prenume: **SILBERSTEIN** Maurițiu
2. Locul și data nașterii: Luncșoara, 20 IV. 1890
3. Infirmitatea contractată: „Boală de inimă”.
4. Data contractării infirmității: „20 noiembrie 1940”.
5. Descrierea împrejurărilor în care a fost contractată infirmitatea: „Fără nici un motiv, am fost arestat de poliția legionară, am fost maltratată la sediul legionarilor de la [ora] 10 până la ora 17”.

6. Ce acte doveditoare aveți despre infirmitatea dvs. și despre împrejurările în care a fost contractată: „Declarația lui Igaș Nicolae, din Dumbrăvița de Codru; declarația lui Huber Rozália, născută Szücs, din Oradea”.

(*Ibidem*, f. 560-562)

62. Referat:

1. Nume, prenume: **RUCHWALD** Alexandru
2. Domiciliat în Pomezueu-Vălani:
3. A fost victima prigoanei rasiale, manifestată prin următoarele fapte: „la 21 ianuarie 1941 a fost maltratată de legionari și, în urma acestor fapte, în ziua de 22 ianuarie 1941 a decedat în Beiuș, unde era transportat pentru tratament medical.”

(*Ibidem*, f. 567)

63. Văduvă:

1. Nume, prenume: **IZRAEL** Terezia
2. Locul și data nașterii: Oradea, 13 martie 1887.
3. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „În ziua de 21 ianuarie 1941 a fost maltratată și izgonită din locuința sa și din satul său, sub amenințarea de a fi împușcat pe loc dacă nu părăsește satul, de către agenți legionari, trimiși din ordinul individului Ioan Georgescu, șeful legionarilor din plasa Ceica. Respectivul Georgescu a dispărut fără urmă. În urma maltratărilor suferințe de la agenții legionari, s-a îmbolnăvit de inimă și de nervi și, fiind transportat cu căruța la Beiuș, a încetat din viață chiar în aceeași zi (22.I. 1941), după cum reiese și din extrasul de moarte.
4. Indicați un număr de cinci persoane care cunosc împrejurările decesului sau dispariției: Ștefănică Lucrețiu,

Vălani, Pomezou, of. Dobrești; Goilean Florian, idem; Goilean Alexa, idem; Mușat Constantin, Câmpani.

5. A reclamat cineva în fața vreunei autorități sau instanțe judecătorești faptele care au provocat decesul autorului dvs.?: „Am reclamat șefului de post Dobrești, dar fiind și el legionar, nu a notat declarația.
6. Ce autoritate sau organ a aplicat regimul care a provocat decesul autorului dvs.?: „Agenți legionari trimiși de la Plasă, de Ion Georgescu, necunoscuți”.

(Ibidem, f. 569-577)

64. Urmași:

1. Nume, prenume: Văd. **FARKAS** Serena
2. Locul și data nașterii: Brădet, 18 VI. 1903
3. Nume, prenume: FARKAS Iuliu,
4. Locul și data nașterii: Meziad, 5.03.1902
5. Data și locul dispariției: Arad, 18 XI 1944
6. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „Fiind deportat în lagărul din Ginta, unde a stat bolnav 2 ani, neavând posibilitatea de tratament necesar după eliberare, [l-]am dus în Arad, dar era prea târziu și a decedat la Arad în spital”.
7. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile din care ați făcut parte și datele de intrare și ieșire?: „Ginta, în luna septembrie 1942 și a decedat în 1944”.

(Ibidem, f. 584)

65. Urmași:

1. Nume, prenume: **BRAND** Etleca
2. Locul și data nașterii: Salonta, 25 octombrie 1888.

3. Date referitoare la autor: Brand Eugen
4. Locul și data nașterii: Beiuș, 14 mai 1880
5. Descrierea împrejurărilor în care s-a produs decesul sau dispariția: „Fiind deportat în lagărul din Ginta, s-a îmbolnăvit și n-a avut posibilitatea de a se trata așa cum trebuia”.
6. Indicați în ordine cronologică toate lagărele, coloniile de deportare și ghetourile din care ați făcut parte: „octombrie 1942, lagărul Ginta”.
7. Ce munci a prestat autorul dvs în lagăr, colonie sau ghetou?: „N-a putut munci, fiind bolnav.
8. În ce lagăr s-a produs decesul sau dispariția autorului?: „În lagărul Ginta”.

(Ibidem, f. 601-602)

66. GRÜN Iosif, cu ultimul domiciliu în Oradea.

1. Descrierea împrejurărilor și lagărelor în care a fost deportat: „a fost deportat în luna mai 1944, din ghetoul din Oradea, la Auschwitz, unde a fost selectat la stânga; în ziua de 2 iunie 1944 a fost exterminat prin gazare”
2. Martori: Schwartz Ștefan și Blau Iacob – ambii din Oradea.

(Ibidem, f. 317)

DOCUMENTE INEDITE CU PRIVIRE LA UNII EVREI DEPORTAȚI (ÎN ANUL 1944) DIN NORDUL JUDEȚULUI BIHOR

Cercetările în arhivele de stat și particulare furnizează informații necunoscute cu privire la diferite realități istorice și la viața unor personalități care au jucat un rol benefic în trecutul local și național. Animat de o asemenea convingere, am perseverat – în ultimul deceniu – în direcția depistării de mărturii certe referitoare la dramele unor locuitori (de la terorizare acestora, în închisorile comuniste, pentru că s-au opus noului regim instalat în România la 6 martie 1945, până la aplicarea, de către autoritățile horthyste, a „soluției finale” asupra locuitorilor evrei, care, în vara anului 1944, au fost ghetoizați și deportați în „lagărele morții” de pe teritoriul Poloniei și Germaniei). Astfel, am avut prilejul de a depista un set de documente (în număr de 10), pe care le dăm publicității, ca anexe la prezentul text. Acestea intră, acum, în vastul „teritoriu” al informației documentar-istorice, putând fi utilizate în lucrări care vizează istoria comunității evreilor din Bihor în timpul celui de-al doilea război mondial.

Considerăm că este necesară explicarea cauzei creării acestor documente. Este vorba de o solicitare a Tribunalului Poporului Cluj (din 15 februarie 1946), adresată Legiunii de Jandarmi Bihor, în sensul ca aceasta din urmă să transmită, până la 1 martie 1946, „tabele nominale” care să conțină rapoarte precise despre mai multe fapte istorice incriminate și pedepsite sever de instituția judiciară care funcționa la Cluj. În fapt, se preconiza obținerea unor răspunsuri

urgente (prin întocmirea, de către posturile și sectoarele de jandarmi din cadrul legiunii, a unor tabele) cu privire la:

1. „*toți locuitorii care au fost maltratați sau uciși*” de către militarii unguri, cu prilejul nefast la pătrunderii acestora, la începutul lunii septembrie, a anului 1944, pe teritoriul Transilvaniei de Nord;
2. „*toți locuitorii români și evrei expulzați*” din locurile lor de origine, în perioada 1940-1944, de către autoritățile horthyste;
3. „*toți locuitorii internați în lagăre sau închiși politici*” în acei ani ai dominației horthyste asupra Transilvaniei de Nord (între aceștia au fost, desigur, și mii de locuitori evrei);
4. „*toți locuitorii de naționalitate română trimiși la munci de război*”, pe bază de contracte, în Germania nazistă;
5. „*toți locuitorii, de orice naționalitate, care au fost trimiși în detașamente de lucru*”;
6. „*toți locuitorii uciși sau schingiuiți în timpul retragerii armatelor germane sau maghiare, în septembrie-octombrie 1944*”, de pe teritoriul Transilvaniei de Nord¹.

Este evident, deci, că se manifesta – de către Tribunalului Poporului – un interes real și cât mai bine precizat față de „soarta evreilor” din Transilvania de Nord (și, în sens mai restrâns, a celor din partea de nord a județului Bihor), pentru ca, pe baza datelor procurate, să poată fi judecați și pedepsiți criminalii de război, care au contribuit, într-o măsură de decisivă, la persecutarea locuitorilor evrei, recurgând la cele mai cumplite forme de represiune, de la transportarea lor în cele două ghetouri din Oradea (în care unul a fost destinat exclusiv evreilor din partea de nord a județului Bihor, acesta fiind organizat în împrejurimile Cazarmei husarilor din apropierea râului Crișul Repede, în aer liber, fără nici o măsură de

---

¹ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.-S.J. Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 60/1945-1946, f. 373

protecție), apoi la teroarea aplicată asupra lor în timpul cât au fost ghetizați și, în final, deportarea acestora la Auschwitz, Birkenau și în alte lagăre de o factură similară.

De un cert interes documentar este tabelul nominal „despre evreii deportați” din comuna Sălard², în care figurează un număr de 93 de locuitori evrei. „Data deportării” acestora este ziua de 7 mai 1944, la scurt timp după înființarea celui de-al doilea ghetou în Oradea. Din document aflăm și faptul că dintre aceștia numai 12 s-au „întors” acasă, ceilalți (în număr de 81) au pierit în lagărele morții. De reținut că numele tuturor evreilor din Sălard, care au fost „deportați”, este menționat în document, desigur într-o formă pe care a perceput-o jandarmul care s-a ocupat de întocmirea amintitului tabel.

Raportând aceste date (cu caracter inedit) la cele deja publicate, aflăm următoarele: conform recensământului din 1910, domiciliu în Sălard 132 evrei³. Același număr este consemnat și în anul 1941⁴, în așezare respectivă trăind 3003 locuitori. Se poate constata diferența între 123 și 93, adică (39 de locuitori, cifră destul de mare), care poate avea mai multe cauze, dar, deocamdată nu avem explicații științifice sigure pentru explicarea acestora. În lista victimelor Holocaustului din Oradea și județul Bihor, publicată de Tereza Mozes, figurează (cu numele) numai 31 de evrei⁵. Toate aceste date, prin neconcordanța lor, obligă – pentru clarificări riguroase – la noi cercetări. Deocamdată, este importantă introducerea în circuitul de informații istorice a tabelului (din anul 1946), în care apar cele mai multe nume (93) de evrei ghetizați, din localitatea Sălard, în anul 1944.

---

² *Ibidem*, f. 397-398

³ *Ibidem*

⁴ Corneliu Crăciun, *Contribuții documentare la istoria evreilor din Bihor*, Editura Arca, Oradea, 2009, p. 18

⁵ Daniel Lowy, *Bihar vármegye (Județul Bihor)* în Randolph Braham, *Az észak – Erdélyi Holocaust földrajzi enciklopédiája* (Enciclopedia geografică a Holocaustului în Transilvania de Nord), Koinonia-Kolozsvár, 2008, p. 94

Date statistice importante conține tabelul cu evreii „deportați” din localitatea Tileagd (o comună situată la aproximativ 25-30 de km de Oradea), întocmit de plutonierul de jandarmi Ioan Safta, șeful Postului de jandarmi din această comună. Din cei 123 evrei⁶ domiciliați în Tileagd și care au fost transportați cu forța, la 5 mai 1944, în ghetoul din Oradea, nu s-au mai întors în așezarea lor natală numai 25. Aceasta înseamnă că 98 dintre ei au dispărut în cunoscutele lagăre ale morții.

Este de reținut că, din alte statistici, rezultă faptul că în Tileagd au locuit, în diferite perioade, un număr mai mare de evrei (decât cel de 123, depistat de nou în sursa documentară amintită). Recensământul din 1910 semnaleză prezența în Tileagd a unui număr de 310 evrei⁷. Într-o sursă bibliografică mai recentă (1941) apar, totuși, numai 191 de „israeliți”⁸ în aceeași localitate. Nici în acest caz cifrele nu concordă, însă ele pot fi raportate unele la altele, pentru a putea fi utilizate în interpretările istoriografice.

Din Vadu Crișului au „fost internați în lagăre⁹, de autoritățile” horthyste, 50 de etnici evrei, din care numai unul a rămas în viață. Din satul Tămășeu au fost „deportați”, la 1 iunie 1946, zece locuitori evrei, supraviețuind doar unul¹⁰, ca și în cazul celor din Vadu Crișului.

Considerăm, în finalul acestor considerații că, pentru extinderea cunoașterii numelor acelor evrei care au căzut victime ale Holocaustului, mai sunt necesare investigații, fiindcă numai prin intermediul lor se pot descoperi noi surse documentare precise, care să consolideze reconstituirile istoriografice.

---

⁶ Tereza Mozes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, p. 369-377

⁷ A.N.-S. Jd. Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 70/1945-1946, f. 111-114

⁸ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 19

⁹ Daniel Lowy, *op. cit.*, p. 76

¹⁰ Mai exact: în ghetoul din Oradea, la 3 mai 1944 (A.N.-S. J. Bh., *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 74/1945-1946, f. 51).

ANEXE DOCUMENTARE:

1

Secret.

Comunicat: Sectoare 1-12

ORDIN CIRCULAR NR. 205 din 19 februarie 1946

Cu onoare vi se trimite mai jos, în copie, adresa Nr. 121 din 15 februarie 1946 a Tribunalului Poporului Cluj, de care veți lua cunoștință și înainta Legiunei, până la data de 1 martie 1946, tabelele nominale prevăzute de adresă, centralizate pe sectoare.

Nu se admite nici un fel de întârziere peste data de mai sus.

Comandantul Legiunei Jand. Bihor,

Maior, *I. Gh. Fetecău*

Copie:

Avem nevoie a vă ruga să binevoiți a întocmi extrem de urgent, pe baza rapoartelor Sectoarelor și posturilor din Județul Dv.:

1. Un tabel nominal de *toți locuitorii cari au fost maltratați sau uciși de trupele maghiare, la intrarea lor, în septembrie 1940;*

Se va arăta numele, prenumele, data maltratării, în ce mod s-a petrecut iar, în cazul când victima a murit, se va arăta data morții și se va anexa un extras de moarte.

2. Un tabel nominal de *toți locuitorii români și evrei expulzați de la 1940-1944, arătându-se data expulzării și țara unde au fost expulzați;*

3. Un tabel nominal de *toți locuitorii internați în lagăre sau închisi politici, arătându-se data internării și data eliberării, sau mențiunea că nu s-au mai întors;*

4. Un tabel nominal de *toți locuitorii de naționalitate română trimiși la munci de război în Germania pe bază de contracte.*

Se va arăta data plecării și data înapoierii sau mențiunea că nu s-au mai întors;

5. Un tabel nominal de *toți locuitorii, de orice naționalitate, cari au fost trimiși în detașamente de lucru*. Se va arăta numărul detașamentului, la ce dată au fost ridicați și când au fost eliberați, sau mențiunea că nu s-au mai întors;

6. Un tabel nominal de *toți locuitorii uciși sau schingiuiți în timpul retragerii trupelor germano-maghiare/1944, toamna/*. Se va arăta date/anexându-se actele de moarte, în caz deucidere/.

Acuzator Public,

(sg) *Grigore Rapeanu*

P[entru] conformitate:

Plot. s.s. indescifrabil.

(Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor* (în continuare: AN-SJBh, *fond Leg. Jd. Bh.*), Inv. 92, dos. 60/1945-1946, f. 373; dos. 70/1945-1946, f. 109).

2

Tabel nominal

despre evreii deportați din Com[una] Sălard, ju[dețul] Bihor

Nr. Crt.	Numele și Prenumele	Data deportării	Întorși	Nu întorși	Observ[ății]
1	Schwartz Isac	1944, V, 7		nu	
2	-/- Soția	-/-		-/-	
3	Mermelstein Abraham	-/-		-/-	
4	-/- Soția	-/-		-/-	
5	Fiica Șarlota	-/-	întors		
6	Fiul Iosif	-/-	-/-		
7	Weis Adalbert	-/-		nu	
8	-/- Soția	-/-	întors		

9	Fiica Olga	-//-		nu	
10	Fiul Emeric	-//-		-//-	
11	Fried Edmund	-//-	întors		
12	Soția Lindenfeld Zoltan	-//-		nu	
13	Fiul George	-//-		-//-	
14	fiica Agi			-//-	
15	Zenachel Samuil	-//-		-//-	
16	-//- Soția	-//-		-//-	
17	Fiica Manți	-//-		-//-	
18	-//- Nuși	-//-		-//-	
19	-//- Țerus	-//-		-//-	
20	Soția Merzel Alexandra	-//-		-//-	
21	Fiica Julia	-//-		-//-	
22	Spiți Ferdinand	-//-		-//-	
23	Soția [lui] Spiți Ferdinand	-//-		-//-	
24	Fiica Barbara	-//-	întors		
25	Văd. Berger Maurițiu	-//-		nu	
26	-//- Paula	-//-		-//-	
27	Ostreicher Peisach	-//-		-//-	
28	-//- Soția	-//-		-//-	
29	Fiul Petrică	-//-		-//-	
30	Fiica Elisabeta	-//-		-//-	
31	Berger Erzsebet	-//-		-//-	

32	-/- Iuliana	-/-		-/-	
33	Kléin Maurițiu	-/-		-/-	
34	-/- Soția	-/-		-/-	
35	Schvartz Maurițiu	-/-		-/-	
36	-/- Soția	-/-		-/-	
37	Czobel Rozalia	-/-		-/-	
38	Merzel Jacob	-/-		-/-	
39	-/- Soția	-/-		-/-	
40	Fischer Ernest	-/-		-/-	
41	-/- Soția	-/-		-/-	
42	Fiica Elisabeta	-/-		-/-	
43	-/- Șarlota	-/-		-/-	
44	-/- I[u]liana	-/-		-/-	
45	Fiul Tiberiu	-/-		-/-	
46	Stern Izidor	-/-		-/-	
47	-/- Soția	-/-		-/-	
48	Kohn Andrei	-/-		-/-	
49	-/- Soția	-/-		-/-	
50	Fiica Kohn Iliana	-/-	da	-/-	
51	-/- Maria	-/-		nu	
52	Reismann Piroșca	-/-		-/-	
53	Weis Andrei	-/-		-/-	
54	-/- Soția	-/-		-/-	
55	Fiul Tiberiu	-/-	da		
56	Fiul Ștefan	-/-		nu	
57	Fogel N.	-/-		-/-	
58	Weis Josif	-/-		-/-	

59	-//- Soția	-//-		-//-	
60	Fiica -//- Hedit	-//-		-//-	
61	-//- Maria	-//-		-//-	
62	Fiul Simion	-//-		-//-	
63	-//- Soția	-//-		-//-	
64	Fiul Ladislau	-//-		-//-	
65	Freustadt Jozsef	-//-		-//-	
66	Văd. Neumann -//-	-//-		-//-	
67	Fiica Viorica	-//-	da		
68	Fiul Francisc	-//-		nu	
69	Kovacs Ladislau	-//-		-//-	
70	-//- Soția	-//-	da		
71	Fiul Emerich	-//-	da		
72	Văd. Weis Beniamin	-//-		nu	
73	Fried Ignațiu	-//-		-//-	
74	-//- Soția	-//-		-//-	
75	Gross Iosif	-//-		-//-	
76	Fiica Ciupi	-//-		-//-	
77	Soția Weismann Emannuel	-//-		-//-	
78	Fiul Iosif	-//-		-//-	
79	Fiul Ștefan	-//-		-//-	
80	Fiica Mani	-//-		-//-	
81	Dr. Komaronny Desideriu	1944, V, 7		nu	

82	-//- Soția	-//-		-//-	
83	Spiți Ignațiu	-//-		-//-	
84	-//- Soția	-//-		-//-	
85	Fiica Anna	-//-	da		
86	Fiica Magdalena	-//-		nu	
87	Fiul Sigmund	-//-		-//-	
88	-//- Desideriu	-//-		-//-	
89	-//- Ileana	-//-		-//-	
90	Soția Stern Alexandru	-//-		-//-	
91	Fiica Eva	-//-	da		
92	-//- Agneta	-//-		nu	
93	Weismann Ignațiu	-//-		-//-	

(*Ibidem*, dos. 60/1945-1946, f. 397-398)

3

Legiunea Jand[armi] Bihor Sectorul [de] jand[armi] Bihor

Tabel nominal

*de locuitorii români și evrei expulzați de la 1940-1944 din comunele
de pe raza acestui sector*

Nr.crt.	Numele și prenumele	Data expulzării anul, luna, ziua	Țara unde au fost expulzați	Obs[ervații]
1	Vais Eugen	1944, VI	Germania	2 membri – com. Parhida
2	Vais Edmund	-//-	-//-	3

3	Vainberger Florian	-/-	-/-	4
4	Haisler Ilie	-/-	-/-	2
5	Golth Zelma	-/-	-/-	2

(*Ibidem*, dos. 60/1945-1946, f. 399)

4

Legiunea Jand[armi] Bihor   Sectorul [de] jand[armi] Bihor

Tabel nominal

de toți locuitorii internați în lagăre sau închiși politic, din comunele de pe teritoriul posturilor din sector

Nr. crt.	Numele și prenumele	Vârsta	Domiciliul Comuna, Jud.	Data internării	Data eliberării	Obs [ervații].
1	Neuman Eva	22	Tămășeu, Bihor	1944, VI, 1	1945, III, 22	de armata americană eliberată
2	Vais Albert	61	-/-	1944, V, 27	Nu s-a reîntors	
3	-/- Șarlota	51	-/-	-/-	-/-	
4	Altman Rozalia	63	-/-	-/-	-/-	
5	Ledi Etelca	37	-/-	-/-	-/-	
6	Ledi Șarlota	35	-/-	-/-	-/-	
7	Șfart Josif	67	-/-	-/-	-/-	
8	-/- Rozia	58	-/-	-/-	-/-	
9	Sabel Iacob	45	-/-	-/-	-/-	
10	-/- Margareta	40	-/-	-/-	-/-	

(*Ibidem*, dos. 60/1945-1946, f. 396)

5

Legiunea Jandarmi Bihor

Postul Jandarmi Tileagd

Tabel nr. 2

de toți locuitorii români și evrei expulzați de la 1940-1944

Nr. crt.	Numele și prenumele	Domiciliul	Data expulzării anul, luna, ziua	Țara unde au fost expulzați	Obs.
1	Zilberstein Iacob	Țețchea	1945, V	Germania	neînapoiat
2	-/-/ Hermina	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
3	-/-/ Aurica	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
4	-/-/ Alexandru	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
5	-/-/ Malvina	-/-/	-/-/	-/-/	înapoiată
6	-/-/ Rozalia	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
7	Berkfeld Adolf	-/-/	-/-/	-/-/	neînapoiat
8	-/-/ Raveica	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
9	-/-/ Simion	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
10	-/-/ Moise	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
11	-/-/ Roza	-/-/	-/-/	-/-/	înapoiată
12	-/-/ Estera	-/-/	-/-/	-/-/	înapoiată
13	Herschi Rozalia	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
14	Indrieș Florian	Tileagd	1940, XI	România	înapoiată
15	Dragoș Florea	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/
16	Indrieș	-/-/	-/-/	-/-/	-/-/

	Victoria				
17	-/- Otilia	-/-	-/-	-/-	-/-
18	-/- Irina	-/-	-/-	-/-	-/-
19	-/- Viorica	-/-	-/-	-/-	-/-
20	Jura Ioan	-/-	-/-	-/-	neînapiat
21	-/- Paulina	-/-	-/-	-/-	-/-
22	Bogdan Iosif	Poșoloaca	1940, X, 1	-/-	înapiată
23	-/- Ioan	-/-	-/-	-/-	-/-
24	Beria Ioan	Telechiu	-/-	-/-	-/-
25	-/- Gh.	-/-	-/-	-/-	-/-
26	Pogan Dumitru	-/-	-/-	-/-	-/-
27	Baci Nicolae	Bălaia	1940, X, 4	-/-	-/-
28	Bekmits Irina	Tileagd	1944, V, 5	Germania	neînapiat
29	-/- Helena	-/-	-/-	-/-	-/-
30	David Emilia	-/-	1944, V, 4	-/-	-/-
31	-/- Erna	-/-	-/-	-/-	-/-
32	-/- Marta	-/-	-/-	-/-	-/-
33	Danenmberg Moise	-/-	-/-	-/-	-/-
34	-/- Olga	-/-	-/-	-/-	-/-
35	Danenberg Iolanda	Tileagd	1944, V, 4	Germania	înapiat
36	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	-/-
37	-/- Alexandru	-/-	-/-	-/-	neînapiat
38	-/- Martin	Făget	1944, IV, 5	-/-	înapiat
39	Farkaș Maria	Tileagd	1944, V, 4	-/-	neînapiată

40	-/- Ladislau	-/-	-/-	-/-	-/-
41	-/- Olga	-/-	-/-	-/-	-/-
42	-/- Vera	-/-	-/-	-/-	-/-
43	Frus Prandițiu	-/-	-/-	-/-	-/-
44	Fridman Margareta	-/-	-/-	-/-	-/-
45	Fridman Iosif	-/-	-/-	-/-	înapoiat
46	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	neînapoiată
47	Franc Ștefan	-/-	-/-	-/-	-/-
48	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	-/-
49	-/- Gheorghe	-/-	-/-	-/-	-/-
50	Grosman Adalbert	-/-	-/-	-/-	-/-
51	-/- Elena	-/-	-/-	-/-	-/-
52	-/- Magdalena	-/-	-/-	-/-	înapoiat
53	Glie Anteriu	-/-	-/-	-/-	neînapoiat
54	-/- Eva	-/-	-/-	-/-	-/-
55	Gline Margareta	-/-	1944, V, 5	-/-	-/-
56	-/- Ernest	-/-	-/-	-/-	-/-
57	-/- Ștefan	-/-	-/-	-/-	-/-
58	-/- Iuliana	-/-	-/-	-/-	-/-
59	Grünbergher Leopold	-/-	-/-	-/-	-/-
60	-/- Silvia	-/-	-/-	-/-	-/-

61	-/- Magdalena	-/-	-/-	-/-	-/-
62	-/- Agneta	-/-	-/-	-/-	-/-
63	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	-/-
64	Gerim Alexandru	-/-	-/-	-/-	-/-
65	Glaștein Francisc	-/-	-/-	-/-	-/-
66	-/- Hermina	-/-	-/-	-/-	-/-
67	-/- Jula	-/-	-/-	-/-	-/-
68	Craus Iolanda	-/-	-/-	-/-	-/-
69	Clain Olga	-/-	-/-	-/-	-/-
70	Craus Tetilia	-/-	-/-	-/-	-/-
71	Kapel Iosif	-/-	-/-	-/-	-/-
72	-/- Tudor	-/-	-/-	-/-	-/-
73	-/- Marta	-/-	-/-	-/-	-/-
74	Klain Iosif	-/-	-/-	-/-	-/-
75	Klain Ignație	-/-	-/-	-/-	neînapiat
76	Klami Lup (?)	-/-	-/-	-/-	-/-
77	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	-/-
78	Lindelfeld Maxim	-/-	-/-	-/-	-/-
79	-/- Berta	-/-	-/-	-/-	-/-
80	-/- Alexandru	-/-	-/-	-/-	-/-
81	-/- Mihai	-/-	-/-	-/-	înapiat

82	Siberman Ferdinand	-/-	-/-	-/-	-/-
83	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	neînapiat
84	-/- Ștefan	-/-	-/-	-/-	-/-
85	-/- Gheorghe	-/-	-/-	-/-	înapiat
86	Lazăr Beniamin	-/-	-/-	-/-	neînapiat
87	-/- Maria	-/-	-/-	-/-	-/-
88	-/- Edit	-/-	-/-	-/-	-/-
89	-/- Eva	-/-	-/-	-/-	-/-
90	Siberman Ignatie	-/-	-/-	-/-	-/-
91	-/- Rozalia	-/-	-/-	-/-	-/-
92	Molnar Herman	-/-	-/-	-/-	-/-
93	-/- Ielna	-/-	-/-	-/-	-/-
94	-/- Edit	-/-	-/-	-/-	înapiat
95	-/- Ștefan	-/-	-/-	-/-	neînapiat
96	-/- Edina	-/-	-/-	-/-	înapiat
97	Müler Eugen	-/-	-/-	-/-	neînapiat
98	-/- Iuliana	-/-	-/-	-/-	-/-
99	-/- Saveta	-/-	-/-	-/-	-/-
100	Müler Iosif	-/-	-/-	-/-	-/-
101	Müler Avram	-/-	-/-	-/-	-/-
102	Estraezer Eduard	-/-	-/-	-/-	-/-
103	-/- Cecilia	-/-	-/-	-/-	-/-
104	-/- Clara	-/-	-/-	-/-	-/-
105	-/- Elisabeta	-/-	-/-	-/-	-/-

106	-/- Alexandru	-/-	-/-	-/-	înapoiat
107	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-	-/-
108	-/- Ludafia	-/-	-/-	-/-	-/-
109	-/- Ilena	-/-	-/-	-/-	-/-
110	-/- Paul	-/-	-/-	-/-	-/-
111	Ceistéfe Elisabeta	-/-	-/-	-/-	-/-
112	Estracher Eva	-/-	-/-	-/-	neînapoiat
113	Sternberg Alex	-/-	-/-	-/-	-/-
114	-/- Paula	-/-	-/-	-/-	-/-
115	Sterbag Iosif	Tileagd	Germania	-/-	neînapoiat
116	-/- Eugeniu	-/-	-/-	-/-	-/-
117	Sfvit Berta	-/-	-/-	-/-	-/-
118	-/- Hammer	-/-	-/-	-/-	-/-
119	-/- Elisabeta	-/-	-/-	-/-	-/-
120	-/- Eva	-/-	-/-	-/-	-/-
121	-/- Pavel	-/-	-/-	-/-	-/-
122	-/- Eugen	-/-	-/-	-/-	-/-
123	Rauzen Feld Ludovic	-/-	-/-	-/-	-/-
124	-/- Elisabeta	-/-	-/-	-/-	-/-
125	-/- Mihai	-/-	-/-	-/-	înapoiat
126	-/- Eugenia	-/-	-/-	-/-	neînapoiat
127	-/- Andrei	-/-	-/-	-/-	-/-
128	-/- Emil	-/-	-/-	-/-	înapoiat
129	Reuzenberg Ladislau	-/-	-/-	-/-	neînapoiat

130	-//- Gavril	-//-	-//-	-//-	-//-
131	-//- Nicolae	-//-	-//-	-//-	înapoiat
132	-//- Eva	-//-	-//-	-//-	-//-
133	Vais Iosif	-//-	-//-	-//-	neînapoiat
134	-//- Berta	-//-	-//-	-//-	-//-
135	-//- Ladislau	-//-	-//-	-//-	-//-
136	-//- Elena	-//-	-//-	-//-	-//-
137	-//- Iacob	-//-	-//-	-//-	-//-
138	Vaistain Ignațiu	-//-	-//-	-//-	-//-
139	-//- Hermina	-//-	-//-	-//-	-//-
140	-//- Olga	-//-	-//-	-//-	-//-
141	-//- Alexandru	-//-	-//-	-//-	-//-
142	-//- Livia	-//-	-//-	-//-	-//-
143	-//- Adolf	-//-	-//-	-//-	-//-
144	-//- Maria	-//-	-//-	-//-	-//-
145	Vertfaimen Ludovic	-//-	-//-	-//-	-//-
146	-//- Rozalia	-//-	-//-	-//-	înapoiată
147	-//- Egmund	-//-	-//-	-//-	-//-
148	-//- Berta	-//-	-//-	-//-	-//-
149	-//- Afrid	-//-	-//-	-//-	-//-
150	Vais Hermina	-//-	-//-	-//-	-//-

Se certifică de noi prezentul tabel.

Șeful Postului

Plutonier (s.s.) Safta Ioan

(*Ibidem*, dos. 70/1945-1946, f. 111-114)

6

Legiunea Jandarmi Bihor

Postul Jandarmi Tileagd

Tabel nr. 3

de locuitorii ce au fost internați în lagăre sau închisi politici

Nr. crt.	Numele și prenumele	Domiciliul	Data internării	Data eliberării Sau dacă s-au întors	Obs[ervații]
1	Mangra Iosif	Tileagd	6, oct., 1940	15, oct., 1940	
2	Tofan Gheorghe	-/-	-/-	-/-	
3	Baciu Ioan	-/-	-/-	-/-	
4	Baciu Mihai	-/-	-/-	-/-	
5	Jura Ioan	-/-	-/-	-/-	vezi tabela nr. 2, nr. 20
6	Nemțuț Pavel	Bălaia	-/-	-/-	
7	Rozemberg Iosif	-/-	Aprilie, 1944	neînapiat	
8	-/- Olga	-/-		-/-	
9	Hasan Atanasie	Uileac	1, oct., 1940	8, oct., 1940	închis politic

(Ibidem, f. 115)

Legiunea de Jandarmi Bihor Postul Jandarmi Vadul-Criș[ului]

Tabel nominal

*de toți locuitorii din raza acestui post care au fost internați în lagăre
de autoritățile magare*

Nr. crt.	Numele și prenumele	Domiciliul Comuna, Jud. Bihor	Data internării	Obs[ervații]
1	Tegner Iuliana	Vad, Bihor	3, mai, 1944	nu s-a înapoiat
2	Wagner Jujea	-/-	-/-	-/-
3	-/- Gizela	-/-	-/-	-/-
4	-/- Poly	-/-	-/-	-/-
5	-/- Roji	-/-	-/-	-/-
6	-/- Berta	-/-	-/-	-/-
7	Kllain Alexandru	-/-	-/-	-/-
8	-/- Ghizela	-/-	-/-	-/-
9	-/- Magda	-/-	-/-	-/-
10	Freoric Avram	-/-	-/-	-/-
11	-/- Ghizela	-/-	-/-	-/-
12	-/- Alexandru	-/-	-/-	-/-
13	-/- Dezideriu	-/-	-/-	-/-
14	-/- Eugen	-/-	-/-	-/-
15	-/- Vasile	-/-	-/-	-/-
16	-/- Olga	-/-	-/-	-/-
17	-/- Sori	-/-	-/-	-/-
18	-/- Leea	-/-	-/-	-/-
19	-/- Frankovicz Serina	-/-	-/-	-/-

20	Ijak Ghiula	-/-	-/-	-/-
21	-/- Berta	-/-	-/-	-/-
22	-/- Terki	-/-	-/-	-/-
23	-/- Loyiki	-/-	-/-	-/-
24	Vd. Klain Iosif	-/-	-/-	-/-
25	Klain Albert	-/-	-/-	-/-
26	Raducziner Iuliea	-/-	-/-	-/-
27	-/- Berta	-/-	-/-	-/-
28	-/- Klara	-/-	-/-	-/-
29	-/- Margareta	-/-	-/-	-/-
30	-/- Ilusi	-/-	-/-	-/-
31	-/- Iuliea	-/-	-/-	-/-
32	Fiser Izidor	-/-	-/-	-/-
33	-/- Mili	-/-	-/-	-/-
34	-/- Ana	-/-	-/-	-/-
35	Golstain Rozaliea	-/-	-/-	-/-
36	-/- Palli	-/-	-/-	-/-
37	-/- Roji	-/-	-/-	-/-
38	Weyner Iosif	-/-	1, nov, 1945	Data prezentării [la] domiciliu
39	-/- Vasile	-/-	-/-	-/-
40	Klain Vasile	-/-	-/-	-/-
41	-/- Alberat	-/-	-/-	-/-
42	-/- Leon	-/-	-/-	-/-
43	Frankovci Hendrici	-/-	-/-	-/-
44	-/- Iuti	-/-	-/-	-/-
45	-/- Leiea	-/-	-/-	-/-
46	-/- Leoici	-/-	-/-	-/-

47	-/- Manta	-/-	-/-	-/-
48	-/- Eva	-/-	-/-	-/-
49	-/- Ita	-/-	-/-	-/-
50	-/- Nicolae	-/-	-/-	-/-

(*Ibidem*, dos. 74/1945-1946, f. 51)

8

Tablou nominal

de numele și pronumele de locuitori din com[una] Sârsig expulzați de la 1940-1944, la care să se ateste data expulzării și țara unde au fost expulzați

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Vârsta	Domiciliul Comuna Județul	Data expulzării anul, luna, ziua	Țara unde au fost expulzați	Obs.
1	Părin. Cristea Nicolae	35	Sârsig, Bihor	1940, Oct., 4	România	da
2	Cristea Nicolae	30	-/-	-/-	-/-	da
3	Cristea Felicia	12	-/-	-/-	-/-	da
4	Cristea Lola	9	-/-	-/-	-/-	da
5	Böhm Iuliu	56	-/-	1944, Mai, 3	Germania	nu
6	Böhm Vasile	53	-/-	1944, Mai, 4	-/-	nu

(*Ibidem*, dos. 60/1945-1946, f. 395)

9

Legiunea Jandarmi Bihor

Postul Jandarmi Sârbi

Tabel nominal

cu numele și pronumele cetățenilor români din raza acestui post care au trecut frontiera și în prezent s-au înapoiat la domiciliu și [au fost] trecuți prin comisia triere

Nr. crt.	Numele și prenumele	Domiciliul Comuna, Județul	Punctul pe unde au trecut	Data când au intrat în țară: anul, luna, ziua	Originea etnică	Câți au fost admiși	Câți au fost respinși	Câți au fost arestați pentru cercetări
1	Leancăr Gheorghe	Spinuș, Bihor	Salonta	1945, august, 4	român	-	-	-
2	Chiș Andrei	-//-	Episcopia	1945, aug, 1	-//-	-	-	-
3	Chiș Emeric	-//-		1945, aug, 2	evreu	-	-	-
4	Gros Nicolae	-//-		1945, aug., 16	evreu	-	-	-
5	Sehart Ernest	-//-		1945, aug., 20	evreu	-	-	-
6	Gros Eva	-//-		1945, iul, 16	evreică	-	-	-
7	Budaci Pavel	-//-		1945, aug, 1	slovac	-	-	-

8	Fridmann Tiberiu	-//-		1945, aug., 20	-//-	-	-	-
9	Bandoș Gavrilă	-//-		1945, iulie, 20	român	-	-	-

Se certifică de noi prezentul tabel fiind conform cu originalul,
 Șeful Postului [de jandarmi] Sârbi,
 [L. Ș.] *Jd. plut. s. s. indescifrabil*

(*Ibidem*, dos. 60/1945-1946, f. 89)

10

[Însemnări pe o ciornă]

Tischer Ignat A.

-//- Rozalia A.

Gutman Herman P.

-//- Lipout +

Ganț Herman +

-//- Rozalia +

-//- Ituca +

-//- Dezideriu +

Schlesinger Martin +

-//- Elena +

-//- Iancu +

-//- Rozalia +

-//- Herieta (?) +

-//- Samu +

-//- Iosif +

-//- Beila (?) +
Freit (?) Albert
Rosenfeld Edön (?) +
-//- Rozalia +
-//- Merțu (?) +
Țiohel Engelhard (?) +
-//- Efima +
-//- Olghi +
-//- Menhart +
-//- Ghitula + (?)
Weiss Flori +

(*Ibidem*, dos. 74/1945-1946, f. 68)

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE EVREII DIN ORADEA (DIN ANUL 1952)

Istoria comunității evreiești din Oradea are, ca o veritabilă coloană vertebrală, un raport statistic, care diferă de la o perioadă la alta, în funcție de realitățile de moment. Cunoașterea, într-o mod cât mai riguros, a progresului demografic în cadrul acestei comunități, ca și a regresului considerabil din anul 1944, constituie un deziderat al cercetării istoriografice, deoarece datele pe care le furnizează literaturii problemei sunt puține și, de multe ori, diferite, astfel că nu se poate opera cu acestea, conform unor exigențe științifice firești.

Literatul și istoricul Corneliu Crăciun, care s-a remarcat printr-o exemplară probitate, a fost preocupat de identificarea unor date statistice despre evreii din Bihor și Oradea. Prin urmare, a și publicat o lucrare intitulată *Situații statistice*¹, în care a transcris cifrele statistice, pe localități, cu evreii existenți în Bihor, în temeiul recensămintelor oficiale din anii 1900 și 1910². Rezultă, din cuprinsul acestor documente, că în Bihor au fost înscrși de autoritățile timpului, în recensămintele populației, un număr de 23.627 evrei (în anul 1900) și 26.959 (în anul 1910), ceea ce înseamnă că, pe parcursul unui deceniu, numărul evreilor a crescut cu 3332 locuitori, fiind înregistrat un spor demografic semnificativ.

---

¹ Corneliu Crăciun, *Situații statistice* [despre evrei], în cartea sa: *Contribuții documentare la istoria evreilor din Bihor*, Editura Arca, Oradea, 2009, p. 9-30. Vezi, de asemenea, lucrarea *Structuri instituționale și stări demografice ale unor comunități evreiești din Județul Bihor, în perioada interbelică*, în *op. cit.*, p. 31-50.

² *Ibidem*, p. 10-20

Desigur, au fost mulți evrei din Bihor care s-au declarat creștini maghiari, astfel că aceștia nu apar în categoria celor semnalati deja. Acest fapt s-a întâmplat și în cazul altor recensăminte sau situații de factură demografică, el datorându-se împrejurării amintite, că nu toți evreii își declarau religia pe care au avut-o înaintașii lor (ortodoxă sau, din 1870, neologă). O altă realitate demnă de interes este aceea că prezența unor locuitori evrei este menționată în 405 localități, deci aproape în toate, ceea ce înseamnă că aceștia au coabitat cu locuitorii români și maghiari, prestând mai ales servicii economico-sociale, în care erau specializați.

În România interbelică s-a efectuat, în anul 1930, un *Recensământ general al populației*, din care aflăm că, din cei 510.318 locuitori bihoreni, un număr de 21.982³ (deci un procent de 4,3%) erau evrei. Se constată că, și în acest document, o mare parte din evrei apar ca fiind maghiari, continuându-se o tentativă din perioada anterioară.

Din păcate criteriile aplicate cu aceste ocazii au fost tributare, nu realității și rigorii etnice, ci unor manifestări conjuncturale (cum ar fi, de pildă, în perioada interbelică), când trebuia să apară cât mai mulți locuitori maghiari, astfel că evreii care și-au declarat naționalitatea au fost considerați trădători de către politicienii extremiști maghiari (după 1940, aceștia fiind persecutați într-o manieră condamabilă).

Dintr-un alt document rezultă că numărul evreilor din Oradea și partea de nord a județului Bihor (cedată Ungariei horthyste în urma aplicării dictatului fascist de la Viena) a fost de „peste 30.000”⁴.

---

³ *Ibidem*, p. 145. *Recensământul general al populației din România pe anul 1930*, publicat de Sabin Manuilă, în Editura Institutului General de Statistică, vol. II, 1938.

⁴ Arhivele-Naționale Serviciul Județean Bihor, *fond Comitetul Județean al Comitetului Democratic Evreiesc (C.D.E.)- Bihor - Oradea*, dos. 2/1946, f. 110.

După ghetoizarea și deportarea majorității absolute a acestora, s-au reîntors din lagărele morții doar câteva mii. Într-un *raport* din anul 1946 al Grupării Democratice a Evreilor din Oradea se preciza faptul că ar fi trăit în orașul de pe Crișul Repede cam 3500 de evrei, la care s-au adăugat, pe parcurs (datorită revenirii din alte părți), alți evrei (care nu erau originari din Oradea), ajungându-se la cifra de 6.000 de evrei⁵.

După 1945, în urma unor firești mișcări de populație (pentru a-și găsi un teren propriu de stabilitate) și de plecare în Israel (ca efect al campaniei sioniste) a unui număr de evrei, numărul acestora în Oradea s-a micșorat considerabil. A existat din partea C.D.E. Bihor Oradea o preocupare pentru inventarierea lor. S-a operat însă cu date statistice incerte.

Totuși, în 1952 s-a realizat o listă cu locuitorii evrei din Oradea, în care sunt menționate atât numărul acestora, cât și domiciliul lor. Pentru a avea, totuși, la îndemână date cât de cât exacte cu privire la evreii din Oradea (în anul 1952), am considerat că este extrem de utilă editarea acestui document, deoarece conține informații prețioase, care sunt introduse abia acum, după mai bine de șase decenii, în circuitul științific și, drept consecință, va exista un temei documentar sigur pentru formularea unor comentarii corecte cu privire la evreii din Oradea, înainte de exodul spre Israel.

Examinând lista cu locuitorii evrei din Oradea se poate constata că pe aceasta figurau, ca existenți (cu numele clar și cu numărul locuinței), 1788 de evrei, care domiciliau pe 181 de străzi⁶, situate în centrul orașului sau apropiate de acesta (cum ar fi Vasile Alecsandri, Cuza Vodă, Breiner Bela, actualmente Ady Endre, Tudor Vladmirescu, Republicii, Mihail Pavel, Petru Groza⁷ și altele).

---

⁵ *Ibidem*; Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 9

⁶ Vezi Anexa 2.

⁷ Anexa 3.

O parte din aceștia au reușit să revină la domiciliile lor de dinainte de deportare, alții au fost domiciliați în casele unor evrei care au căzut victime ale Holocaustului. Oricum, cei 1474 de locuitori erau bine plasați în spațiul urban în anul 1952, evident în comparație cu locuitori maghiari și români, care locuiau în casele situate în jurul centrului și în periferiile orașului. Construcția de noi locuințe a început abia după această perioadă și a cunoscut un salt considerabil între 1968-1985, când au fost edificate în Oradea cartiere întregi de locuințe, care sunt funcționale și ar fi presant necesară modernizarea lor, (mai ales a fațadelor și parțial a interioarelor), pentru ca orașul să aibă o fizionomie cât mai apropiată de cerințele contemporane.

Cercetarea istorică viitoare va putea aduce completări, pentru a se realiza o cuprindere integrală a ceea ce a însemnat, sub raport demografic, prezența evreilor în viața orașului de pe Crișul Repede.

Anexe documentare:

1

DOMICILIILE EVREILOR DIN ORADEA (1952)

(Sunt menționate numele străzilor, precum și numărul locuințelor)

<u>Str. ALEXANDRI:</u>	Nr.
<u>(Vasile ALECSANDRI)</u>	
Weinstein Eliza	30
Rosenberg Éva, Sándor	7
Braun Maximilian	10
Rosenberg Matilda	5 sau 6
Lővi István	6
Lindenfeld Zoltán	6
Weinberger Erzsébet	6

Markbreiter Magda	5
Fried Nicolae	1
Lehner Jakab	6
Ertsey János	1
Rosenberg Gyula	6
Weinstein Kálmán	17
Nasch Eugen	1
Lehrer Pepi	6
Popovics Salamon	21
Üveges Margit	1
Klein Zoltán	1
Moldován Béla	7
Breiner Ernő	5
Markbreiter István	5
Katz Géza	6
Goldenthal Dezső	16
Kupferstein Ferenc	21
Friedmann Miklós	5
Sternberg Sándor	1
Breier Jenő	5
dr. Munk Andor	7
Mittelmann Alfréd	5
Izsák Ferenc	10
Benedek Árpád	5
Frank Oszkár	11
Weiss István	19
Kohn Béla	21
Sugár Jenő	2
Rosen Roza	21
Gersohn László	21
Ádler Jenő	6

Weinberger Béla	6
dr. Melinda László	21
Koch Elza	6
Moskovits Zoltán	
Klärman Dávid	5
Schiffnagel Mina	6

AULICH LAJOS

Schwartz Dezső	15
Farkas Zoltán	19
Jósefer József	34
Goldstein József	11
Klein Lajos, Aurélia	5
Schwartz Otto	13
Berwald Sándor	19

AVRAM IANCU

Grünfeld Benjámín	13
Katz Ferenc	2
Helprin Izsák	5
Stern Ernő	8
Ickovits Hermann	1
Hubert Nussen	1
Schwartz Gáborü	14
Freund Lázár	12
Münster Arnold	20
Zoltánovits Wolff	7
Krauss Emma	
Steinberger Imre	14
Neumann Jenő	5
dr. Deutsch Elemér	15

Bermann Sámuel	6
Gross Jakab	6

ARMATA ROȘIE

Hecht Éva	
Feldmann Miklós	18
Rosinger Erszébet	20
Weiss Márton	20
Forgács Jenő	18
Klein Emilia	6
Schön Helén	20
Schwartz Ernő	20
Kertész Lili	22

ARANY JÁNOS

Réder Menyhért	2
Egri Zoltán	2
Gelberg Irina	2
Goldenthal Dezsó	3
Vértes Hermann	7
Werner Tibor	2
Nádor Zoltán	1
Klein Jenő	9
Goldenthal Lajos	2
Amzell Jenő	1

ACADEMIEI

Ritter Emilia	3
---------------	---

A. MUREȘEANU

Ungár Sámuil	12
--------------	----

Anker Elisabeta	12
Fekete Sándor	9
Ország Pál	10

23 AUGUST

Braunstein Avram	18
Janovits Ilona	45
Klein Gustav	57
Hitter Aron	25
Ernest Leo	23

ARDELEANU

Weinberger Zolta	6
Mayer Gizzela	5
Guttman Adolf	5
Mózes Miklós	5
Perl Ignác	
Stern Andre	5
Schwartz István	10
dr. Goldberger Ernő	4
dr. Hajdu Viktor	6

ANATOLE FRANCE

Lőrincz Jakab	25
Frenkel Dávid	63
Sándor András	22
Lehrner József	27

ANDREI S[ILVIU].

Weiss László	11
--------------	----

BREINER BÉLA

Eckstein Mózes	12
Rottenberg Teréz	9
Markovits Gizella	12
Kurtender Ervin	26
Rottenberg Ferencz	9
Fischer László	86
dr. Erdős Gábor	19
Apfel Dezső	15
Szántó Margit	29
Ternovits Emmánuel	2
Gelbert Sámuel	23
Markovits Miklós	21
Freundlich M.	23
Schwartz József	4
Zwiebel Manó	17
Csillag Zoltán	19
Pollitzer Maximilián	16
Elek Pál, Kató	8
Nagy Imre	22
Radó Béla	7
Laszt Zoltán	35
Rács Mihály	23
Reich Adolf	2
Steiner György	20
Posner Sándor	50
Márkus Tibor	27 sau 28
Ornstein Sándor	8
Rappaport Jenő	50
dr. Hirsch Alfréd	30
Gidáli Sándor	16

Auspitz László	29
Farkas Jenő	20
Schön Ernő	16
Kallós Ferencz	20
Dávid Jenő	3
Hans Sámuel	9
Kertész Ödön	51
Mittelmann Imre	20
Nagy Endre	12
Klein Géza	26
Kovács Anna	74
Goldberger László	20
Seidmann Sándor	16
dr. Nyiszli Miklós	49
Hirsch Anna	30
Gyenes Bertalan	28
Lustig Róza	27
Maurer Sándor	27
dr. Fehér Andor	45

BATTHÁNYI

Mann Béla	15
Fuchs Livia	6
Ladner Tibor	7
Singer Walter	20
Rotschild Mihály	18
Klein Imre	20
Friedmann Zoltán	3
Csillag Zoltán	9
Frank Ferenc	20
Gross Béla	8

Katz Béla	1
Adler Lajos	1

BUZOIANU

Pollák Márton	28
Glaser Anton	30
Fülöp Andrei	4
Weislovits Rozalia	28
Herschkovits Ignác	20
Ungár Anna	13
Fischer Lipót	6
Apter Máttyás	8
Berkovits Antal	34
Péterffy József	7
Seiden Éva	30
Bogár Lajos	1
Müller Hermann	26
Bisztricer Andor	13
Kormos György	10
Freud Jenő	23

BARITIU

Farkas Gábor	8
Wertheimer Eugénia	8
Salzer Stefan	2
Biró Mária	4

BULYOVSZKY

Jakabovits Imre	8
Ruchenstein Zsiga	7
Izsák Gyula	5
Hitter Sándor	8

CUZA VODĂ

Simon Ernő	40
Geller Ferenc	25
Steinmetz Mendel	47
Weiss Leopold	23
Glück Lajos	47
Slomovits Jenő	17
Weinberger Moise	57
Diamanstein Éva	72
Glük Irén	34
Pollák Izsák	73
Merzel Nándor	46
Grünbaum István	32
Fentuch Tipra	17
Gelberg Károly	46
Herschko Gyula	12
Hermann Manó	30
Meisels Jakab	65
Fried Nicolae	19
Adler Ernő, Albert	17
Lőrincz Andrei	72
Bayer Mária	43
Weiss István	19
Weiss Ági	19
Lichttag Ignác	12
Fenikel István	20
Salamon Ignác	37
Blau László	19
Gelberger Paula	12
Kirschner Miklós	65
Neuschiller Sándor	8

Rosenberg Zoltán, Dezső	17
Mózes Frida	47
Berkovits Julia	11
Korn Náni	47
Katz Ervin	19
Fogel József	20
Hertz Tibor	19
Klein Irén	29
Glück József	55
Izsák Károly	30
Róth Ernő	56
Neuschiller Ernő	62
Steinmetz Géza	54
Márton László	78
Held Éva	19
Avram Izráel	20
Spitzer Klára	19
Hochmann Elza	52
Róth Armin	12
Weiss József	34
Hans Sámuel M.	74
Spitzer Jenő	12
Kliger Ávrám	17
Fischer Éva	46
Klein Sándor	6
Nagy Béla	27
Liebermann Tibor	15
Klein Imre	14
Ungár Mór	3
Fazekas János	27
Fischer Mór	12

Hertz Imre	19
Berger Márton	4
Katz Pál	20
Weiss Gyula	19
Réthy Magda	81
Zóltan Imre	12
Buller Mózes	14
Hensel Zoltán	3
Ornstein Cecilia	65
Pollák Mózes	4
Lupu Alexandru	12
Schreiner László	75
Hirsch Ida 11	
Wieselovits Roza	87
Lakatos József	20
Weinberge László	12
Márton Mór	12
Neuschiller Jenő	47
Eiländer Zoltán	38
Klein László	5
Klein Hermann	31
Grossmann Lajos	4
Fischer Jenő	27
Goldberger Gizi	4
Rotschild Sára	4
Gross Menyhért	4
Katz Géza	60
Kohn Ágnes	27
Rác Mihály	60
Steiner Imre	44
Guttman Jakab	44

Faragó Pál	41
Garai Sándor	7
Geller Burech	28
Schwartz Miklós	12
Guttman Sándor	12
Weinberger Sándor	17
Hauptstadt Jakab	11
Klein Mór	12
Weiss Bancze	12
Berkovits Antal	23
Noé Ernő	12
Engler Silvia	8
Klein Mihály	29
Fischer Ilonka	30

COGĂLNICEANU [MIHAIL]

Heldek Helén	66
Indig Mendel	23
Deutsch Imre	68
Freundlich Rudolf	35
Ábráham Béla	61
Kovács Miklós	30
Ádler Heinrich	67
Koller József	40
Rugendorf Jutta, Béla	10
Grünfeld József	21
Sternberg Alex	21
Reich Leo	48
Keller Rudolf	31
Herschkovits Etel	31
Feldmann Benjámín	37

Weinschafit József,	
--/-- Sámuel	10
Scauermann Jakab	43
Róth Márta	66
Bárány Slemér	45
Weinberger József	15
Eliás József	8 sau 6
Léb Miklós	21
Katz Pál	21
Hittner László	29
Lővinger Lórándné	8
Moskovits Mózes	10
Berkovits Jenő	68
Feldmann Margit	37
Gottfried Lázár	40
Schulensohn Janka	23
Berkovits Ernő	48
Róth Márton	8
Indig Ábrahám	28
Klein Etelka	3

PIATA CETĂȚII

Izsák Albert	24
Weisz Sándor	24
Háber Tibor	24
Reinits Sándor	1
Stern Sándor	24
Neumann József	2
Hirsch B.	12
Segall Izidor	3

CANTEMIR

Braun Ábrahám	51
Steinberger Dezső	17
Végh Hermann	14
Kehér Károly	45
Mihálovits Erzsébet	27
Kohn Dezső	45
Gerbner József	77
Lax David 16	
Simkovits József	2

CIPARIU [TIMOTEI]

Lukács László	34
Tóbiás Lajos	37
Braun Hermann	26

COȘBUC

Cărucieru Moise	8
Bernath Gh.	3
Steiner Béla, Miklós	10
Weiss Imre, Ernő	10
Klein György	7
Gross Márton	11
Gerő Blanka	11
Csathó Miklós	10
Frisch Margit	9
Gidáli Miklós	8
Perlmann Ferencz	1
Herschkovitz Márta	2

CRINULUI

Gross Sándor	8
--------------	---

Schwartz Ioan	9
Junger Jenő	2
Klein Mór 8	

CAZARMEI

Hirsch Zsuzsa	9
Steiner Géza	9

CLEMENT GOTTWALD

Wohl Zoltán	20
-------------	----

COSTA FORU

Schwartz Izsák	2
Spitzer Nicolae	2
Berger Mór, Miklós	2

PIAȚA CERNA

Weiss Imre	6
Stark Jenő 6	

PAUL CHINEZ

Fried Imre 2-6	
----------------	--

CLOȘCA

Zitter Géza	36
Petre Sarolta	7
Léb Andor 49	
Jungor Pärach	6

CHIROV

dr. Székely Imre	3
------------------	---

CLUJULUI

Kiss Olga 7

CRUCEI

Weiss Zoltán 2

MATEI CORVIN

Kaufmann Tibor 36

CIOROGARIU

Schwartz Dézső 46

Weiss Jenő 46

Fein István 26

Bartha L. 2

CEHOV

Glantz Sára 5

CELE TREI CRIȘURI

Schwartz Mária 2

Robitsek László 4

Weiss Jenő 2

Borgos Sándor 2

Reisner Imre 2

Hirsch Mózes

CERNAKOVSKY

Drattler Mór 6

CIORDAȘ [IOAN]

Laster Ioan 7

Friedmann Mózes	24
Schwartz Jolán	1
Farkas Jenő	9

CARAGIALE

Spitz György	9
Roth Sándor	18
Pásztor József	5
Silberstein Zoltán	7
Schwartz Béla	18

COLUMBUS CRISTOF[OR]

Kirschner Elemér	6
------------------	---

CALEA CLUJULUI

Herschkovits Ferenc	7
---------------------	---

CALEA ARADULUI

Steinberger László	5
Csizmadia Isidor	29
Hermann József	21

DEPORTAȚILOR

Berkovits Haim	65
Halmi József	62
Friedmann József	49
Grünfeld Klára	65
Blau László	62
Fischer Ignác	27
Lichtmann Janő	21 sau 28
Korda Sándor	73

Dávidovits A.	62
Klein Zoltán	9
Lax Regina	20
Berkovits Sándor	61
Steigmann Mór	73
Hegedüs Károly	87
Lörincz Kató	26
Gréda József	57
Wilkesz Miklós	69
Garai Tibor	69
Pless István	27
Lörincz Sándor	27
Berkovits Áron	61
Spitzer Hermann	61
Reismann Hersch	35
Schwartz Náthán	49
Gross Sámuel	75
Salamon Károly	25
Kirmayer Dávid	27
Schwartz Béla	28
Katz Béla	61
Glück Mózes	60 sau 61
Fuchs Hermann	
Schwartz Mózes	24 sau 29
Fauster Avram	75
Fischer Ignác	27
Tormayer Dávid	27
Guttman Ernó	25
dr. Ádony Béla	54
Rosenberg Imre	79
Neumann Géza	69

Sajovits Márton	1
Goldenberg Marcu	75

DECEBAL

Schlanger Sándor	21
Tóth Mária	45
Reich Lili	24
Graf Zsuzsa	25

DELAVRANCEA

Klein Elisabeta	25
Sonnenfeld György	20
Weissbrun Adam	6
Schlinger Jenő	
Klein József	25
András Béla	6
Braun Gyula	28
Boer Edmund	8
Klein László	10
Friedmann Hermann	35

DIMA

Adler Ștefan	8
Vass Béla	3

DOBROGEANU

Ster Viktor și Anna	18
Weiss Adolf	24
Weismann Henrik	21
Eisinger Jenő	18
Schächter L.	18
Deutsch Jenő	16

DOZSA GYÖRGY

Klein György	49
Schönfeld Jenő	25
Bárdi Terés	24
Schwartz Zoltán	24
Steiner György	25
Lichtenstein Aliz	2
Stern Sándor	24
Weiss Sándor, Zsuzsu	40
Kőszegi Sándor	9
Beker József	9

DÂMBOVIȚA

Sonnenwirth József	
Müller Mór	6
Áron Sándor	16

DINAMO

Klein Sándor	6
--------------	---

DANKO PISTA

Nóth Andrei	24
Deutsch Anton	26

EMINESCU

dr. Klein Gyula	75
Klein Sándor	20
Kupferstein József	40
Gross Laura	40
Farkas Dóra	15
Kádár Sándor	8

Kovács József	24
Moskovits József	3
Terkeltaub Benjámin	41
Salamon Zoltán	7
Schön László	12
Surány Emil	52
Korda Géza	24
dr. Kovacs László	12
Szekely Áládár	5
Vadász Pál	
Róth Mihály	51
Friedländer Sándor	3
Klein Ede	24
Gelb Károly	5
Pollák Miklós	52
Kohn Jolán	51
Salamon József	24
Brüder György	72
Rubin Emma	12
Mozes A.	6

EINSTEIN

Furst Ferenc	5
Kanizsai József	5
dr. Katz Hermann	5
Holtz Leopold	1

EFTIMIE MURGU

Zitter Irén	9
Malek Hermann	9
Klein Ernő	2
Izráel Ernő	15

Indig Izráel	2
Róth Blanka	34
Klein Hermann	61

ENGELS

Léhner Dezső	8
--------------	---

ENCSEL MOR

Jakobovits Éva

FUCHS MOR

Izsák József	7
Engler Livia	3
Hait Adolf	9
Zeisler Dézsó	14
Nussen Vilmos	9
Jakobovits Pinkás	5
Neumann Magda	11
Killinger László	10
Rosenthal Mina	9
Schmidt Éva	7
Biró József	15
Welnsaft Sándor	9
Eisenberger Ignác	4
Friedmann Magda	9
Schönfeld Miklós	7
Kleinmann Lajos	6
Nagy Jenő	14

FRIMU

Dávidovits Salamon	1
Kassiere Rosália	1

Friedmann Mór	1
Stegmann Salamon	1
Krauss Emil	2
Lukács Márton	2
Weiss Géza	2
Siakovits Miklós	
--//-- Nándor	17
Blattner László	2
Kohn Oszkár	2

FUCSIK

Stoessel Katós	4
Schönberg Ilona	4

FESZTI ÁRPÁD

Rosenthal Lajos	6
-----------------	---

GROZA PETRU

Klein Kálmán	18
Farkas Éva	45
Grünberger Tibor	
Feldmann Jolán	44
Hartstein László	24
Kirschner Ernő	49
Reinitz Dávid	2
Finkelstein Henrik	11
Eliás Leo	26
Jakobi Imre	39
Jécesz Blanka	25
Seelig Márton	51
Eliás Margit	6

Farkas György	72
Himler Valéria	6
Weiss Sára	23
Grünspann Imre	6
Reich György	42
Ádler Sándor	20
Breier Elemér	7
Schwartz Ilona	42
Paller Magda	
Weiss Piroska	19
Vértés László	26 sau 24
Hábermann Lajos	9
Lukács Hermann	6
Hersch Náthán	44
Hermann Vilmos	51
Seidner Margit	10
Kiss László	4
Katz Karoly, Livia, și László	78
Kóbor Jenő	2
Weinberger Erzsébet	57
Klein József	17
Weiss Arthur	26
Klein István	12
Herschkó Ferenc	24
Silbermann Farkas	10
Schwartz Imre	45
Weiss Ede	23
Trok Ida	42
Gáll Sándor	37
Róth Ernő	29
Neuländer Izráel	16
Hegedüs Imre	7

Kohn László	14
dr. Kovacs	6

GAVRA

Réthy László	8
Stein Pál	13
Jakabovits Mór	7
Klein József	20
Gerdán Ferenc	9
Deutsch Farkas	5
Blond Izidor	3
Müller Zoltán	1
Weiss Lajos	18
Kupferstein Sándor	8
Horváth Róza	4
Markbreither Jakab	24
Schönberger Sándor	3
Lövi Kálmán	9

GĂVĂNESCU

Salamon Manó și Emmánuel	5
Schwartz Sándor	21
-//- -//-	30
Rottenstein Sándor	2
Philip Gábor	4
Weiss Tibor	1
Fried Klára	7
Weiss Andor	3
Gansl Arany	3
Mayersoh Avram	8
Stein Paula	12
Izráel Nándor	7

Scherer Pepi	4
Weiss Ferenc	2

GRIGORESCU

Weinstein Salamon	2
Hübschmann Kató	
Raducziner Zoltán	4

GOJDU

Fried György	7
Fenikel László	9
Fried Betrice, György	9
Fischer Kálmán	9
Benedek Sándor	2
Gross Imre	5
Jungreiss Endre	9
Dub Jakab	9

GROZĂVESCU

Scherzer Dávid	4
----------------	---

GILLÁNYI

Gerbner István	77
Braun Avram	55

GÁCS DEMETER

Rosenweig Sándor	9
------------------	---

GRIVITEI

Reisner Edmund	26
Fischer Ernestina	
Gyémánt Jenő	34

GALILEI

Kinhort József 2

HORIA

Kupferstein Károly 35

HEINE

Leichter Ernő 12

Kenyeres Ida 3

Hoffmann Bauer Szeréna 6

Egri Adolf 12

Róth Imre 7

Gelb Vilmos 7

Weiss Erzsébet 12

Baugarten Sarolta 7

Guttman Jenő și Jakab 7

Hersch József 7

Dávidovits Ignác 8

Neumann László 12

Hász Jenő 3

Indig László 3?

Simonovits Áron 15

Hoffmann Ernő 8

Guttman Jakab 7

Bauer Eliás 6

Halmos László 3

Feuerstein Béla 3

Fener Dezső 6

Weiss Ferenc 12

Boer Andor 6

HÜBSCHERBERGER

Pártos Andor	3
Weiss Emanuel	3
Czitrom Ede	11
Nussbaum Klára	42
Eisikovits Sándor	9
dr. Popper Andor	8
Moer Pál	2
Krauss Andor	2
Stein Maximilian	12
Schenker Strul	8
Weiss Ferenc	12
Boer Andor	6
Weiss István	4
dr. Kálmán László	11
Dávidovits László	4
Táglicht Béla	42
Hendel Rudolf	3 sau 23
Florian Paula	26

HUNYADI JÁNOS (Iancu de Hunedoara)

Erdős Béla	4
Berger Vilmos	8
Mayer György	8
Gross László	2
Braunstein Gyula	2
Cărucieru Eugen	6
Steiner Salomea	2
Oppenheim Zoltán	2
Zimmermann Miklós	4
Rubinstein Sámuel	6

Hirsch Arthur 30

HILARIA

Rosenblatt Max 12

Salamon József 38

Katz Péter 15

Steinmetz László 12

Moskovits Andor 11

Berkovits Hersch József 22

HEGEL

Guttman József 2

Rodán István 2

Schwartz Lajos 8

HAIJO (Haieu)

Berkovits Pál

HASANU

dr. Katz H. 28

HERBÁK

Bruder György 8

Ungár Sára 13

JOZSEF ATTILA

Ritter János 23

Csillag László 27

Hammermann Jenő 10

Kilgászt Tibor 19

Nádor József 15

Stern Béla	61
Gross Imre	11
Rosenthal Andor	27
Farkas Livia	15
Steinberger Sándor	27
Feledi József	17
Deutsch Józsefné	19
Grünstein Ilona	15
Tapfer Dezső	5
dr. Frank	6
dr. Wechsler E.	15
Fröhlich János	19
Kupfer Klára	4
dr. Osváth György	15
Kormos István	43
Éva Márton	27
Reich István	49
Goldstein Sándor	11
Márton István	27
Lustig Ioan	30
Schwartz Zoltán	30
Székely Erszébet	30
Heves Sándor	4
Kóhalmi Sándor	6
Daniel Sándor	1
Fleischer Miklós	49
Schlesinger József	15
Pugács Miklós	52
Kálmán Ilona	15
Kállai Imre	15
Csatári József	6

Serbán Béla 5

JOKAIMOR

Spitzer Sándor 7

Ickovits Jónás 24-25

Donnenberg József 7

Balla Lajos 10

Schönbrunn D. 16

Hussbaum László 15

dr. Lichtig Ármin 8

Leitner Pál 4-20

Majtinszky Jolán 16 sau 7

Wallerstein Ádolf 18

Schwartz Sándor 4

Goldstein L. 25

Plagér József 17

Sorger Lajos 11

Klein József 25

Bodó Antal 29

Pollák M. Wolf 4

Fried Ibolya 22

Richter Hermann 19

Kövez Margit 7

Goldhammer Kálmán 20

Blankov Sándor 19

Stern Amália 18

Kezner Róza 15

JOZSA BÉLA

Dávid György 20

Hirsch Sándor 7

Ionescu Rozalia	10
Sámuel István	12
Weiss Eduard	9
Salamon Béla	6

IOLO

Heller Tibor	11
--------------	----

ÎNGUSTĂ

Lázár Elisabeta	2
Szabó Ervin	2 sau 9

INTERNATİONALA

Ligeti Lichtmann László	14
-------------------------	----

JEAN JAURÉS

Pollák Miklós	9
---------------	---

ȘTEFAN O. IOSIF

Klein Kálmán	14
--------------	----

KOSSUTH LAJOS

Klein Miksa	7
Farkas Ignác	8
Markovits Sándor	7
Katz Adolf ²⁴	
Róth József	2
Blau Lajos	8
Kleinbart Ignác	18
Drommer Sándor	7
Rubinstein Miklós	

Blüttner Dávid	
Fellner Olga, József	2
Schwartz Dezső	8
Markovits Hermann	7
Benedek Malca	10
Klein Dezső	12
Stiglitz Márton	11
Báthori Zsuzsa	6
Pollák Joel	13
Hechteil Radu	24
Frenkel Ferenc	24
Gottlieb Miklós	7
Nusen Vilmos	4
Breiser László	11
Gorsch Izsák	1
Goldenthal Miklós	6
Kohn Imre	2
Rosenfeld Sándor	7
Ullmann Jenő	11
Herschkovits Ernő	8
Sternberg Bértalan	11
dr. Farkas	11
Soran Hedvig	7
Fischer Margit	8
Wallerstein Nándor	2
Dávidovits János	11
Vajda András	11
Struhl Pincas	11
Farkas József	24
Halász Béla	11
Kendelovits Gizella	13

Hoffmann Béla	13
Basch Saroltä	13
Renner Izák	13
Löffler Jenő	7
Glück Ernő	24
dr. Sándor János	13
Katz Károly	2
Weinreb Ignác	3
Fried Stefan	19
Schwartz Sándor	11
Pollák Arthur	11
Sassover Sándor	13
Rottner Dezső	2
Wechsler Ernő	22
Packer Sándor	2
Salmon József	11

KROPUTKIN

Krtzmantel Lajos	1
------------------	---

KÁROLY GÁSPÁR

Glückmann Sándor	5
Kuper Kálmán	8
Weinreb Salamon	7

KLAPKA

Goldstein Miksa	4
-----------------	---

KATZ BÉLA

Rosenberg Ilona	25
Weiss Béla	5
Izrael Mihály	

KÁLVIN

Klein Ilona	11
Lörincz Arthur	2
Izráel Sándor	11
Pollák József	11

KALININ

Goldstein Béla	11
Schwartz Sándor	11

LAHNER GYÖRGY

Keller József	7
Lauer Sándor	12
Krauss Éva	28
Steiner Leopold	
Lindenfeld Sándor	8
Schwartz Mihály	21
Salzberger Miklós	9
Spitzer Mária	16
Schwartz Imre	14
Friedmann Miklós	14
Blau Andor	17
Krauss Melvin	12
Precz Ferenc	11
Gelberg Emil	6
Rosenbaum Miklós	7
Daróczi Sándor	8

PIAȚA LIBERTĂȚII

Braun László	56
Weiss Rozalia	2

dr. Karp László	32
Rippner István	26
Demian Isác	4
Czittor Tibor	10
Friedmann Ármin	20

PARCUL LENIN

Tessler Eszter	19
Lóvi Francisc	7
Spitzer Ana	1
Hittner Emeric	11
dr. Erdős Zoltán	1
Keller Hermann	7

V. LUKÁCS

Weiss Ernő	15
Sámuel Márton	21
Grünfeld Adél	16
Weiss Salamon	4
Weiss György	8

CHAIÁ LIFSCHITZ

Salamon Salamon	16
-----------------	----

LUTHER MÁRTON

Szabó Ferencz	12
Lempert Áron	12
Rosenberg László	10
Weiss Sándor	15
Wöhl Ernő	9
Fuchs Zoltán	18

Dávidovits Zsigmond	12
Fekete Sándor	9

LICEULUI

Fischer Kálmán	7
----------------	---

LASCU

Fischer Jónás	10
Kaplovits Jénő	23
Fischer Ferenc	10
Klein Rozália	10

LUNEI

Klein Dávid	9
Róth Mária	11
Klein Sámuel I.	11
Goldstein Magda	5

LEBEDEI

Salamon Lajos	3
---------------	---

LERMENTOV

Borgos Dezső	5 sau 6
--------------	---------

PIAȚA I MAI

Nachmann Mandel	9
Deckner Sándor	35
Klein Béla 9	
Weinberger László	14
Feurstein Béla	14
Hartenstein Klára	14

Spitzer Sarolta	2
Steier László	3
Klein Béla	9
Reiss Etelka	5
Izsák Béla	20
Weinberger László	3
Dáskál Bernát	11
Verő Pál	5
Dauber Ávram	9
Gross Ferenc	14
Izsák Miksa	5
Klein Ilona	9
Vadas István	24
Mandel Szidonia	16
dr. Kovács Erzsébet	24
Kohn Jenő	12
Wollovits Sándor	4
Knippel Károly	9
Bartha Johanna	2
Jakabovits M.	20

MĂREȘTI

Lebovits Salamon	13
Klein András	17
Steiner Mór	8
Schwartz Ilona	24
Friedmann Ármin	1

C. MARX

Weinberger József și Lajos	39
Lővi Veronika	15

Popper Arnold	28
Berger Zoltán	40
Kunea Pál	50

MINSZKY

Bóhm Andor	2
Liebermann József	32
Schwartz Sándor	50
Huber Nussel	2
Pollák Izidor	8

T. MAIORESCU

Márton Mihály	20
Derner Mihály	5
Schwartz Sándor	4
Silberman Ernő	22 sau 2
Silberman Livia	8

MOSKOVITS JENŐ

Grünberger Ioan	3
Lóvi Andrei	5
Borgos Tibor	3
Fischer Márton	16
Grünfeld Sándor	3

MICHEL ANGELO

Grünfeld Róza	28
---------------	----

MUZEUL[UI]

Reisner Imre	5
--------------	---

MARIA

Spitz László 31

I. MORE

Seidler Béla 19

MICU KLEIN

Klermann Dezső 17

Szabó Hermann 5

Schlesinger Sándor 9

Kohn Miksa 5

Glückmann Viktor 10

Lefkovits Márton 8

Markovits Klára 17

Jeger Manó 5

Berger Sándor 9

Kapolovits Leopold 18

Einfratz Izráel 16

Grünfeld Emil 8

Basch Edith 9

Klein Dávid 13

MOLOTOV

Stern György 33

Kohn Jenő 33

Braun Leon 6

Singer Ferenc 6

Singer László 32

Mandel József 13

Radu Sopron 1

Beck Dezső 30

Moskovits Géza	27
Wallerstein Ida	30
Róth Regina	27
Hoffmann Ernő	4
Lichstein Adolf	14
Nasch Ferenc	27
Löbl Lajos 31	
Silbermann Sára	31
Schwartz Aron	30
Schwartz Jenő	30
Alrmann Béla	32
Rennert Hermann	27

MOCSÁRI LAJOS

Filipp Gábor	4
Streicher Edith	16
Klein Lajos	7
Junger Sára	5
Jordán Ferenc	16
Salamon Márton	5

PIAȚA MALINOVSKI

Schwartz Sándor	8
dr. Salamon Pál	6
Róna Ervin	6
dr. Herschkovits Márcu	7
Hütner József	7
Hirsch Ozskár	8
Róth Vera 8	
dr. Heilpert Ándor	6

NAGY SÁNDOR

Schönzweig Tibor	21
Lichtmann Erszébet	8
Neumann Miklós	21
Hirsch Arthur	11
Liebermann Olga	5
Rosenberg Paula	11
Steiner Tamás	4 sau 8
Stănescu Lea	21
Marmenstein Adolf	11
Lichstein Adolf	11
Stern Andrei	11
Farkas Sándor	21
dr. Hausmann Nándor	21

NICOLAE JIGA

Grünberger Andrei	6
Mayersohn Janka	8
Rácș Ștefan	8

NICOLAE IORGA

Kardoss Ștefan	8
Bleier Magda	7
Weiss Sándor	8

HOGÁLL

Solti Miklós	4
--------------	---

GH. NISTOR

Kohn Elemér	67
-------------	----

12 OCTOMBRIE

Dáskál Bernáth	2
Ezri Tibor	13-11
Izsák Béla	1
Schwartz Lajos	6-12
Katz Ferenc	12
Sajovits Márton	1

OSCARJÁSZI

Klein Ferenc	11
--------------	----

ORFELINATULUI

Blum Éva	4
----------	---

PARHON

Blumenfeld Gizi	33
Schiffnagel Borta	19
Stern Ernő	79
Neumann Gizi	33
Fischer Anna	79
Grünberger Hermann	3
Blau Sándor	54
Schönberger Sándor	18
Deutsch Izabella	28
Braun István	28
Léb Erzsébet	5
Meins Lajos	18 sau 28
Braun Arnold	28
Salamon Jakab	1
Fein József	5
Leikovits Sándor	5

Márton István	28
Weinberger Sándor	5
Feig Piroska	3
Taub Lázár, Éva	60
Szóke Ferenc	
Komornyik Ávrám	52
Friedmann Nina	32
Feig Salamon	3
Blau Mátyás	67
Abrámovits Náthán	7
Fein Béla	3
Süsmann Sándor	32
Jakabovits Hedvig	46
Horovitz Bernáth, Mózes	50
Lindenfeld Sámuel	50
Izsák Vilmos	52
Jován Mária	5/a
Blumenfeld Hersch	13
Márton Lázár	33
Kopper Ferenc	89
Srung Jakab	50
Selmovits Stefan	44
Leither Adolf	28
dr. Szabó V.	1
Gross Mór	16/a
Rittigstein Izsák	5
Jakab Béla	46
Braun Dávid	44
Wieder Izidor	5

PETÖFI

Kirschner Béla	32
----------------	----

Spinngold Áron	7
Spitz Ferenc	32

PAVEL

Keleti Zoltán	7
Clück Klára	29
Salamon Béla	29
Herschkovits László	17
Weiss Sándor	15
Éliász Erzsébet	22
Háger Eliézer	29
Jakobi András	29
Szender Ignác	12
Dengelegi Lajos	25
dr. Schwartz E.	2
dr. Klein E.	13
Basch Mózes	23
dr. Handel Elemér	7
Rosenheck Eisig	23
Deutsch Irén	15
Timár Pál	27
Sonntag Károly	29
Spitzer György	24
Dengelgi György	26
Fischer Sándor	16
Ádler Rozalia	10
Ritter Emma	10
dr. Grünberger Zoltán	10
Klein Emil	18
Braun Mór	5
Doppélt Dávid	14

Reismann Dávid	14
Lázár Blanka	5
Klein Ármin	29
Nussbaum Mágda	7
Jónász Jenó	16
Balázs Ödön	4

PLEVNEI

Román Ernő	8
------------	---

PIPOȘ

Heller József	4
Goldhammer Ándor	7

POSA LAJOS

Löffler Jenő	6
--------------	---

POMPEI

Heller Tibor	11
--------------	----

PETRU RAREȘ

Bernstein József	14
Freiberger Sándor	1

PROLETARILOR

Braun Martin	100
--------------	-----

P

ORUMBEI

Fried Miklós	5
--------------	---

PRAPORGESCU

Kondács Béla	5
--------------	---

Gross Magdalena	5
Klein Sándor	3
Winkler József	10

ILIE PINTILIE

Klein Tibor	
Fischgold A.	19
Eldmann József	5
Kupferschmidt Strul	19
Eisenberg Bernáth	5

RIMANOCZY

Jakabovits Ilona	6
Dáskál Nándor	2
Hirsch Ernő	6
Silbermann Sándor	6
Bauer László	5
Jakabovits Ferenc	6
Klein Sámuel	11 sau 14
Blau Zeigmond și Imre	2 sau 4
Szlovák László	9
Katz Imre	6
Weiss Andor	
Schwartz Gábor	1
dr. Szabó Weiss	1
dr. Herschkovits G.	3
dr. Mózes Károly	10
dr. Reiner Erzsébet	3
Gábor B.	10
Bauer Klára	5
Faragó István	3

Simon György	11
Spinngold Árpád	11
Schönfeld Anna	11
Weiss Judit	16
Hoffmann Tibor	5
Gross Klára	5
Spitz Eugen	14
Schwartz Kálmán	6
Fülöp Imre	3
Mátyás Hermann	9
Friedmann Sándor	9
dr. Bársony Vilmos	16
dr. Bock Alfréd	16
Szlovák Sándor	6
Léb Irén	11
Weiss Ferencz	1
Hirsch Ernő	6
Nosspress S.	7

REDUTEI

Dávidovits Jakab	19
Lindenfeld Miklós	8
Rosenberg Lajos	6
Schwartz Roza	2
Kemény Rozália	1
Steier Ferenc	2
Schwartz Leopold	2

REPUBLICII

Grünbaum Paula	26
Salamon György	14

Deutsch Ferenc	57
Wollner Imre	10/b
Weiss László	49
Weiss Lajos	10
Major Berta	14
Lefkovits Lajos	10
Ackersmann Károly	14
Gavrilov Leopold	26
Mandel György	12
Weiss Pál	9
Braun Hórné	6
Borgos Imre	6
Hubert Lászlóné	9
Kertess László	11
Kupferstein József	10
Löb Lajos	11
Kornweiss László	13
Dávidovits Sándor	3
Hendel Sándor	13
dr. Weiss Pál	12
dr. Balázs István	37
dr. Kende	10
dr. Háger	9
dr. Fejes V.	12
Lövi Herminia	27
Ellenboren R.	9
dr. Kecskeméti	3
Vértes György	36
Lövi Jenő	27
Réti Anna	49
Brenner Etelka	10

Blecher Ágnes	8
Boros György	10/a
Korány Bernáth	26
Boros Andor	14
Lampel Zoltán	30
Kálmán Ferenc	49
Gross Jenő	10/a
Eldenstein Ignác	15
Moskovits Ervin	21
Havas György	31
Roth Károly	35
Fovs Endre	20
Moskovits Andrei	6

ROUSEAU

Laufer Melita	11
Weiss Márton	5

ROSETTI

Weiss István	1
Gross József	1

RAKOCZI FERENCZ

Csizmadia Izidor	29
Szabó Hermina	31
Grünfeld József	1
Feig Mór	21

ROZVÁNYJENŐ

Károly Ödön	11
Lehner Dezső	5

Vasárhelyi Bernáth	5
Fülöp Otto	6
Weinberger Kató	6
Kahán Hermann	21

RĂDULESCU

Róth Terez, Irén	21
------------------	----

ROȘIORILOR

Appel Magda	15
Appel Avram	19
Léb László	19

ROOSEVELT

Rosenblüth Marcel	39
Schwartz Piroska	33
Schapira Jenő	13
Silberstein Ibolya	32
Schwartz Tibor	39
Schwartz József	58

SINDICATELOR

Steinhardt Lajos	9
Strolovits Zoltán	7
Feldinger Mendel	7
Berkovits Ignác	31
Kaufmann Mór	7
Berkovits Dezső	8
Hoffmann Vilmos	13
Tárnoki Zoltán	27
Gáspár István	4/a

Moskovits Imre	10
Grünstein Imre	23
Markovits Sándor	24
Hitter Ferenc	28
Csathó Károly	20 sau 18
Szántó Tibor	9
Weiss Margit	22
dr. Duschnitz	20
Hartmann Klára	9
dr. Gara Margit	9
Harmati Tibor	10
Székely Klára	17
Szücs Ferenc	21
Fehér István	30
Bernáth József	7
Weiss Andor	7
Singer Jolán	7
Somogyi Akos	19
Lévi Endre	10
Hajdu András	4
Ábrahám Ferenc	9
Rappaport Sándor	30
Kaufmann Sándor	32
dr. Friedmann László	13
Kohn Sándor	23
Goldstein Milkós	10
dr. Vajna Erik	10
Márton István	30

ȘAGUNA

Dávidovits Zsuzsa	5
-------------------	---

Haimovits Rozália	8
Sigmann Mihály	19
Hoffmann Sarolta	8
Ellmann Ilona	5
Geller Moise	8
Rézmüves Hermann	8
Gelberg Paul	5
Bügler Wolff	8
Lázár Hermann	5
Sámuel Béla, Gyula	15
dr. Eiländer Henrik	2
Weiss Mór	16
Eisenberger Bernáth	15
Izsák Zoltán	20
Indig Ábrahám	8
Neumann Desző	5
Reitzer Károly	4
Bleier József	4
Kosztá Ella	4
Sándor Dávid	5
Weinberger Márton	8
Kaufmann Tibor	19
Ganz Bernáth	6
Ungár Benő	8
Wollossovits Izsák	19
Dávid Árpád	19
Eliász Cecília	12
Klein Sarolta	19
Schwartz Sándor	19
Neuberger Simion	19
Tabák Ávrám	4

PIAȚA STALIN

Klein Rozália	1
Sternberg Piroska	18
Löb Leopold	3 sau 4
Feldheim Mór	3
Mózes Teréz	3
László Károly	18

SPIRU HARET

Klein József	1
Rosenberg Emil	1
Spreng László	1

SEVASTOPOL

Fleischer Sámuel	7
------------------	---

ȘINCAI

Steiner Béla	1
Jäger Mendel	1
Rosenfeld Lotte	1
Friedmann Jenő	1
Rotschild Izsák	1
Varga Jenő	5

SZTAROVESZKY

Schwartz Dezső	46
Rosenfeld Sára	5

SOMOGYI BÉLA

Gersch Izsák	1
Weiss Sándor	35

SZIGLIGETI

Ciobotaru Bercu	4
Kupfer Ernő	18
Fenákel Éva	24
Gross Ferenc	7
Pollitter Elza	29
Köhalmi József	40
Fenákel József	27
Neumann Béla	14

SCHUBERT

Porgess Menyhért	17
dr. Leitmann Imre	15
Strul Manó	7
dr. Katz Mór	5
Reismann Dávid	11

STEAGUL ROȘU

Rosenthal József, Henrik, Mózes	1
Leichtmann Tibor	39

SZENKOVITS

Éliás Ernő 8

SZABO ERVIN

Jakab Dezső	40
-------------	----

SABINILOR

Katz Moise	6
------------	---

SIMION ȘTEFAN

Rosenberg Nicolae	24
Steinmetz József	

SÁNC

Weinreeb Ignác 1

SHAKESPEARE

Kondés Andrei 20

STRÂMBĂ

Handel Sándor 11

C. STERE

Hirsch Mór 68

PARCUL TRAIAN

Ezri Boldizsár 1

Tessler E.

Heller Nicolae 3

Székely Sándor 8

Hirschhorn Gusztáv 1

TÖRÖK IGNÁCZ

Morgenstern László 4

Márton Ibolya 16

Engel Jakab 64

Márton Éva 4

Schwartz Lajos 16

Dávid Béla 41

Vidor József 4

Balázs Sándor 16

TÜRR ISTVÁN

Tessler Richárd 17

TACHE IONESCU

Schwartz Emil 11

URSU

Seidler Sándor 1

T[UDOR] VLADIMIRESCU

Riffold Nicolae 10

Stern Ernő56

Schwartz Ferenc 23

Florián Miklós 60

Fuchs Nándor 34

Gross Rozália 30

Fohn Andrei 9

Ehrenfeld Zoltán 23

Schertz Irina 17

Zuckermann Helén 30

Schwartz Rozália 69

Friedmann Adolf 10

Berkovitz Miklós 35

Braun Sándor 77

Filip Margareta 23

Gross Gyula 51

Haim Wolf 18

Benedikt Sándor 19

Wiesel Sándor 30

Baum Hermann 23

Riess Lajos 17

Silvian/Schwartz Ignác 67

Waldner Iván 35

Schneeweiss Stefánia și Jólan	74
Schwartz Béla	39
Lörincz Borbála	39
Grünfeld Vilmos	34
Melchner Lajos	34
Vesterreicher Izráel	49
dr. Kiss Elemér	16
Heismann Max	35
Weinberger József	
dr. Seidmann Bruno	
Kirschner Mihály	23
Hillinger József	60
Ábrahám Mózes	16
Schwimer Izráel	56
Kleimann Tibor	38
Wolff Haim	18
Kogán Lázár	49

I. VULCAN

Ernst Leon	3
------------	---

VIȘINSCHI

Neumann Gábor	12
Slomovits Jenő	23
Rottesteiner Ioan	11
Markovits Dávid	7
Kertész Miklós	48
Mózes Jenő	15
Rosenberg Gyula	22
Klein Anna	46
Weiss Andor	68
Koppel Berta	10

Klinghoffer Sándor	6
Schwartz Ferenc	7
Márkusz Jenő	21
Klein Andor	46
Grünspabb Dezső	32
Farkas Lea	8
Weinberger Erzsébet	8
Braun Ignác	25
dr. Oelbaum	38
Frank Sára	40
Hegyí György	26
Smajovits Izidor	17
Róth Klára	12
Lehner Ilona	60
Kovács Béla	11
Hermann Ilona	10
Rosenfeld Dezső	49
Moienescu Vili	46
Katzender Lajos	5
Buchwald Farkas	5
Jakabovits Arnold	18
Király László	20
Leifer Mór	14
Ritzigstein Zsófia	25
Hoffmann Sándor	30
Vollend Erzsébet	12
Gelb Vilmos	19
Nagypál József dr.	5
Blau Sándor	35
Rosenfeld Éva	49
Steinberg Jenő	75
Huber Irén	25

WAGNER RICHARD

Wolff Áron 11

VASILE C.

Veres Aurélia 25

VLAHUȚĂ

Rosenberg Zoltán 43

Weiss József 73/a

Dávidovits Sámuel 39

Róth Arnold 19

Weiss Salamon 21

VANCSEK

Moskovits Ármin 32

ZAMFIRESCU

Goldstein Erzsébet 6

Ungerleider Sándor 6

Mandel Magda 6

KLARA ZETKIN

Rosenfeld Paul 23

XENOPOL

Stolcz Lajos 18

Róth Hermann 24

Baumgarten Amália 1

(Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, *fondul nr. 13 (Comitetul Democratic Evreiesc Oradea)*, dos. 30/1952, f. 78 -108)

2

Tabel

cu străzile și evreii domiciliați pe acestea (la numerele menționate)

<i>Străzi</i>	<i>Număr de evrei</i>
1. Vasile Alecsandri	45
2. Aulich Lajos	8
3. Avram Iancu	16
4. Armata Roșie	9
5. Arany János	10
6. Academiei	1
7. Andrei Mureșeanu	4
8. 23 August	5
9. Ardeleanu	9
10. Anatole France	4
11. Andrei Silviu	1
12. Breiner Béla	50
13. Batthányi	12
14. Buzoianu	16
15. George Barițiu	4
16. Bulyovszky	4
17. Cuza Vodă	108
18. Mihail Kogălniceanu	36
19. Piața Cetății	8
20. Dimitrie Cantemir	9
21. Timotei Cipariu	3
22. George Coșbuc	14
23. Crinului	4
24. Cazarmei	2
25. Clement Gottwald	1

26. Costaforu	4
27. Piața Cerna	2
28. Paul Chinezul	1
29. Cloșca	4
30. Chirov	1
31. Clujului	1
32. Crucei	1
33. Matei Corvin	1
34. Roman Ciorogariu	4
35. Cehov	1
36. Cele trei Crișuri	6
37. Cernakovszky	1
38. Ioan Ciordaș	4
39. Caragiale	5
40. Cristofor Columb	1
41. Calea Clujului	1
42. Calea Aradului	3
43. Deportărilor	41
44. Decebal	4
45. Delavrancea	10
46. George Dima	2
47. C. Dobrogeanu Gherea	7
48. Gheorghe Doja	11
49. Dâmbovița	3
50. Dinamo	1
51. Danko Pista	2
52. Eminescu	26
53. Einstein	4
54. Eftimie Murgu	7
55. Engels	1
56. Encsel Mor	1
57. Fuchs Mor	17

58. I. C. Frimu	11
59. Fucsik	2
60. Feszti Arpád	1
61. Petru Groza	49
62. Gavra	14
63. Găvănescu	15
64. Grigorescu	3
65. Emanuil Gojdu	9
66. Grozăvescu	1
67. Gillanyi	2
68. Gács Dumitru	1
69. Griviței	3
70. Galilei	1
71. Horia	1
72. Heine	23
73. Hübscherberger	18
74. Iancu de Hunedoara	11
75. Hilaria	6
76. Hegel	3
77. Haieului	1
78. Hasanu	1
79. Herbák	2
80. Jozsef Attila	37
81. Jokai Mor	24
82. Jozsa Béla	6
83. Iolo	1
84. Îngustă	2
85. Internaționala	1
86. Jean Jauréz	1
87. Ștefan O. Iosif	1
88. Kossuth Lajos	56
89. Kroputkin	1

90. Károly Gáspár	3
91. Klapka	1
92. Katz Béla	3
93. Cálvin	4
94. Kalinin	2
95. Lehner György	16
96. Piața Libertății	7
97. Parcul Lenin	6
98. Vasile Lucaciu	5
99. Haia Lifschitz	1
100. Martin Luther	8
101. Liceului	1
102. Lascu	4
103. Lunei	4
104. Lebedei	1
105. Lermontov	1
106. Piața 1 Mai	26
107. Mărăști	5
108. Karl Marx	6
109. Ludovic Minschi	5
110. Titu Maiorescu	5
111. Moskovits Jenö	5
112. Michelangelo	1
113. Muzeului	1
114. Maria	1
115. I. More	1
116. Samuil Micu-Klein	14
117. Molotov	20
118. Mocsáry Lajos	6
119. Piața Malinovski	8
120. Nagy Sándor	13
121. Nicolae Jiga	3

122. Nicolae Iorga	3
123. Hogáll	1
124. Gh. Nistor	1
125. 12 Octombrie	6
126. Oscar Jászi	1
127. Orfelinatului	1
128. C. I. Parhon	47
129. Petöfi Sándor	3
130. Mihail Pavel	33
131. Plevnei	1
132. Pipoş	2
133. Posa Lajos	1
134. Pompei	1
135. Petru Rareş	2
136. Proletarilor	1
137. Porumbeilor	1
138. Praporgescu	4
139. Lie Pintilie	5
140. Rimanoczy	38
141. Redutei	7
142. Republicii	46
143. J. J. Rousseau	2
144. C. A. Rosetti	2
145. Rakoczi Ferencz	4
146. Rozvány Jenö	6
147. Heliade Rădulescu	2
148. Roşiorilor	3
149. Roosevelt	6
150. Sindicatelor	37
151. Andrei Şaguna	33
152. Piaţa Stalin	6
153. Spiru Haret	3

154. Sevastopol	1
155. Gheorghe Șincai	6
156. Sztaroveszky	2
157. Somogyi Béla	2
158. Szigligeti Ede	8
159. Schubert	5
160. Steagul Roșu	4
161. Szenkovits	1
162. Szabo Ervin	1
163. Sabinilor	1
164. Simion Ștefan	2
165. Sándor	1
166. Shakespeare	1
167. Strâmbă	1
168. C. Stere	1
169. Parcul Traian	5
170. Török Ignác	8
171. Türr István	1
172. Tache Ionescu	1
173. Ursu	1
174. Tudor Vladimirescu	41
175. Iosif Vulcan	1
176. Vișinschi	42
177. Richard Wagner	1
178. C. Vasile	1
179. Vlahuță	5
180. Vancsek	1
181. Zamfirescu	3
182. Klara Zetkin	1
183. A. D. Xenopol	3

Total: 1788

3

Străzile cu cei mai mulți locuitori evrei:

1. Vasile Alecsandri: 45
2. Breiner Béla: 50
3. Cuza Vodă: 108
4. Deportaiilor: 41
5. Petru Groza: 49
6. Jozsef Attila: 37
7. Kossuth Lajos: 56
8. C. I. Parhon: 47
9. Mihail Pavel: 33
10. Rimanoczy: 38
11. Republicii: 46
12. Sindicatelor: 37
13. Andrei Șaguna: 33
14. Tudor Vladimirescu: 41
15. Vișinschi: 42